

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TARTALOMJEGYZÉK

321 TARTALOMJEGYZÉK

**INHALTSVERZEICHNIS (Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift,
Redaktion: Katalin G. Szende)**

Wallner Ákos: Ádám Antal köszöntése	323
<i>Ákos Wallner: Zum siebzigsten Geburtstag von Prof. Antal Ádám</i>	
VÉGRENDELETEK ÉS HAGYATÉKI LELTÁRAK	
TESTAMENTE UND NACHLASSINVENTARE	
Turbuly Éva: Elöljáróban	324
<i>Éva Turbuly: Zum Geleit</i>	
Gerhard Jaritz: A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban	325
<i>Gerhard Jaritz: Testamente und städtisches Alltagsleben: das Beispiel des Donauraums im Spätmittelalter</i>	
Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban	331
<i>András Kubinyi: Testamente von Magnaten und Adelligen in der Jagellonenzeit</i>	
Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)	343
<i>Katalin Szende: Testamente aus ungarischen Städten im Spiegel der europäischen Rechtspraxis (Ödenburg, Pressburg, Preschau)</i>	
Horváth József: Falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században	356
<i>József Horváth: Formelle und inhaltliche Besonderheiten von letztwilligen Verfügungen aus Dörfern in Transdanubien im 17–18. Jahrhundert</i>	
Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány)	370
<i>Éva Askercz: Wie sahen die Küchen in Ödenburg am Anfang des 17. Jahrhunderts aus?</i>	
Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához	382
<i>József Kücsán: Angaben zum Weingartenbesitz in der nordöstlichen Vorstadt von Ödenburg</i>	
MŰHELY	
KLEINE MITTEILUNGEN	

Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon <i>Károly Takács: Eine vergessene Methode der Fischzucht im Barbacser Teich</i>	390
Takács Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése <i>Tamás Takács: Kurze Beschreibung der Bodenverhältnisse des Ödenburger Weingebietes</i>	395
Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767) <i>László Horváth: Die Antworten auf die die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Szerdahely (1767)</i>	403
Kücsán József: Tóth Péter–Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I–II. <i>József Kücsán: Péter Tóth–József Tirnitz: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. I-II.</i>	407
SOPRONI ARCOK	
GESICHTER AUS ÖDENBURG	
Varga Imréné: Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál evangélikus lelkészre <i>Gyöngyi Varga: „...seine geistlichen Güter hat er in der Kirche, seinen weltlichen Besitz heimlich an die Gläubigen verteilt...” Erinnerungen an Pál Beyer, Pfarrer der Evangelischen Gemeinde</i>	409
Katona Imre: Dr. Mikó Sándor emlékezete (1921–1998) <i>Imre Katona: Dr. Sándor Mikó zum Gedenken</i>	411
SOPRONI KÖNYVESPOLC	
BÜCHERSCHAU	
Németh Ildikó: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva: Levéltárak-Kincstárak <i>Ildikó Németh: László Blazovich–Géza Érszegi–Éva Turbuly: Archive – Schatzkammer</i>	413
Turbuly Éva: Pálffy Géza: A Győri Főkapitányság története a 16–17. században I. A császárváros védelmében <i>Éva Turbuly: Géza Pálffy: Im Schutz der Kaiserstadt. Die Geschichte der Raaber Hauptmannschaft. im 16–17. Jahrhundert I.</i>	414

322Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár, a Németh Villamossági Kft., a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Soproni Levéltár.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Az 1998/1. számtól a Soproni Szemle teljes szövege olvasható:
www.sopron.hu/SOPRONI_SZEMLE

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1999-re egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Köszöntő

Köszöntő

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Köszöntő / Wallner Ákos: Ádám Antal köszöntése

323 Wallner Ákos: Ádám Antal köszöntése

Ádám Antal (Szekszárd, 1929. szeptember 13.) egy jónevű tengelici molnárcsalád negyedik gyermekeként jellegzetes vidéki polgári családban nevelkedett, ahol a gyermekek felsőfokú iskoláztatását kötelezőnek tekintették. A szekszárdi gimnáziumban tett kitüntetéses érettségi után – bátyja példáját követve – Sopronban a József Nádor Műszaki Egyetem Bánya-, Kohó és Erdőmérnöki Karán a bányakutató-mérnöki szakra iratkozott be. Időközben azonban szüleitől nemcsak a malmot vették el, hanem a lakásukból is kitelepítették őket, és megélhetésükért kellett küzdeniük. A mindig kitüntetéssel vizsgázó hallgató Ádám

Antal tanulmányi ösztöndíjából és a szünidőkben végzett munkával nemcsak magát tartotta fenn, hanem még szüleit is segítette.

1952-ben, a diploma megszerzése után a Soproni Egyetem Geofizikai Tanszékén Kántás Károly professzor hívására az akkor megalakított Geofizikai Munkaközösségnél helyezkedett el. A Munkaközösségből nőtt ki az 1955-ben megalapított Magyar Tudományos Akadémia Geofizikai Kutató Laboratóriuma, amely a mai MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézetének egyik magja volt.^[1] Ádám Antal tehát egész élete munkásságát egy intézetnél végezte, ill. végzi mind a mai napig, 1957–1972 között mint osztályvezető, 1972-től napjainkig mint igazgatóhelyettes. Sikeres geofizikai tevékenységének eredményeit közel 200 publikációban közölte, ezek nagyrésze külföldi folyóiratokban, idegen nyelven jelent meg. Ezáltal maradandó hírnevet szerzett nemcsak hazánkban, hanem külföldön is. Kutatói pályája elismerésének főbb állomásai: egyetemi doktori fokozat 1962-ben, tudományok kandidátusa fokozat 1965-ben, tudományok doktora fokozat 1970-ben. A Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben levelező tagjává, 1993-ban rendes tagjává választotta. 1996-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki.

A geofizikában az általa művelt szűkebb szakterület az elektromágneses indukciós kutatások. Jelentős eredményeket ért el mind a módszerek, mind a műszerek kifejlesztése terén, majd ezek segítségével a Föld belső szerkezetének kutatásában, különösen a Magyar medence, valamint az Alpok és Pannónikum átmenete mélyszerkezetének vizsgálatában. Nem kis része van abban, hogy az Intézet eredményeit külföldön „soproni iskola” néven tartják számon. Ádám Antal nemzetközi elismerését jelzi többek között, hogy 1989-ben az Oului Egyetem (Finnország) tiszteleti doktori címet adományozott neki, 1995-ben az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Ezt a sikeres kutatói életpályát jelentős mértékben az a kiegyensúlyozott családi háttér tette lehetővé, amelyet 1959 óta felesége, Baranyi Margit, majd három leánya, Éva, Judit és Annamária, és ma már hét unokája jelent számára. Joggal büszke erre a szép családra. Ádám Antal jeles tudományos szervező munkájával Sopron városának is öregbítette hírnevét. Számos nemzetközi konferencia megrendezésének jogát szerezte meg az MTA GGKI-nek és így Sopronnak. Ezek sikeres megszervezése, lebonyolítása jórészt szintén az ő érdeme volt. Nem mulasztotta el, hogy az ide látogató külföldieknek a figyelmét felhívja a város nevezetességeire is. Ahol tehetette és kutatói ³²⁴elfoglaltsága lehetővé tette, részt vállalt a város közéletében. Jelenleg a Soproni Szemle Alapítvány Kuratóriumának elnöki tisztét tölti be.

Egy város arculatának formálásához nemcsak műemlékei, iskolái és intézményei, termelő és szolgáltató üzemei járulnak hozzá, hanem azok a jelentős egyéniségek is, akik tevékenységük, kisugárzásuk révén városukra felhívják a nem itt élők figyelmét. E tekintetben Sopron nagyon szerencsés város. Történelme során az átlagosnál sokkal több országszerte, sőt nemzetközileg is ismert és elismert személyiség élt és tevékenykedett, él és alkot ma is itt. Ádám Antal ezek sorában is előkelő helyet foglal el. Köszöntsük őt a Soproni Szemle hasábjain 70. születésnapja alkalmából, és kívánjunk neki még sok, sikerekben gazdag évet, jó egészséget, és kérjük erre Isten áldását!

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak

Végrendeletek és hagyatéki leltárak

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Turbuly Éva: Előljáróban

Turbuly Éva: Előljáróban

A Soproni Levéltár 1997 decemberében tartott konferenciát Végrendeletek és hagyatéki leltárak, mint levéltári források címen. A nap első felében az egyes társadalmi csoportok végrendelkezési gyakorlata, a végrendeletek és a korabeli hétköznapiak kapcsolatának vizsgálata került napirendre a kora-újkortól a 18. század végéig. E forráscsoport felé az elmúlt évtizedekben fordult Európa-szerte a kutatók érdeklődése. A végrendeletek vizsgálatával következtetések vonhatók le egy adott társadalmi csoport rétegzettségéről, szellemi és agyagi kultúrájáról, az egyén és a közösség kapcsolatrendszeréről. Adataik utalhatnak a gazdaság alapjaiban bekövetkezett változásokra, az írásbeliség térhódítására. A nap második felében az ELTE BTK Gazdasági és Társadalomtörténeti Tanszékén, Benda Gyula irányítása alatt folyó kutatási programról, az elért eredményekről hallhattunk. Soproni, szombathelyi, pécsi árvaszéki iratok hagyatéki leltárainak adatait vitték számítógépre és dolgozták fel azonos elvek alapján. A konferencia előadásainak gyors megjelentetését terveztük, különböző okok miatt azonban a hagyatéki leltárakkal foglalkozó előadások kéziratának egy részét nem kaptuk meg. Nem akartunk „csonka” konferencia-kötetet kiadni, így merült fel annak lehetősége, hogy a konferencia első blokkjának előadásai kibővítve az új kutatási eredményekkel egy tematikus Soproni Szemle szám keretein belül kerüljenek kiadásra. Gerhard Jaritz, Kubinyi András, Szende Katalin és Horváth József előadásai a konferencián hangzottak el. Kücsán Józsefet és Askercz Évát a szerkesztőség kérte fel a fenti tematikába illeszkedő tanulmányaik elkészítésére. A konferenciát és az előadások megjelentetését támogatta Sopron Megyei Jogú Város és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Segítségükért ezúton is köszönet mondunk.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Gerhard Jaritz: A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban

325 Gerhard Jaritz: A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban

A végrendeletek, mint történeti források kutatása az utóbbi évtizedben ugrásszerűen megnövekedett a történeti szakirodalomban. Ebben a tekintetben a német nyelvű publikációk mellett a francia és angol nyelvterületet is ki kell emelnünk.¹⁽²⁾ A legkülönbözőbb minőségi és mennyiségi szempontú társadalomtörténeti vizsgálatok során ismerték fel és használták ki sokoldalúan a végrendeletek forrásértékét. Ezek az elemzések mindenekelőtt a késő-középkori és kora-újkori forrásanyagra összpontosítottak, azaz döntően a 14., 15., és 16. századra.

Hasonlóképpen, a közép-európai területen is egyre gyakrabban hívják segítségül a testamentumokat a történeti kutatásokhoz.²⁽³⁾ Általában jellemző, hogy különösen a mindennapi élet, a különböző életmódok és

az anyagi kultúra történetének kutatásában szentelnek egyre több figyelmet a végrendeleteknek – újabban már nemzetközi szinten is.

Alapjában véve megállapítható, hogy az értékesnek tartott ingóságok köréből a legkülönfélébb tárgyakat örökítették tovább, amelyek a mindennapi élet egyik legfontosabb anyagi összetevőjét jelentették, és ezáltal a hagyaték szétosztásának folyamatában is nagy szerepet kaptak. Az örökösöket olykor egyéni választás alapján, még gyakrabban azonban szinte ritussá merevedett, meghatározott mintákat követve jelölték ki. A kedvezményezettek széles köre a rokonoktól az egyházi intézményekig és a szegényekig [326](#)terjedt, az utóbbi kettőt mintegy az elhunyt lelkének válságára tett adományként értelmezve.[3\(4\)](#) Ennek a forrástípusnak az elemzése azonban nem állhat meg a továbbörökített ingóságoknak, a mindennapi élet tárgyainak többé-kevésbé teljes felsorakoztatásánál. Sokkal inkább azokat a jelenségeket kell feltárni, amelyek minden ilyesfajta tárgy-adományozás mögött felismerhetők. Vagy, ahogyan azt Martha Howell megfogalmazta: oda kell figyelniük a ránk maradt végrendeletekből felismerhető „jelentésekre, amelyek jóval gazdagabbak voltak annál, ami a javakban megtestesült, vagy azokra a piacokra jellemző volt, ahol forgalmazták őket.”[4\(5\)](#) Különlegesen fontos ebben az esetben az „egyéni” és a „közösségi” viszonyát tekintetbe venni. Figyelmünket annak a „dialektikának a tanulmányozására” kell fordítanunk, „amely ugyanazon cselekedet során az egyén és a közösség között lejátszódott”.[5\(6\)](#)

Az alábbiakban a „végrendeletek és a mindennapok kultúrája” kérdéssel foglalkozom, különösen a Duna-völgy egyes részein a késő-középkorban. Erre a területre is megállapíthatjuk, hogy a testamentumok, különösen a városi-polgári környezetben időrendben és hely szerint is folyamatos sorozatokban találhatók meg, így „tömeges források”-ként jellemezhetők. Ezért minőségi és mennyiségi szempontból is elemezhetők.[6\(7\)](#) Csak néhány példa: Bécsben csupán az 1395 és 1430 közötti időszakból mintegy 2300 végrendelet maradt fenn, a Duna alsó-ausztriai szakaszán fekvő Korneuburg városában a 15. századból mintegy 500 példány található, Pozsonyban a 15. század 30-as éveitől a 16. század elejéig több mint 800 darab maradt fenn, és még folytathatnánk a sort.[7\(8\)](#)

Ahogyan már korábban megállapítottuk, a végrendeleteknek a mindennapi életre és az anyagi kultúrára vonatkozó adatait csak annak tudatában elemezhetjük, hogy tartalmilag korlátozott adatállomány áll rendelkezésünkre. Még ha gyakran úgy is tűnhet, hogy a testamentumok szinte kimeríthetetlen tárházai a mindennapok kultúrájára vonatkozó adatoknak, mégsem hagyhatjuk értékelési és rendszerezési szempontjainknál figyelmen kívül, hogy milyen alkalomból, ti. a halál közeledtével készültek, és ennek megfelelő kommunikációs magatartáshoz illeszkedtek.[8\(9\)](#) Értékelési módszereinknél tehát ebből a helyzetből kell kiindulnunk.

Az általam választott régióról tett megállapítások megfelelnek egy többé-kevésbé egész Európára jellemző helyzetnek. A végrendeletekben megnevezett, a mindennapokra jellemző tárgyi világ a késő-középkori élet meghatározott területeiről származik. Itt is alapvető, hogy kiszűrjük: az értékítélet sokféle szempontja szerint mit tartottak említésre érdemesnek.[9\(10\)](#) Az értékítélet egyrészt természetesen az örökhagyó oldaláról érvényesült, másrészt viszont – a fentebb mondottak alapján – a továbbörökített tárgyak kedvezményezettei részéről is megnyilvánult. Itt természetesen az elsődleges és döntő jelentőségű szempont az örökhagyó és az örökös társadalmi helyzete volt. Vegyük [327](#)például a pozsonyi Peter Hoschl utolsó rendelkezését 1434-ből.[10\(11\)](#) Ebben egyebek mellett szolgája, Urban javára is rendelkezett: hagyott rá egy szürke, valószínűleg báránnyal bélelt *Seidel*-t (egy ujjatlan, mellényszerű felsőruhát), egy fehér ujjast, egy kardot, két jó csizmát és egy szürke nadrágot. Ezek a darabok az örökhagyó ruhatárának azt a részét képviselik, amelyet úgy ítélt meg, hogy a szolgájának való, és amit a megadómozott is értékel majd. Magától értetődő azonban, hogy ugyanez a hagyaték egy tanácsbéli polgár számára semmiképpen nem lett

volna megfelelő adomány. Természetesen forrásainkban nem is fordul elő ilyen formában.

Az illendőség szempontja különösen fontosnak bizonyul olyan kedvezményezettek esetében, akik ellenkező vélekedeteket képviselnek. Így találkozunk – ismét csak Pozsonyban – 1431-ben Elisabeth Chlokaus testamentumában a következő kitételrel:¹¹⁽¹²⁾ adják el egy ágyát és egy ládáját, az árukból pedig vegyenek egy tehenet, és ameddig a tehen él, minden szombat este osszák ki a tejét a szegényeknek. Teljesen világos, hogy ilyen adományt csak szegények javára tehettek. Éppen a jótékony célú rendelkezéseknél gyakori, hogy a tartalom és a megfogalmazás is a hagyaték különleges voltát kívánta hangsúlyozni.¹²⁽¹³⁾ Az egyik legszebb, ide sorolható példa egy bécsi végrendeletből származik 1396-ból:¹³⁽¹⁴⁾ Heinrich Grandiczer 10 fontot hagyott, „ebből gyűjtsenek össze 60 szegény embert, és ezek járuljanak a miseáldozathoz, mindnyájan egy-egy pfenniggel (denárral). Utána tereljék be a szegényeket a házba és lássák őket vendégül három fogásra, és mindig négyen üljenek egy tálnál. Első fogásként minden tálba tegyenek egy tyúkot, második fogásként egy jó fej káposztát, harmadik fogásként pedig egy jóféle főzeléket. Az evés után adjanak mindegyiküknek egy pfenniget.” Első látásra nyilvánvaló, milyen különleges bánásmódban részesültek a szegények, akik ezért az örökhatyó lelki üdvének megszerzésében működtek közre. Vegyünk most egy, az előzőekkel ellentétes példát, amely az örökhatyót és a kedvezményezettet illetően is teljesen más értékítéletet tükröz, és más környezetbe illik bele. Bécsben Jakob Olmansperger, a városi tanács tagja 1419-ben egy, tetején kék makkal díszített aranyozott ezüst ivóserleget (*Krause*) hagyott hitvesére.¹⁴⁽¹⁵⁾

Hagyjuk most el ezeket a szélsőségesnek tűnő egyedi példákat, amelyekből egyediségük ellenére értékes megállapításokat tehetünk az értékrendre és az értékek viszonylagosságára. Térjünk át annak vizsgálatára, milyen gyakoriak az egyes tárgycsoportok, és mennyire tekinthető említésük mérvadónak. Azt láthatjuk, hogy leggyakrabban a ruhadarabok, az ágyak, ágyneműk, és az értékes, többnyire nemesfémből készült, reprezentációra is alkalmas edények és ékszerek fordulnak elő.¹⁵⁽¹⁶⁾ A minőségükre vonatkozó megjegyzések szerint természetesen ezek is különböző fokozatokat képviselnek, melyek megfelelnek az örökhatyók ill. a kedvezményezettek társadalmi ³²⁸és gazdasági hovatartozásának. Az ingóságok megnevezésénél nemcsak maga a tárgy, hanem annak részletesebb leírása játssza a meghatározó szerepet. Ez nem csupán az azonosítást szolgálta, hanem a tárgy minőségének és fontosságának ismételt hangsúlyozására is alkalmat adott. A leírás részletessége gyakran az értékességet, és az exkluzív jelleget emelte ki. Ilyen módon hagyott 1501-ben a gazdag pozsonyi polgár, Ulrich Puchler lányára egy ezüstövet, amely 24 boglárából állt egy vörös pártára felfűzve, továbbá két aranyozott ezüst fedeles serleget (*kopffel*), ezek egyikén egy madár állt, a másikat pedig Budán vásárolta, és úgy nézett ki, mint egy velencei üvegserleg.¹⁶⁽¹⁷⁾ A részletes leírás egyértelműen a tárgyak jelentőségére utal.

A minőséget és a jelentőséget, ill. ezek különbségeit természetesen általánosan használt jelzőkkel is kiemelhetjük a végrendeletekben, az „új”, „jó”, „jobbik” vagy „ünnepi”, ellentétben a „hétköznapi”-val, és más hasonló kifejezések segítségével. Ilyen módon örökítette tovább Katharina Rokkin az alsó-ausztriai Tullnban „hétköznapi” és „ünnepi” köpenyét.¹⁷⁽¹⁸⁾

Gyakran láthatjuk, hogy a tárgyak hétköznapi vagy ünnepi jellegét kivitelezésük sajátos jegyei határozzák meg. Jó példa erre a női fátylak redőinek száma. Ennek fontosságát – a sűrűbb redőzöttség nagyobb mennyiségű anyag felhasználását jelentette – megerősíti az is, hogy gyakran előfordul a ruhaviselési rendszabályok korlátozásaiban és a képes ábrázolásokon is. Egy 15. századi, évszám szerint nem keltezett bécsi ruharendtartás a polgár- és kézműves-asszonyok számára legfeljebb tizenkétszeres redőzést engedélyezett, leányok számára hatszorosot. Regensburgban a 14. század végén a húszszoros redőzést tilalmazták.¹⁸⁽¹⁹⁾ Ennek fényében világos, miért kapott olyan fontos szerepet ennek a rangjelző részletnek az említése a nők végrendeletében. A bécsi testamentumokban akár még tizenötösörös redőzéssel

is találkozunk.¹⁹⁽²⁰⁾ Mindez arra mutat jó példát, hogy a társadalmi rang jelzésére olykor a jelentéktelennek tűnő részletek is alkalmasak lehettek.²⁰⁽²¹⁾

Ez természetesen akkor is megmutatkozhat, sőt még fel is erősödhet, ha olyan tárgyakról van szó, amelyek különösen fontos szerepet játszottak az örökhagyó életében. Liebhard Egkenfelder pozsonyi városi jegyző, aki korábban, 1437 és 1441 között Sopronban működött, 1457-ben végrendekezett.²¹⁽²²⁾ Testamentumában több mint 30 könyv részletes, leltár jellegű felsorolását láthatjuk, amelyet az egyes darabokról való rendelkezés követ. Úgy tűnik, a könyvek voltak a jegyző mindennapjainak legfontosabb tárgyai, kezdve a Biblia-kéziratoktól a prédikáció-gyűjteményeken és más vallási témájú művön, köztük egy *Ars Moriendi*-n („A meghalás művészete”) keresztül a *Commendator super secreta mulierum c.* munkáig („Útmutató a nők titkairól”). A végrendelet a jegyzőnek a könyvekhez való vonzódását még egyszer világossá tette, ³²⁹melyet egy különösen részletesen lejegyzett példán szemléltethetünk. Így rendelkezett: „*Továbbá egy könyv vörös bőrbe kötve. Ebben található az általános zsinat határozatai; egy traktátus Husz János ellen; továbbá azok az esetek, amiket nagypénteken a tilalmak között kihirdetnek; egy olvasmány a Miatyánkról és hogy hogyan kell zsolozsmázni; egy olvasmány a hitről és Krisztus Testéről és a Szentség körüli veszedelemről; három prédikáció a szellemekről; három prédikáció az Új Papról; a ‘Cogitis me a Paulo’ szentírási szakaszról szóló szentbeszéd; továbbá a Mennybemenetelről, az odaadásról és a tudósokról szóló néhány prédikáció; egy traktátus a négy angyali erényről 110 fejezetben, és mindez az én kezem írásával.*” A könyveket részben személy szerint megnevezett egyéneknek, papoknak, a városi iskolának, szegény diákoknak és a Városházának adományozta.

A végrendeletek azért is olyan fontos forrásaink a mindennapi élet elemzéséhez, mert a legkülönbözőbb társadalmi és gazdasági helyzetű örökhagyókról, és ezek tárgyi környezetéről tesznek említést. Mivel az általunk vizsgált városokban minden nagykorú lakos, férfi és nő egyaránt jogosult volt arra, hogy végrendeletet tegyen, nemcsak teljes jogú polgárokkal találkozunk köztük, hanem a városban tartózkodó személyek sok más csoportjával is, férfiakkal, asszonyokkal, szolgálókkal és szolgálókkal. Az időszak legtöbb fennmaradt végrendelete mégis a különböző kézműves-családok tagjaitól származik.

Általában a férfiak végrendeletei nagyobb számban maradtak ránk, mint a nőktől származók, de az utóbbiak is elég gyakoriak ahhoz, hogy elemzésük fontos eredményeket hozhasson. Az alsó-ausztriai Korneuburgban a férfi és női végrendeletek aránya 4:3 a férfiak javára, Tullnban 8:5, Mauternben 6:5, Bécsben 7:3.²²⁽²³⁾ Mindkét nem képviselői előfordulnak örökhagyóként és kedvezményezettként egyaránt, és ez egy sor, a nemek közötti különbségeket bemutató következtetésre is alkalmat ad.²³⁽²⁴⁾ Az ingóságok bizonyos csoportjai inkább a férfiakra voltak jellemzőek, mint természetesen a fegyverek és páncélok, nagyobb arányban a könyvek is (főleg az egyházi személyeknél), de a reprezentációra szolgáló edények is. Másrészt az igen gyakori és jellemző ágy- és ágynemű- említések női többséget mutatnak, különösen a kedvezményezettek oldaláról, ahol az ágyak a hajadonok kiházásának fontos kellékei voltak; a lányok gyakran kaptak egy ágyat „egy férfihoz” (*zu einem Mann*). A rendelkezések helyenként itt is igen részletezők lehettek. 1463-ban például a pozsonyi Andre Pözl felesége két ágyat (t.i. ágybetétet) hagyott lányára, Barbarára, melyek közül az egyik barchenttel volt bevonva. Hozzájuk tartozott még két vánkos, négy vászonlepedő, két nagyobb és két kisebb párna és egy dunyha.²⁴⁽²⁵⁾ A részletezés ismét csak a fontosságot volt hivatva hangsúlyozni. A ruhadarabok, amelyek a hátrahagyott ingóságok legnagyobb részét képezték,²⁵⁽²⁶⁾ mindkét nembeli örökhagyókra egyaránt jellemzőek voltak.

Számos utalás van arra is, hogy közelebbről nem részletezett, és ezért jelentéktelenebbnek tűnő tárgyak is komoly értéket képviselhetek. Az ezek eladásából származó bevételeket igen gyakran egyházi

alapítványoknak juttatták. A pozsonyi Steffl Krewter ³³⁰felesége például első helyen rendelkezett arról, hogy egy köpenyét és egy fátylát, amelyeket nem írt le részletesebben, adják el, és árukból vegyenek két fogadalmi gyertyát a Szt. Lőrinc templomnak és két másik gyertyát az ispotálynak.²⁶⁽²⁷⁾ A mindennapi tárgyakkal ez az igen változatos értékőrző funkciója természetesen elvezet ahhoz a kérdéshez is, hogy hol volt a határa az említésre érdemes tárgyakkal, és hogy ez legalább közvetett módon milyen érték meghatározást jelentett. Mint már korábban megjegyeztük, mindez erősen összefügg az örökhagyó és a kedvezményezett társadalmi és gazdasági helyzetével, és ezért jelentős különbségeket és fokozatokat mutathat. Néhány általános szempont azonban mégis kimutatható. Így például az, hogy az agyagból vagy fából készült átlagos konyhai és asztali edények szinte teljesen hiányoznak. Csak időnként találkozhatunk ezekre vonatkozó általános kitételekkel.²⁷⁽²⁸⁾ Ugyanez érvényes a konyhában használt egyszerű fémfazekakra, üstökre és serpenyőkre.²⁸⁽²⁹⁾ Ezekben az esetekben egyrészt a csekély érték játszik szerepet, ami miatt nem voltak említésre érdemesek ezek a darabok.²⁹⁽³⁰⁾ Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy sok háztartási felszerelés a ház állandó tartozékai közé számított, így annak részeként, azzal együtt örökítették tovább. Ez az oka annak is, hogy – a már említett ágyat leszámítva – olyan ritkán fordulnak elő bútorok is a végrendeletekben.³⁰⁽³¹⁾

Összefoglalva: ennek a rövid, a Duna-vidékről vett példákra támaszkodó áttekintésnek a fő célja az volt, hogy ismét bemutassa és hangsúlyozza, milyen fontos forráscsoportot jelentenek a végrendeletek a mindennapi élet kutatása számára. Ezenkívül azt is ki akarta emelni, hogy sokkal többről van szó, mint az utolsó rendelkezésekben említett tárgyak egyszerű mennyiségi felsorolásáról. Emellett komoly figyelmet kell fordítani a több szinten bemutatható összefüggésekre, kapcsolatokra, hálózatokra, jelekre és jelentésekre, továbbá az adott helyzetnek megfelelő értékrend kialakításának szempontjaira. Ez egyaránt érvényes az örökhagyókra és viszonyukra az általuk továbbadományozott tárgyakkal, valamint a kedvezményezettekkel is. A végrendeletek ezáltal felvilágosítást adnak az emberek közötti, alkalomhoz igazodó kapcsolatokról, és a hasonló vagy eltérő társadalmi helyzetű emberek közti kommunikációról, valamint az ember és anyagi kultúrája közti viszonyról, ezáltal a mentalitástörténet értékes forrását is képviselik. Ezenkívül világosan hangsúlyozni kell, hogy az anyagi kultúrára vonatkozó végrendeleti adatok sok tekintetben információt adnak a társadalmon belüli vallási és szellemi kultúráról is. A testamentumok tehát nélkülözhetetlen forrásai számos sokrétű társadalom- és életmódtörténeti elemzésnek, amelyek messze túlterjednek a történeti tárgykultúra dokumentálásának és leírásának „egyszerű” feladatán. (Fordította: Szende Katalin)

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban

³³¹Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban

Jelen tanulmányomban félszáz végrendeletet használtam fel. Ez nem jelenti az összes fennmaradt testamentumot, mégis képet adhat a nemesség (beleértve a mágnásokat) végintézkedési szokásairól. Kilenc végrendeletet arisztokrata férfi, négyet arisztokrata nő (kettő özvegy), harmincat nemes férfi és hetet nemes asszony (köztük öt özvegy) állított ki. Így 39 férfi és 11 asszony testamentumát dolgoztam fel.¹⁽³²⁾

Néhány szót kell a végrendeleteket tartalmazó oklevelekről szólni. A nemesi rend vagyonát főként birtokai képezték, így a kizárólag birtokügyeket tartalmazó testamentumok maradtak fenn a legnagyobb mennyiségben. Ezeket elsősorban a hiteleshelyek, vagy a nagybírák állították ki, hiszen Werbőczy is tanúnk arra, hogy birtokügyekben csak a hiteles pecsét által megerősített okleveleket fogadták el.²⁽³³⁾ Kizárólag

birtokügyekkel foglalkozó végrendeleteket – egy-két kivételtől eltekintve – most nem vettem figyelembe. Amennyiben a végintézkedő tárgyakról, pénzről, állatokról is megemlékezett, általában nem fordult hiteleshelyekhez. Az ilyen testamentumok ügyeiben, ha ez pert válthatott ki, az egyházi szentszékek voltak illetékesek. Az egyházi bíróságok intézkedtek akkor is, ha a végrendelező végakarátát szóban nyilvánította ki, ilyenkor a szentszékek tanúvallatásokat rendeltek el, és ezek alapján döntöttek.³⁽³⁴⁾

Ilyenformán nem lehet véletlen, hogy a feldolgozott 50 testamentum közül mindössze három lett hiteles pecséttel rendelkező intézmény által kiállítva: Perneszi Istvánné Gersenyi Magdolna 1523-ban a nádorral, Leveldi Rauscher Farkas 1526-ban a pozsonyi káptalannal, Ombozi Miklós ugyancsak 1526-ban a kolozsmonostori konvettel foglaltatta írásba végintézkedését. Szubjektív formában, a végrendelező nevében kelt három közjegyzői oklevél. Kelencsényi Demeter özvegye 1498-ban, Laki László 1524-ben és Istvánffy Ferenc 1526-ban közjegyzővel állíttatta ki testamentumát. Laki esetében ezt talán az is magyarázza, hogy halálra ítélték és kivégzése előtt a börtönben végintézkedett. Nem közjegyző, hanem egy plébános írta és pecsételte meg – közjegyzői formákat alkalmazva – Forster György 1490-es végrendeletét.

Nem egy esetben a testáló nevében, egyes szám első személyben megfogalmazott végakarátát a szövegből kiteszően a gyóntatója, vagy más pap írta, sőt pecsételte meg. Így történt pl. Papfalvi László (1492), Fisi János özvegye (1501), Bikali Vitéz György (1504), vagy Krigi Domokos (1510) esetében. Tudjuk, hogy egy pap írta Hédervári János (1497), Dombai Dávid (1504) és Istvánffy István (1515) testamentumát is. Ők – szemben az előbbieket többségével – a nemesi előkelőkhöz (*proceres*) tartozván, nyilván maguk pecsételték meg. Dubraviczky Miklós 1510-ben a maga és a plébános pecsétjével erősítette meg testamentumát. Csabai Kovács István a vejével iratta meg a végrendeletet, ³³²amelyet mind maga, mind veje megpecsételt (1501). A kisnemes Csányi Márton a szolgabíróat kérte meg végintézkedése írásba foglalására és megpecsételésére (1509). A többség – 19 eset – egyes szám első személyben készült, és nem tudjuk, hogy ki írta és pecsételte. Biztosan csak saját pecsét volt négyen: Koromlyai Miklós (1491), Kanizsai György (1505), Kövendi Székely Miklós (1517), Pálóci Antal (1526) végrendeletén. Talán nem véletlen, hogy ketten bárók voltak, Székely pedig tekintélyes előkelőnek számított. Sajátkezű aláírást csak kevés testamentumon találunk. Hangácsi Mihály alnádor (1500), Temesvári Bodó Mihály (1510), Enyingi Török Imre (1515), Györgyi Bodó Ferenc (1517), Buzlai Mózes (1517), Derencsényi György (1521), Ákosházi Sárkány Ambrus (1522), Drágfi János (1524), Batthyány Ferenc horvát bán (1525) írták alá végrendeletüket. Közülük öt az arisztokratákhoz, négy az előkelőkhöz tartozott. Valószínűleg az sem véletlen, hogy az aláírás a korszak második felében válik elterjedtebbé, azonban így is a felhasznált testamentumok 18%-án, a férfi végintézkedők 23%-án találunk aláírást. A kilenc arisztokrata többsége (55,5 %) aláírta testamentumát.

Az általunk felhasznált végrendeletek nyelve túlnyomó többségben latin, ennek ellenére meglepő módon találunk több magyar nyelvűt is. Bodó Ferenc (1517) és Drágfi János mindkét testamentuma (1524, 1526) magyar nyelvű, Batthyány pedig (1525) magyarul, egy magyar nyelvű mondat kíséretével írta alá saját kezűleg a valószínűleg jegyzője által írt latin végrendeletét. Ugyancsak magyarul – és pedig saját kezűleg – végintézkedett Rödi Cseh István, ő azonban nem írta azt alá. Nem soroljuk ide Csáki Benedek 1490-es magyar végrendeletét, ez ugyanis egy latin szöveg kései magyar fordításában maradt fenn.

Mindez arra utal, hogy a végrendelet érvényéhez elég volt bárkinek a pecsétje, nem volt előírva a latin nyelv kizárólagos használata sem, és formai szabályok sem nagyon érvényesültek, amennyiben nem vonatkoztak rá a birtokelidegenítéshez szükséges jogszabályok.⁴⁽³⁵⁾ Mégis találunk több elgondolkoztató jelenséget. Az egyik az, hogy több végrendeletet nem sokkal utána közjegyzővel írtak át. Ez történt többek közt Csupor István (1492), Istvánffy István (1515), Rozgonyi Istvánné Hédervári Katalin (1519) esetében. Azt fenn

láttuk, hogy három testamentumot már közjegyző állított ki. Temesvári Bodó Mihály (1510) végrendeletét a plébános írta át. Más esetekben hiteleshellyel, vagy magával a királlyal írták át. Ezt tapasztaljuk Olcsai Fisi János özvegye esetében, ahol a pannonhalmi konvent írta át – igaz, hogy tizenegy év múlva – 1501-es testamentumát. Csabai Kovács István (1501) végrendeletét a jászói konvent, Papfalvai Lászlóét a kolozsmonostori konvent (1492), Losonci Zsigmondné Homonnai Erzsébetét (1507) az aradi káptalan írta át. Itt két kanonok törvényes bizonyoságként tanúként vett részt a végintézkedésnél, amelyet a káptalan az ő bevallásukra írt át. Mivel Kanizsai István végintézkedésében birtokügyről volt szó, ezt II. Ulászló király írta át, egyben királyi egyetértését adta hozzá. Az örökösök tehát elég sok esetben hiteles oklevéllel akarták magukat bebiztosítani, még akkor is, ha a végrendelező, mint pl. Fisiné ingatlanokról nem is rendelkezett.

333A testamentumok túlnyomó többsége – de nem mind – *invocatio*val kezdődik. Utalnak a végrendelezés okára, ami többnyire betegség. Kiemelik, hogy testben ugyan betegek, de ép elméjük. Ritkán előfordul ugyan, hogy magukat egészségesnek tartók minden különös ok nélkül végrendeleznek, mint pl. Frangepán Mihály gróf özvegye (1524). Viszonylag nagyszámú réteget képeznek a török ellenes hadjáratra vonulók végintézkedései. Ide tartozik pl. Török Imre nádorfehérvári bán 1515-ben, Derencsényi György 1521-ben, Drágfi János, aki kétszer, 1524-ben temesi ispánként, 1526-ban országbíróként végrendelezett, továbbá Batthyány Ferenc horvát bán az 1525-ös jajcai hadjárat előtt. Drágfin kívül Moháccsal függnek össze Pálóci Antal, Istvánffy Ferenc rácsai bán, Zoltai János testamentumai. Megjegyzem még, hogy a betegként testálók nem haltak meg mind, pl. Sárkány Ambrus (1522) csak négy év múlva esett el a mohácsi csatában. A hadba vonulók különben nem nagyon szoktak épelméjűségükre hivatkozni – szemben a betegekkel.

Számos végrendelet említi a tanúkat – bár nem mind. Előfordulnak a testamentum végrehajtásával megbízott személyek (*executores*), és végül azok, akiket a hagyományozó a végrendelet védelmével bízott meg (*tutores, protectores*). Bár nem egy testamentum felsorolja mindhárom csoportot, ez mégsem általános. A tanúkat 24 testamentum, azaz kevesebb, mint a fele, említi, olykor csak egyet. Ezek általában rokonok, szomszédok, familiárisok, sőt szolgák, asszonyok is, legfőképp pedig papok. A 11 női végrendelező közül hét említi tanúkat, ezek megnevezése nők esetében tehát inkább szokás volt.

22 végrendeletben szerepel a végrehajtással megbízottak neve, további 7-ben pedig az *executorok* és a *tutorok*, ill. *protectorok* személye azonos. Simán 21 testamentumban találunk protectorokat. Ezek rangja általában a végrendelező személye alapján emelkedik. Ez leginkább az arisztokratáknál látszik. Csáki Benedek Beatrix királynét és a Vingárti Geréb testvéreket bízta meg (1490). Enyingi Török Imrénél (1515) a teljes kormány szerepel: Bakócz bíboros, Frangepán kalocsai érsek, Szatmári pécsi és Szalkai váci püspök, Perényi Imre nádor, Szapolyai János vajda, Bátori István temesi ispán, Buzlai Mózes udvarmester, Sárkány Ambrus és Hédervári Ferenc. A most említett Buzlai (1517) meglegedett magával a királlyal, viszont *executornak* a nádort, Török Imrét és Sárkány Ambrust bízta meg. Sárkány (1522) Buzlai példáját követte. *Tutor* a király és a királyné, *executorok* viszont a magyar és a morva főurak. (A végrendelező nagybirtokos volt Morvaországban is.) Drágfi János 1524-ben a védelemmel a királyt, Szapolyai vajdát, valamint Várdai Ferenc erdélyi és Perényi Ferenc váradi püspököket bízta meg. Batthyány Ferenc horvát bán összevonta az *executorokat* és a *tutorokat*: a király, a királyné, Szalkai prímás, Várdai Pál egri püspök, Bátori István nádor, Sárkány Ambrus (akkor országbíró), Bornemissza János (pozsonyi ispán és budai várnagy), Imrefi Mihály, Tahi János (volt horvát bán), Paksi János és Tarcai Miklós nevét sorolja fel. Pálóci Antal 1526-ban meglegedett Lajos király védelmével, viszont Drágfi második végrendeletében a mohácsi táborban már csak Szapolyai vajda protekciójával számolt. Az arisztokrata hölgyek közül egyedül Frangepán Mihály gróf özvegye, Rozgonyi Borbála kér fel *tutort* (1524), ő viszont meglegedett Erdődi Simon zágrábi püspökkel, valamint rokonaival, Kanizsai Lászlóval és Frangepán Ferenc gróf ferences

szerzetessel, aki majd később, János király idején lesz kalocsai érsek.

334A védelemmel a nemesi előkelők gyakran arisztokratákat bíztak meg. Kivétel a halálra ítélt Laki László, aki a királyt, a királynét, Szalkai prímást, Várdai egri püspököt, Bátori nádort, Sárkányt és másokat bízott meg. Talán kegyelemben remélt a magasrangú „protektorokkal”, de eredménytelenül.

Minden esetre azt nem állíthatjuk, hogy a tanúk, végrehajtók és protektorok megnevezése szabályszerű lett volna. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a legtöbb arisztokrata nélkülözhetetlennek tartotta az uralkodót és a vezető urakat a védelemmel megbízni. A protektorok – a király is – gyakran értékes tárgyakat, vagy más teltak a végrendelet alapján. Arra nem ismerek adatot, hogy a testamentum oltalmazásával történt megbízásból tényleges feladat keletkezett volna, ami természetesen nem zárja ezt ki. Amennyiben valamelyik mágnás a védelemmel, vagy a végrehajtással egy másik nagyurat kért fel, úgy tünik, hogy ezek rokonai, vagy politikai szövetségesei közé tartoztak.

A kedvezményezettek között talán első helyen az egyházi testületeket említhetjük meg. Kaphattak ingatlant, állatokat, nemesfémből készült tárgyakat, ruhaféléket (miseruhává történő átalakítás céljából), illetve pénzt. Feltűnő, hogy akár mágnás, akár nemes a végrendelező, senki sem hagyományoz valamely monasztikus rend férfikolostorának, székeskáptalanra is ritkán (két esetben). Elsősorban koldulórendi és pálos kolostorokra testáltak, valamint plébániákra és kápolnákra, zömében azokra, amelyeknek kegyurai voltak.

Félszáz végrendeletünkben csak kettőben nem fordul elő kedvezményezett egyházi intézmény. Plébániák és kápolnák gyakorlatilag az összes többiben kapnak hagyományt. 33 végrendelező kolostorokra is hagyományozott. Inkább kisnemesek azok, akik megelégedtek a közeli templom támogatásával, mások viszont olykor féltucat kolostorra is hagytak valamit. Az élen a ferencesek állnak 24 kolostorral. Két másik koldulórend, a domonkos 6, az ágostonrend 2 kolostorral messze elmarad tőlük. Népszerűek voltak még a pálosok, 13 kolostoruk kapott adományt. Négy kolostort – főként mert csak patrocíniumát közlik – nem tudtam azonosítani. Kapott még négy apácakolostor, és egy ferences harmadrendi ház (valószínűleg beginaház), továbbá öt ispotály is adományt.

Bár az egyháznak történt hagyományozással a végrendelezők bőségesen igyekeztek gondoskodni lelkiüdvükről, feltűnő viszont, hogy a keresztényi irgalmasság által megkövetelt szegényekről történő gondoskodás szinte teljesen hiányzik, noha ez városi polgároknál nem ritka.⁵⁽³⁶⁾ Kétszer fordul elő „*ad usum pauperum*”, vagy „*pro usu pauperum*”, mindkét esetben ispotályra történő hagyományozással kapcsolatban. 1505-ben Várdai Aladár özvegye egy malom bevételeből utal át rendszeres pénzsegélyt a (bát)monostori ispotályban élő szegényeknek, míg 1526-ben Rauscher (az oklevélben Rausar) Farkas három ispotály szegényeire hagy két-két tehenet, valamint lisztet.

Ezen kívül a jelek szerint a temetésekor is szoktak adományokat szétosztani a szegények között. A jelentéktelen birtokos nemes, Koromlyai Miklós 1491-ben bor, gabona és szalonmaradványát osztatja fel „szokás szerint” a meghívottaknak és „*communi populo*”. Itt a „köz nép” említését lehetne esetleg a szegényekről történő **335**gondoskodásként is értelmezni. Egyéb, a halotti torra vonatkozó adatokat most nem idézek. Amikor azonban Hangácsi Mihály 1500-ban arról intézkedik, hogy vegyenek tíz forintért szürke posztót és azt osszák szét temetésekor, vagy amikor Csabai Kovács István 1501-ben két forintot osztat szét temetésekor a szegények között, mégis kapcsolódik a szegények támogatásához. Ne gondoljuk azonban azt, hogy a halálba készülő nemes urakat ne bántotta volna a lelkiismeret, és nem akarták volna korábbi bűneiket, vagy legalábbis hibáikat jóvá tenni. Drágfi János pl. 1524-ben ezt írja magyar végrendeletében: „*Item hagyom mywel az karoly Esthwan annyath megh Eligychyk az fya halalayrth,*

noha en nem hattam megh ewlny, dee myerth, az En Bozzwssagomyrth myelthyk, megh adyak dyath, az mynth Thythkon meg elygythethyk, meg eligychyk.”⁶⁽³⁷⁾ Ide tartozik a földesúri hatalom gyakorlása miatti rossz lelkiismeret is. Buzlai Mózes 1517-ben két évre elengedi jobbágysági adója felét, és elrendeli, hogy az azoktól jogtalanul elvetteket adják vissza. Pálóci Antal 1526-ban hasonló módon előírja, hogy jobbágyságait ne nyomják el rendkívüli adókkal, valamint, hogy adják vissza a Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen és Sajószentpéteren a jobbágyoktól elvett szőlőket.

Idetartozik az adósságok megfizetése is. Nem egy esetben a testamentum zöme ezzel foglalkozik. Többnyire felsorolják mind az adósságokat, mind a követeléseket. Végvári parancsnokoknál előfordul, hogy nem kapván meg a királyi zsoldot adósságokba verik magukat. Török Imre nándorfehérvári bán 1515-ben nem is tudja, hogy 4 012, vagy 4 116 Ft adóssága van-e. Végrendelete szinte kizárólag ezzel foglalkozik. Batthyány Ferenc horvát bán 1525-ben legalább 7 145 Ft-tal tartozik, igaz, vegyesen aranyforintban és az akkori rossz „*nova moneta*”-ban. Természetesen, voltak, akiknek sikerült magukat megszédni. Kövendi Székely Miklós volt jajcai bán kinnlevősége 1517-es végrendelezése idején 6 367 Ft és 1000 kő só.

A többség persze jóval kisebb összegekkel szerepel. Koromlyai Miklós adóssága mindössze 2,95 Ft, igaz, a készpénze is csak fél forint (1491). Daróci Miklós 1501-ben 19 személynek tartozik összesen 120,3 Ft-tal: kereskedőknek, papoknak, saját jobbágyságainak és szolgálóinak. Neki csak 10 Ft-tal tartoznak.

Általában két csoport különböztethető meg: a jelentéktelen pénzvagyonnal és adóssággal (vagy követeléssel) rendelkező, és a nagy pénzü. Csupor István 1492-ben készpénzben 3 000 forintot hagyott nejére, de ezen kívül 3 667 Ft kinnlevősége is volt, birtokra, kézizálogra, vagy más módon kölcsönadott pénz fejében. Hangácsi Mihálynak 1500-ban is több mint 3 000 Ft készpénze volt. Barlabási Lénárd alvajda 1525-ben 2 302 Ft-ot tartott feleségénél. Másoknál jóval kevesebbet találunk. A tekintélyes előkelő Dombai Dávidnál – apja macsói, majd horvát bán, később Újlaki Miklós boszniai nádora volt – egy ladulában csak 287 Ft volt 1504-ben. Sitkei Gothárd volt pápai várnagynak 1517-ben pedig csupán 182 Ft-ja volt. Lehetne részletezni a pénzvagyont, de ezek az adatok is igazolják, hogy nehéz a középkorvégi nemesség anyagi helyzetét általánosítani. A hadba vonulók általában nem emlékeznek meg a készpénzről, annál inkább az adósságaikról (és esetleges kinnlevőségeikről).

336A kedvezményezettek között a fő örökös (házastárs, gyermek, stb.) gyakran csak globálisan van említve, nem részletezik, hogy mit kap. Több fő örökös esetében a tárgyaktól a birtokokig már felosztják a hagyatékot. Drágfi János, aki teljesen szokatlanul törvényesíttette egy természetes fiát⁷⁽³⁸⁾ mindkét (1524, 1526) testamentumában meghagyta, hogy melyek birtokát kapja meg a „fattyúságból” kiemelt fia. (Egyébként az ő része kisebb négy törvényes fitestvérénél, csak a szilágycsehi kastélyt és uradalmát kapta.) Távolabbi rokonok, barátok, familiárisok, sőt szolgálók, szolgálónők is részesülnek a végrendelező vagyonából. Az utóbbiak főként a női végrendeletekben fordulnak elő. Ruhákat, állatokat, néha kevés pénzt is kapnak. Familiárisok hagyományoznak uruknak is: Dombai Dávid pl. 1504-ben urára, Újlaki Lőrinc hercegre hagyja azt a két valószínűleg kínai porcelánedényt, amelyet az (egyiptomi) szultán ajándékozott Újlaki Miklós boszniai királynak, az pedig saját hívének, Dombai Miklósnak, Dávid apjának. A végrendelet védelmével megbízottak, mint a király, ahogy már említettük, szintén előfordulnak a kedvezményezettek között.

Ismeretes, hogy a középkori magyar nemesi temetésekhez hozzátartozott a ló vezetése a temetési menetben, amelyet később általában az a templom kapott meg, ahová a nemesi temették. Még Habsburg Albert király 1439-es temetésén is vezettek lovat. Ennek ellenére viszonylag ritkán emlékeznek meg erről a

végrendeleteinkben. Csupor István 1492-ben nagy fekete lovat vezeteti maga előtt a temetési menetben, amelyet a temetkezőhelyül választott kolostornak ad, ezen kívül egy másik fekete lovat is rendel vezetni, ezt a plébánosokra hagyja. Hédervári János 1497-ben írta elő, hogy – ez esetben fehér – lovat vezessenek előtte. Két ló vezetése fordul elő Hangács Mihály 1500-as végrendeletében is. Ezeket öltöztessék fekete gyolcsba, egyet adjanak a vámosi kolostornak – ott akarta magát eltemettetni –, a másik pedig legyen a papoké, akik részt vettek a temetésen. Azaz pontosan Csupor példáját követi. Lovat vezetett 1504-ben Dombai Dávid is a koporsója előtt. Sitkei Gothárd is meghagyta 1517-ben, hogy lovat vezessenek előtte, ezt viszont nem a templomnak hagyja, hanem eladatja azzal, hogy árát osszák fel a temetésen résztvevő papok és szerzetesek közt. A ló „*flavei coloris*”, ami lehet sárga és kék egyaránt.⁸⁽³⁹⁾

Nem említve ugyan a ló szerepét a temetési menetben, viszont id. Károlyi János 1510-ben egy ugyancsak „*flavei coloris*” lovat hagy a károlyi templomra, egy másik „*rubei coloris*” (veres) lovat pedig a plébánosra. Barladási Lénárd 1525-ben a székelyvásárhelyi kolostorban kívánta magát eltemettetni, amelyre nagyobbik „*subflavum vulgo keek*” lovát hagyta (itt tehát a kék lószínként is előfordul). Arisztokrata, tekintélyes előkelő nemes, vezető állású familiáris temetkezésével kapcsolatban játszik tehát a ló szerepét, viszont egyáltalán nem kizárólagos módon.

Igen gazdag anyagot tartalmaznak a kutatás számára a nem egyszer leltárjellegűen felsorolt tárgyi hagyatékok.⁹⁽⁴⁰⁾ Itt a legkevesebbet mondóak általában a kisnemesek, és ³³⁷érdekes módon néhány arisztokratának a testamentumai. Van természetesen kivétel: Buzlai Mózes királyi főudvarmester 1517-ben pl. az egyik legrészletesebb végrendeletet hagyta hátra. Igaz, a ruházatáról csak annyit mond, hogy nagyon sok aranyozott és nem aranyozott ruhája van, ill. meghalt fiáról is maradt rá, ezeket azonban nem részletezte. Az nyilvánvaló, hogy van bizonyos értékhatár, ami alatt nem vesznek fel tárgyakat a testamentumba. Feltűnő az is, hogy az előkelők, a köznemesség felső rétege tárgyi hagyatéka nem nagyon különbözött az arisztokratákétól, már ahol az arisztokrata testamentuma nem főként hitelezőivel és adósaival foglalkozott. Önálló tanulmányt igényelne a tárgyi anyag ismertetése, részben ugyan már foglalkoztam vele máshol,¹⁰⁽⁴¹⁾ most csak egy tárgyat emelnék ki, amely alkalmas összehasonlításra egy másik társadalmi réteggel.

A suba nevű díszköpenyről van szó, amely prémmel bélelt, nehezebb szövetből készült felsőruhát jelentett.¹¹⁽⁴²⁾ A németek által használt, latinul éppúgy suba-nak, németül *Schaube*-nek nevezett köpeny ugyanilyen anyagból készült, szabása azonban a jelek szerint eltért a magyartól.¹²⁽⁴³⁾ Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy anyaga ugyanaz a magyaréval. Különbség csak a társadalmi és vagyoni helyzet alapján mutatható ki: szegényebbek olcsóbb prémekeket, rosszabb minőségű szöveteket használtak fel suba készítésénél, valamint különbségek lehettek a szövetek színében.

Ami miatt erről a ruhafajtáról többet kell szólnunk, azt Szende Katalin egy soproni megfigyelése indokolja. A soproni végrendeletek alapján egy kivétellel csak férfiaknál fordul elő, 25 férfi és egy nő esetében összesen 35 darab. A pozsonyi és eperjesi végrendeletekben szintén kevés nőnél említették.¹³⁽⁴⁴⁾ Ez azért érdekes, mert Radvánszky Béla megfigyelése szerint a koraujkori Magyarországon jóval nagyobb arányban fordul elő a suba mint női felsőruha. Igaz, a férfiak ekkor inkább a mentét viselték.¹⁴⁽⁴⁵⁾ A mente szó viszont csak nagyon későn, 1543-tól adatolható a magyar nyelvben.¹⁵⁽⁴⁶⁾ Az sem lehet véletlen, hogy az általam feldolgozott végrendeletekben nem szerepel a mente latin neve, a *pallium* sem. Ugyanakkor már új ruhatípusok is előfordulnak, mint pl. Hangács Mihály testamentumában (1500) négy kaftán, Dombai Dávidéban pedig (1504) egy aranyos dolmány (mindkét esetben magyarul). Ezért nem állíthatjuk, hogy a Jagelló-korban netán a mente kiszoríthatta a subát. A polgári végrendeletekben, különösen Eperjesen előforduló *pallium* kifejezés a *Mantel*-lal azonosítható a német ³³⁸forrásokban. Számszerűen megvizsgálva

a feldolgozott 50 végrendeletet, és leszámítva egy esetet, amikor 1517-ben Sitkei Gothard egyik szolgájának megadatni rendel egy másfél Ft értékű subát, a 39 férfi végrendelező közül 13 (33,3 %) 38, a 11 nő közül 7 (63,6 %) 21 subáról emlékezik meg. Azaz – szemben a polgársággal – a nemességnél gyakoribb a nőknél a suba, és ez nem a menteviselés következménye. Azt is meg kell jegyezni, hogy ugyanazt a subát viselhette férfi és nő egyaránt. Néhány példa: Hangácsi Mihály (1500) nyolc subája közül egyet-egyét a feleségére és a nővérére hagyott, Bikali Vitéz György 1504-ben két subája közül az egyiket feleségére, a másikat leányára hagyta, Derencsényi György két subáját két leányára testálta (1521), Barlabási Lénárd 1525-ben egy subáról emlékezik meg, amely a leányáé lesz, Pálóci Antal 1526-ban egyik subáját nővérére hagyta.

Sajnos, nem minden esetben adják meg a prémbélést, a szövetet, vagy a színt. A három megkülönböztetésből gyakran hiányzik egy, vagy kettő, sőt három esetben a végrendelező csak subájáról emlékezik meg, de semmi többet nem tudunk meg róla. Az egyetlen értékadattal is rendelkező hiánytalan leírást a viszonylag jelentéktelen – és erősen eladósodott – baranyai birtokos nemes, Daróci Miklós 1501-es végrendeletében találjuk meg. (Ez ugyanis zálogban volt, ezért tartotta szükségesnek valódi értékét megadni.) Ez nyestbőr (*de pelle mardurina*) bélésű, vörös skarlát posztójú volt, és 60 Ft értéket képviselt. Gallérja nyusztprémből készült, amely önmagában 14 Ft-ba került. Így az egész subát 74 Ft értékűnek tarthatjuk, ami összehasonlítva a Sitkei Gothárd szolgájának járó – nyilván béréhez tartozó – másfél forint értékű subával már mutatja a különbséget. Ezt más adatok is igazolják. 1495-ben Nagyszében az erdélyi vajdának egy 70 Ft értékű cobolyprém subát adományozott,¹⁶⁽⁴⁷⁾ viszont 1468-ban egy zsoldoskatonára ugyanettől a várostól egy másfél Ft értékű subát kapott,¹⁷⁽⁴⁸⁾ azaz ugyanolyan értékűt, mint amennyivel Sitkei tartozott egy szolgájának. 1507-ben egy rókaprém subát adtak egy szakácsnak, értéke 6 Ft volt.¹⁸⁽⁴⁹⁾ Az érték a prém és a szövet ára alapján változott, az pedig nyilvánvaló, hogy olcsóbbakat az alsóbb rétegekhez tartozók viseltek. Hogyan mutatkozik meg ez azonban a nemesi végrendeletekben?

A jelek szerint nem volt lényeges különbség az arisztokrácia és a nemesség ruházata között. Ezt bizonyítja a nem nagyon tekintélyes Daróci drága subája is. Sajnos, arisztokrata férfiak végrendeletei közül mindössze Pálóci Antal említ subákat 1526-ban, a Sárkány Ambrus testamentumában említettek néhai Trnka György voltak, Sárkány velük mint Trnka kiskorú fia gyámja számolt el. Ezen felül három mágnásasszony rendelkezik összesen hét subáról. Prémeket tekintve Pálóci és a három hölgy 2 hermelin, 4 coboly, 4 nyest (*mardurina*), 1 petymeg, 1 nyuszt (*nussina*), 1 *variolina* prémről emlékezett meg. A „*variolina*” szót szótáraink ugyancsak nyestnek értelmezik,¹⁹⁽⁵⁰⁾ míg Radvánszky a „többféle állatok bőréből összevarrott tarka prémezetet” érti alatta.²⁰⁽⁵¹⁾ Ilyenformán az arisztokratáknál 11 prémes suba fordul elő, mégpedig drága szőrméből. ³³⁹Ruhaanyag kevesebb fordul elő. 5 bársony (purpur, ahol a végrendeletek a latin szót magyarra is lefordítják, ott bársony fordul elő), egy skarlát és két posztó (*pannus*, nem mondva milyen), így összesen 8. A színek a következők. Két fehér (az egyik aranyozott, virágokkal díszített), két vörös (az egyik zölddel kevert), egy „*flavei coloris*” (azaz a fentiek alapján inkább kék, mint sárga, valamint két fekete. A két utolsó tétel női subáknál fordul elő. A 12 nemesi hagyatékban (beleértve az arisztokrata Sárkány testamentumában felvett Trnka-hagyatékot), valamint négy nemesasszony végrendeletében a következő prémekeket találjuk: 1 hermelin, 1 coboly, 15 nyest, 1 petymeg, 2 nyuszt, 4 variolina, 3 hölgy (ez lehet menyét is, de főként hermelin),²¹⁽⁵²⁾ és két róka. A 29 prém között csak kettő az olcsó róka, az egyiket Várdai Aladárné 1505-ben egy familiárisára hagyta, a másik a Trnka hagyatékából kerül ugyancsak egy familiáris birtokába. Ez mindenestre arra enged következtetni, hogy nemeseknél is lehetett viszonylag olcsó, nem ünnepi alkalmakon használt ruha, ezeket azonban nem illett rangbeli emberre hagyni, és talán gyakran fel sem vették a végrendeletbe.

A szöveteknél itt is vezet a bársony (7 db), követi a kamuka (6 db). Mindkettő selyemszövet, akár a damaszk (3) és az atlasz (1). Az angorakecske szőreből készült a csemelet (2 db). Finom szövet volt a byssus (2 db). Drága posztófajta a skarlát (3 db). Gyapjúszövet a hernác (1 db). Szerepel 2 olasz posztó és 1 származáshely nélküli posztó. Végül közönségesebb posztófajta volt a slejt (1 db). 29 subának ismerjük az anyagát, mint látjuk megoszlásuk hasonló az arisztokratákéhoz. A többség a nemeseknél is a selyemszövet.²²⁽⁵³⁾ A színét 24 subának adják meg. Vezet a vörös 7-tel, de ide számíthatjuk talán a három magyarul szederjesnek nevezettet is. Zöld 4 fordul elő, „*flaveus*” (kék, esetleg sárga) 2, de van egy aranyozott *flaveus* is. „Aranyozott színű” szövet: 1. Ezen felül van 4 fekete és 1-1 barna (valószínűleg ez is szederjes) és szürke színű suba.

Komolyabb eltérés a soproni polgárok, az arisztokraták és nemesek ruházata között a ruhák színében mutatható ki. Míg Sopronban a fekete a domináns szín,²³⁽⁵⁴⁾ addig nálunk a vörös és a szederjes dominált. Azaz a fő különbség a vörösnél jelentkezik. Együttvéve 31 arisztokrata és nemesi tulajdonban levő subának ismerjük a színét. Közülük veres és szederjes 12 (38,7 %), és 6 (19,4 %) a fekete. Ahogy már a prémeknél említettük, a nemesek hétköznap nem jártak feltétlenül legdrágább subáikban. Hangács Mihály, aki 1500-ban nyolc subájáról rendelkezik, említi a „*nigram antiquam cottidianam*”, a mindennapi régi fekete subát, amelynek sem prémjét, sem szövetét nem adja meg, és amelyet egy pap rokonára hagyott.

Végük néhány szó a végrendeletekből kikövetkeztethető kulturális színvonalról. A végrendeletek készítésével, megerősítésével kapcsolatban láttuk, hogy a nemesek többsége nem tudott írni. Könyvekről egyedül Hangács Mihály alnádor emlékezett meg 1500-as testamentumában, aki – sajnos részletezés nélkül – könyveit a háromhegyi pálos kolostorra hagyta. Kevés az adat a gyermekek taníttatására is. A végrendeletét 1507-ben saját kezűleg magyarul író Ródi Cseh István Péter nevű fia, 1492-ben Papfalvi László meg nem nevezett fia, 1521-ben Derencsényi György Farkas nevű fia, ³⁴⁰1524-ben Drágfi János Gáspár nevű fia taníttatásáról rendelkezett. (Az erdélyi püspök „*tanitsa dyakwl*”, hogy pap lehessen.) Barlabási Lénárd 1525-ben Lénárd nevű fiát küldte „*ad studium*”. Igaz, a végrendeletek többségének a testamentum idején már felnőtt gyermekei voltak, vagy egyáltalán nem volt fiuk. Az viszont elgondolkodtató, hogy több fiú esetében is csak egy fiú taníttatását tartották fontosnak. Különbség társadalmilag nincs, hiszen Drágfi arisztokrata, Derencsényi és Barlabási tekintélyes nemesi előkelő, Papfalvi és Cseh pedig viszonylag jelentéktelen nemesi birtokos volt.

Kéziratomból elkészülte után jelent meg Solymosi László kiadásában a veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatainak publikációja,²⁴⁽⁵⁵⁾ valamint ugyancsak Solymosi kezétől két végrendelet kiadása és feldolgozása.²⁵⁽⁵⁶⁾ A zsinati határozatok részletesen foglalkoznak a végrendelettel, és sok mindent megmagyaráznak az általunk feldolgozott testamentumokkal kapcsolatban. E szerint a végrendelet végrehajtói hat hónapon belül kötelesek a lelkiüdvért, valamint az egyháznak és az ispotályoknak hagyottak kifizetésére, továbbá a gonoszul elvett javak visszaadására. Így nem véletlen, hogy ilyen tartalmú hagyományokkal találkozunk. A végrendeletnek a papját kell felkeresnie, és lehetőség szerint az, vagy egy jegyző fogalmazza meg a testamentumot, legalább három tanújelenlétében, noha elvileg hétre lenne szükség. A pap csak akkor írhatja meg a végrendeletet, ha meggyőződött a végintézkedő ép elméjéről. Amennyiben kegyes célra hagy valaki valamit, akkor két tanú is elegendő. Először a lelkiüdvre és kegyes célra hagyottakat kell felsorolni. Fel kell hívni a végrendeletet, hogy hagyományozzon a veszprémi egyház építésére is. Foglalkozik a papi végrendeletekkel is, végül pedig kötelezi a végintézkedésnél jelen levő papot, hogy a testamentumról prelátusát, vagy annak helyettesét is tudósítsa, az esperesnek pedig jegyzéket kell vezetni ezekről, hogy ne vesszenek el. Mint láttuk, a nemesi végrendeletek általában betartották ezeket a szabályokat, bár tanú nem mindig fordult elő. Viszont a székesegyházra történő utalás ellenére alig

találunk székeskáptalanok számára hagyományt.

A végrendelezési szokásokkal foglalkozik Solymosi fenn idézett tanulmánya is, amely egy vidéki pap, valamint egy mezővárosi polgár végrendeletét közli. A pap 314 aranyforint készpénzzel rendelkezett, ami a többi papi végrendelethez képest is magas összeg.²⁶⁽⁵⁷⁾ Összehasonlítva a fenn tárgyalt nemesi végrendeletekkel, ez szintén nem kevés. A mezővárosi polgár pénzvagyona 56 Ft 53 dénár.²⁷⁽⁵⁸⁾ Egyes nemeseknek ennél kevesebbjük volt. Ez újabb bizonyíték fenti állításunkra, hogy nehéz a középkorvégi társadalom egyes rétegei anyagi helyzetét általánosítani.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban / Függelék

Függelék

A felhasznált arisztokrata és nemesi végrendeletek

A szövegben az idézett végrendeleteket a hagyományozó nevével és a végrendelet keltével idézem. Az alábbiakban ezeket sorolom fel időrendben. Amennyiben a testamentum ki van adva, a kiadást idézem csak, akkor is, ha az eredetit használtam.

³⁴¹1490. május 8. *Szenterzsébeti Forster György*. Dl.19642.

1490. december 21. *Csáki Benedek*. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez, I/1.k. Szerk. Bártfai Szabó László, Bp.1919, 471-472. (Újkori magyar nyelvű másolat!)

1491. január 3. *Koromlyai Miklós* Dl.19702.

1492. március 1. *Papfalvi László*. Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556), II.k. Bp. 1990, A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/17./2832.sz.

1492. december 24. *Monoszlói Csupor István*. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (XI.közl.) In: Levéltári Közlemények 13 (1935) 251-257.

1493. szeptember 3. *Putnoki Györgyné, Margit*. Dl. 90215.

1495. előtt *Pazdicsi Vilmos özvegye, Margit*. Dl. 85207.

1497. november 10. *Hédervári János*. Dl. 102279.

1498. november 18. *Kelencsényi Demeter özvegye, Margit*. Pest m. lt. Oklevelek 44.sz.

1500. *Hangácsi Mihály* Dl. 72087

XVI. sz. eleje *Várdai János özvegye, Orsolya*. Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai, In: Művészettörténeti Értesítő 2/1953/174.

1501. február 2. *Daróci Daróci Miklós*. Dl. 25160.

1501. december 30. *Csabai Kovács István*. Dl. 84018.

1501. *Olcsai Fisi János özvegye, Erzsébet*. Dl. 47004.

1503. *Pető Miklós özvegye, Margit*. Dl. 93710.

1504. *Bikali Vitéz György*. Dl. 46697.

1504. *Dombai Dávid*. Borsa Iván: A Balassa család levéltára 1193–1526, Bp. 1990. (A Magyar Országos

- Levéltár Kiadványai II. 18.k.) 471. sz.
1505. május 8. *Várdai Aladár özvegye, Katalin*. Dl. 82224.
1505. november 15. *Kanizsai György nádorfehérvári bán*. Dl. 22560.
1507. szeptember 20. *Losonci Zsigmond felesége, Homonnai Erzsébet*. Iványi Béla: A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család története, Oklevéltár II.k. Bp. 1928, 416-418.
1507. *Cseh István*. Középkori leveleink (1541-ig), Szerk.: Hegedűs Attila és Papp Lajos, (Régi magyar levéltár I.) Bp. 1991. 29-30. Magyar nyelvű.
1509. december 21. *Csányi Márton*. Csoma József: Végrendeletek, In: Történelmi Tár (1900) 310-311.
1510. október 21. *Krigi Domokos*. MTA Könyvtár, Kézirattár, Oklevelek 582.
1510. december 6. *Temesvári Bodó Mihály*. Dl. 61980.
1510. *Idősb Károlyi János*. Dl. 84610.
1510. *Dubraviczky Miklós*. MTA Kvt. Kézirattár, Okl. 581.
1512. november 15. *Báróci Szilva Boldizsár*. Dl. 22354.
1515. május 1. *Enyingi Török Imre nádorfehérvári bán*. Bessenyei József: Enyingi Török Bálint, Bp. 1994. 1-3.
1515. szeptember 1. előtt. *Kisasszonyfalvi Istvánffy István*. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV, edd. Antonius fekete Nagy – Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi, (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/12./ Bp. 1979. 356-360.
- 342 1510-es évek közepe. *Sülyi Etele Mihály*. Dl. 61984
1517. áprilisi 25. *Kövendi Székely Miklós*. Karácsonyi János: Kövendi Székely Miklós végrendelete 1517-ből. In: Történelmi Tár (1891) 679-681.
1517. április 25. *Györgyi Bodó Ferenc*. Középkori leveleink i.m. 65-66. Töredék, csak a második fele maradt meg, magyar nyelvű.
1517. szerdai nap. *több olvashatatlan. Sitkei Gothárd*. Dl. 68503.
1517. *Gergellaki Buzlai Mózes királyi udvarmester*. Lukinich Imre: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára, II.k. Bp. 1939. 170-178.
1518. augusztus 18. *Inárcsi Rádai János*. Dl. 23076.
1519. május 12. *Rozgonyi Istvánné, Hédervári Katalin*. A Héderváry-család oklevéltára, I.k. közlik Dr. Radvánszky Béla és Závodszy Levente, Bp. 1909, 564-566.
1521. *Derencsényi György*. Dl. 72196.
1522. *Ákosházi Sárkány Ambrus*. Füssy Tamás: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. In: Történelmi Tár (1901) 138-146.
1523. január 17. *Perneszi Istvánné, Gersenyi Magdolna*. Dl. 47489.
1524. március 7. *Frangepán Mihály gróf özvegye, Rozgonyi Borbála*. Dl. 89187.
1524. június 7. *Drágfi János temesvári ispán*. Középkori leveleink i.m. 94-96. Magyar nyelvű.
1524. november 25. *Laki László*. Dl. 24005.
1525. január 28. *Héderfájai Barlabási Lénárt erdélyi alvajda és székely alispán*. A római szt. birodalmi gróf Széki Teleki-család oklevéltára. szerk.: Barabás Samu, II.k. Bp. 1895. 450-455.

1525. június 3. *Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester és dalmát–horvát–szlavón bán.* Dl. 104441.
1526. június 14. *Kisasszonyfalvi Istvánffy Ferenc rácsai bán.* Dl. 49528.
1526. július 25. *Pálóci Antal zempléni ispán.* Détsy Mihály: Az utolsó Pálóci végrendelete, In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, szerk. Csukovits Enikő, Bp. 1998. 37-44.
1526. augusztus 2. *Leveldi Rauscher (az eredetiben Rawsar) Farkas.* Dl. 49819.
1526. augusztus 24. *Bélteki Drágfi János Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék örökös főispánja (és országbíró, amit nem jelöl).* Br. Mednyánszky, Drágffy Jánosnak 1526. esztendőben Mohácsi Táborból kelt utolsó rendelete, In: Tudományos Gyűjtemény (1818) VIII.k. 24-32. Magyar nyelvű.
1526. augusztus 24. *Ombozi Ombozi Miklós.* Jakó i.m. II.k. 4166. sz.
1526. *Tatárrevidi Zoltai János* Dl. 260449.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)

343 Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában

I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / I. A végrendeletkezési jog fejlődése Európában / 1. A polgári végrendelet kialakulása

1. A polgári végrendelet kialakulása

Vizsgálódásunk tárgyát, a polgári végrendeletet egyoldalú, visszavonható utolsó rendelkezésként határozhatjuk meg.¹⁽⁵⁹⁾ Mint ilyen, hosszú fejlődés eredményeképpen, számos jogrendszer elemeit magába olvasztva jött létre.

A legrégebbi kodifikált jogrendszer, amitől inkább az eltéréseket, mint a közös vonásokat szokták hangsúlyozni, a római jog volt – maga a *testamentum* kifejezés is a római jogból ered.²⁽⁶⁰⁾ Az itt lefektetett jogelvek szerint a végrendelet arra szolgált, hogy abban a teljes vagyon örököseként, azaz főörökösként nevezzenek meg egy személyt. Ezzel automatikusan kizártak az örökségből mindenki mást: „*caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio*”.³⁽⁶¹⁾ Ezzel szemben a középkori polgári végrendeletek korlátozódhattak a hagyatéknak egyes tárgyaira, ill. kisebb részére is, míg a vagyont meg nem nevezett részeire a törvényes öröklés rendszabályai voltak az irányadóak. A római jogtól való eltéréseket a jogtörténészek általában a római birodalomban vagy azzal kölcsönhatásban élő barbár népek szokásjogából

eredeztetik, melyek közül a mi szempontunkból a germán jog számít a legfontosabbnak.

A római és germán jog közti eltérést a végrendelekezéstről vallott felfogásban már Tacitus is kiemelte Germania leírásakor: „*heredes tamen successoresque sui quisque liberi, et nullum testamentum*” (Germ. c.20). A „barbár” törzsek jogától tehát eleinte igen távol állt, hogy örökösöket nevezzen ki, csak a vérrokonság foka dönthetett a vagyon sorsáról. „*Das Gut rinnt wie das Blut*” – volt az örökösödés alapja, azaz a legközelebbi vérrokonokra háramlott a vagyon.⁴⁽⁶²⁾ Ennek a merev rendszernek a lazulásához, és végső soron a szabad végrendelezés lehetőségének megfogalmazódásához két tényező járult döntően hozzá: a törzsi-nagycsaládi kötelékek felbomlása és az egyház befolyása. Az egyház ugyanis, Szt. Ágoston caritas-tanítását követve „Krisztus földi helytartójaként” igényt tartott az elhunyt vagyonának egy részére, hogy az illető lelki üdvét ennek fejében garantálja. Ezzel ez a vagyonrész kikerült a vérrokonság rendelkezése alól.

Mindazonáltal ez a gyakorlat korábban sem volt teljesen ismeretlen. A pogány szokásokban is létezett egy ún. *Totentheil*, amit az isteneknek felajánlva, ill. a túlvilági élet szükségleteit biztosítandó, az elhunyttal együtt máglyán elégettek vagy a sírba helyeztek – ez kerül aztán a régészeti ásatásokon sírmellékletekként a napvilágra. Az ³⁴⁴egyháznak tehát csak ezt a pogány szokást kellett, más ritusokhoz hasonlóan, „kereszténnyé tennie”, saját céljaira átfordítania. A lélek üdvére tett adomány, az ún. *Seelgerät* eredetét tehát sok jogtörténeti munka a pogány halottkultuszhoz vezeti vissza.⁵⁽⁶³⁾ Az egyház álláspontjának alakulásában szerepe volt annak is, hogy a klerikusok magánvagyonáról – akiknek törvényes leszármazottaik nem lehettek – mindenképpen a szokásostól eltérő módon kellett intézkedni.⁶⁽⁶⁴⁾

Nem szabad elfeledkeznünk emellett a kánonjog hatásáról sem. Az egyházi bíróságok hatásköre éppen a házassággal és az örökösödéssel kapcsolatban terjedt ki a leginkább a világiak életére. Ezen keresztül pedig az egyház jogrendszere, a kánonjog is beszűrődött a világi jogba, egyes elemeiben és szemléletmódjában egyaránt. A kánonjog szerinti, többnyire a plébános által kiállított testamentumok nemcsak a főrangúak és a nemesség körében terjedtek el, hanem kisebb-nagyobb számban utat találtak a városi lakosok jogalkalmazásába is. A városi hatóságok csak viszonylag későn, a 14–15. század folyamán fejezték ki elhatárolódásukat az egyház túlzott beleszólási igényétől, pl. azáltal, hogy a világi tanúk jelenléte nélkül, csak papok előtt tett végrendeleteket érvénytelennek nyilvánították.⁷⁽⁶⁵⁾

A folyamat végén a szerzett vagyonról való szabad végrendelezés elismerése állt. Mindenképpen szem előtt kell tartani, hogy az elvi szabadság továbbra sem tette szükségessé, hogy a teljes vagyont részletezzék az örökhagyók. Nem volt feltétlenül szükség egy főörökös megnevezésére sem. A rómainál eltérő jogú végrendeletek tömeges létrejöttéhez nagyban hozzájárult a városi tulajdonviszonyok átalakulása. Ennek során a jogi kötöttségekkel járó öröklött ingatlanok mellett jóval jelentősebb lett a szabad rendelkezés alá eső szerzett javak és az ingóságok aránya. Ezért is gyakoriak azok a kitételek, ahol a testáló kiemeli, hogy mindazt, amiről rendelkezik, saját maga vagy házastársával közösen, kemény munkával szereztek meg, és nem pedig örökölték, tehát a rokonságnak semmi köze hozzá. Ehhez sok esetben hozzátették, hogy a rokonsággal kapcsolatban az adott város joga és szokásai szerint kell eljárni.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárok / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / I. A végrendelezési jog fejlődése Európában / 2. Városi végrendeletek Európa különböző vidékein

2. Városi végrendeletek Európa különböző vidékein

A fenti fejlődés Nyugat-Európa városaiban a 12–13. század fordulójára vezetett el a végrendelezés tömegessé válásához. J. Chiffolleau igen találóan „a végrendelezés reneszánsza és demokratizálódása” kifejezéssel jellemezte ezt az időszakot.⁸⁽⁶⁶⁾ A folyamat nemcsak a lejegyzett testamentumok számának növekedését jelentette, hanem a testálók körének jelentős kibővülésével is járt. A fennmaradt végrendeletek száma és időbeli megoszlása Európa egyes városaiban igen eltérően alakult, és más-más nyelvi és formai követelmények érvényesültek. Dolgozatomnak nem lehet célja teljességre törekvő összeállítást adni minden egyes város anyagáról. Csak néhány jellemző példát emelnék ³⁴⁵ki, melyek segítségével a magyarországi forrásokat jobban elhelyezhetjük az európai összképben.⁹⁽⁶⁷⁾

A legkorábbi polgári végrendeletek Itáliából maradtak fenn. Ez a terület az urbanizáció és a jogfejlődés szempontjából is megelőzte az Alpoktól északra eső tartományokat. Itt a római jog adaptációjaként értelmezhető végrendeletek már a 11. századtól megjelentek a nagyobb városokban különálló oklevelek formájában. A 12. századtól minden jelentősebb település lakói írásba foglaltatták végakarataikat, míg a 13. századtól a testamentumok száma szinte áttekinthetetlené vált. Ezzel párhuzamosan a 12. századtól feltűntek az egyes jegyzők által vezetett összesítő könyvek, amelyekben az általuk feljegyzett végrendeletek összesítését adták (*cartularia*, *imbreviature*, később *protocollum* néven). Az első példa Genovából maradt fenn 1154-től, míg Sienában, Pisában, Firenzében, Veronában, és számos más helyen a 13. század első felétől indult meg a testamentumok összegyűjtésének gyakorlata, és még ebben a században több tucatra nőtt az elkészült kötetek száma. Az egyes városok hivatalos összesítői a 13. század 2. felétől indultak meg, főleg Észak- és Közép-Itáliában. Ezek mellett a formák mellett egy másik sajátos fennmaradási formával is találkozhatunk. Az örökösök, ill. kedvezményezettek (vallási testvérületek, oltáralapítványok, ispotályok, stb.) saját könyveikbe másoltatták az őket érintő testamentumokat. Ezek a speciális kötetek is a 13. századtól készültek, és a többi feljegyzési formához hasonlóan az újkorig használatosak voltak.¹⁰⁽⁶⁸⁾ Az itáliai városokéhoz volt hasonló az Adria-parti horvátországi és dalmáciai városok gyakorlata is, ahol – zömmel ugyan csak a 14. századtól kezdődően – nagyrészt közjegyzők által felvett, latin nyelvű végrendeletek maradtak ránk, olykor meglepően nagy számban.¹¹⁽⁶⁹⁾

Az észak-franciaországi Douai levéltárában, amelyet a középkori magánjogi írásbeliség leggazdagabb tárházának tartanak az északnyugat-európai városok közül, a testamentumoknak két gyűjteménye maradt ránk. Az egyik egy kb. 2000 darabot számláló, chirographált formában, 3-3 példányban elkészült sorozat, amelyben a végrendeletek jóval a testáló halála előtt íródtak, többnyire vagyonos polgárok akaratából. A másik csoportot, amelynek száma szintén majdnem 2000-re tehető, a végrendelező halálos ágyán jegyezték fel, többnyire klerikusok, akik azután utólag vezették be ezeket a városi protocollumokba. Az ilyen módon testálók általában egyszerűbb emberek voltak, akik nem gondoskodtak jó előre vagyonukról, csak az utolsó pillanatban látták ennek szükségét.¹²⁽⁷⁰⁾

A Közép-Rajna vidéken a 12–13. század fordulóján jelentek meg a végrendeletek, először a magasrangú egyházi méltóságok: I. János trieri püspök és kanonokjai, majd lovagok és feleségeik testáltak. A polgárság a 13. század utolsó harmadában csatlakozott ehhez a sorhoz: Koblenzből 1267-ből való az első polgári végrendelet. A német nyelv ³⁴⁶használata viszont csak a 14. század utolsó évtizedeitől figyelhető meg.¹³⁽⁷¹⁾ A Rajna-vidék metropoliszában, Kölnben 1280-tól kezdődik a testamentumok sora, először erre a célra felfektetett könyvekben, majd fokozatosan pecsétes okleveleken. A német nyelvű végrendeletek itt csak a 15. században váltak uralkodóvá, a 14. századból mindössze 12 népnyelvű testamentumról van tudomásunk. A 16. század elejéig mintegy 1500 kölni végrendelet maradt fenn, ezeknek kb. egyötödéről

készültek és jelentek meg regeszták.¹⁴⁽⁷²⁾

A német nyelvterület másik vezető városában, Lübeckben még konzervatívabbak voltak a jogszokások. Az első írásos végakarat 1278-ból maradt ránk, de a 16. század elejéig még a latin volt a gyakoribb nyelv minden fajta iratnál, így a végrendeleteknél is. 1500-ig közel 6500 testamentumról van tudomásunk.¹⁵⁽⁷³⁾ A kisebb német városok közül tipikusnak mondhatók a szintén a lübecki jogrendszerbe tartozó Stralsund forrásadottságai. Itt az első, 1316-ban kelt testamentumtól a 16. század végéig közel 1200 végakarat maradt ránk. Számuk a 14. század elején lassú ütemben növekedik, az 1350 körüli évek ugrásszerű emelkedést mutatnak, és magasak az 1359-es és 1368-as értékek is. Az ezt követő mintegy két és fél évszázadban esztendőről esztendőre folyamatosan bejegyeztettek néhányat a tanács előtt.¹⁶⁽⁷⁴⁾

A Kárpát-medencéhez közelebbi területekre áttérve, Bécsben szintén a 13. század végén, 1289-től jelentek meg az első polgári végrendeletek. A Birodalom északi és nyugati területeivel ellentétben azonban itt már 1300 körül átveszi a német nyelv a latin szerepét az okleveles gyakorlatban, így a testamentumok is népnyelven készültek. Az ún. „végrendeleti könyvek”-ben, amelyek más, főleg örökösödésre vonatkozó dokumentumokat is tartalmaznak, az 1395 és 1430 közötti 35 évből 2230 utolsó rendeltetést jegyezték be, továbbiak pedig különálló okleveleken maradtak fenn.¹⁷⁽⁷⁵⁾ Az alsó-ausztriai kisvárosok közül is jó néhány levéltárban található összefüggő sorozatokat: pl. Korneuburgban 550, Retzben az 1449–1500 közti évtizedekből 100 testamentumot őriznek.¹⁸⁽⁷⁶⁾ Az általunk vizsgált városokhoz a lakosság számát és foglalkozási megoszlását tekintve is közelebb álló Bécsújhelyen szintén gyűjteményes kötetek, a Tanácsi Jegyzőkönyvek (*Rathsprotokolle*) őrizték meg napjainkig a végrendeleteket. Az elsőben más bejegyzésekkel vegyesen, a másodikban egy tömbbe gyűjtve másolták be őket, többnyire a tanács előtt bemutatott eredetük alapján.¹⁹⁽⁷⁷⁾

A közép-európai térségből érdemes a csehországi forrásokat is kiemelni, melyek részben nagy számukkal tűnnek ki. Csak a prágai Újváros két végrendeleti könyve az 1434 és 1494 közti hat évtizedből több mint 1200 végakarat szövegét tartalmazza. Ehhez jönnek még a korábbiak, a 14. századból fennmaradt oklevelek, valamint a kisebb városok (Plzeň, Ceské Budejovice, Tabor, Kutná Hora) anyaga, ahol egyes tartalmú városi könyvekbe jegyezték be a testamentumokat. A másik érdekesség a népnyelvű írásbeliség korai elterjedése: a végrendeletek mintegy 90%-a ó-cseh nyelven íródott, csak elenyésző arányban van közöttük latin, és a német is csak 1419 előtt volt használatos.²⁰⁽⁷⁸⁾

Az itt bemutatott közép-európai forrásadottságokat és az alább részletesen elemzendő magyarországi gyakorlatot különösen a középkori Európa északi és nyugati periferiáján elhelyezkedő területekkel összevetve tarthatjuk kedvezőnek. Dublinban például 1500 előttről összesen 98 végrendeletet ismer a kutatás, míg Dániából ugyanebből az időszakból az egész országból alig több mint száz testamentum maradt fenn, latin nyelven.²¹⁽⁷⁹⁾

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / II. A végrendeletkezés jogi szabályozása Magyarországon

II. A végrendeletkezés jogi szabályozása Magyarországon

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A

magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / II. A végrendekezés jogi szabályozása Magyarországon / 1. A szabad végrendekezés elterjedése

1. A szabad végrendekezés elterjedése

„Mikor kezdettek az emberek Testamentomot tenni, szükségtelen únttatás, elég az, hogy igen régi szokás, mellynek világos nyomait a' régi szent és világi történetekben látjuk, és hogy ez a mi ditső eleinknél is szokásban volt, országunk törvényeiben világosan olvassuk.” – írta a 18. század végi felvilágosult ügyvéd, Nánásy Beniamin a testamentumok tevéséről szóló, alább még idézendő munkájában.²²⁽⁸⁰⁾ Ha megállapításának első felével nem is érthetünk teljesen egyet, tény az, hogy Magyarországon a vagyonnól való rendelkezés törvényes rendezése, és ezzel együtt a végrendekezés megjelenése gyakorlatilag az államszervezéssel egyidős. Különbséget kell azonban tenni abban, hogy mely társadalmi rétegekre és a vagyon milyen fajtáira terjedt ki a szabályozás, illetve hogy kik és milyen formában éltek a számukra biztosított lehetőségekkel.

Már Szt. István I. törvénykönyvének 6. cikkelye sarkalatos jogként rögzítette: „... mindenkinek álljon szabadságában vagyonát felosztani, feleségének [házastársának], fiainak és rokonainak vagy az egyháznak adományozni, és ezt halála után se merje senki érvénytelenné tenni.” A II. törvénykönyv 2. cikkelye a királyi adományok öröklését szabályozta.²³⁽⁸¹⁾ Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósulását mutatják legkorábbi magánokleveleink, melyeknek szinte mindegyike a rendelkező lelke üdvére, azaz gyakorlatilag az egyház javára tett hagyatkozást tartalmaz. Példaként említhetjük a teljesség igénye nélkül Guden 1079-es,²⁴⁽⁸²⁾ Szines úrnő 1146-os, Benedek veszprémi ispán 1171-es oklevelét. Az Aranybulla szintén kitért az örökösödési rendre. A 4. cikkelyben az uralkodó a leánynegyed kivételével szabad rendelkezést biztosított a fiú nélkül meghaltaknak javaik felett: „a többiről úgy rendelkezék, ahogy akar”.²⁵⁽⁸³⁾

³⁴⁸II. András rendelkezése a serviensekre vonatkozott. A vagyon feletti szabad rendelkezés azonban nem korlátozódott rájuk, ill. a nemességre, melynek később részét képezték. Az urbanizáció megindulását követő évszázadokban a városi lakosság körében számarányát tekintve nagyobb jelentőségre tett szert az írásos testálás szokása, mint bármely más társadalmi réteg esetében. A leszármazó örökös nélküli hospesek szabad végrendekezési joga kezdettől fogva lényeges eleme volt a vendégek kiváltságainak, akármilyen jogrendszerhez tartozott is az a terület, ahonnan bevándoroltak. Ehhez járult az úrbéri rendszer, amelynek értelmében az ingatlanokat szabadon el lehetett idegeníteni, mivel a szolgáltatások nem személyekhez, hanem a telkekhez kapcsolódtak.²⁶⁽⁸⁴⁾ Források hiányában nem tudjuk nyomon követni azt a folyamatot, amelynek során a hospesek körében általános szabad ingatlanforgalom és végrendekezés a 13–14. század folyamán a kiváltságolt települések minden lakójára kiterjedt. A végeredmény azonban tisztán látszik előttünk, hiszen már a legkorábbi privilégiumok is megkülönböztetés nélkül minden polgár számára biztosították a testálás jogát, ha törvényes örökösük nem volt. Ez olyannyira természetessé vált, hogy a privilégiumok azokat az eseteket tekintették kivételesnek és külön rendelkezést igénylőnek, amikor se törvényes örökös, se végrendelet nem maradt egy-egy polgár után.

A szabad végrendekezés meggyökerezése tehát szervesen illeszkedett a magyarországi társadalmi fejlődéshez. A végrendekezés gyakorlatának kialakulása azonban nem nélkülözhetette a fent vázolt európai jogfejlődés egyes elemeinek adaptálását sem. Ezek közül a legfontosabbnak azt tartom, hogy a városi végrendeletek tömeges megjelenésének idején a testálás szokása nem korlátozódott már az örökös nélkül elhaltakra, ill. a lélek üdvére tett adományokra. Az átvétel útjait és módjait aprólékos jogtörténeti vizsgálatokkal lehetne közelebbről meghatározni, melyek kívül esnek jelen tanulmányunk keretein. Az

azonban világosan kitűnik a fennmaradt anyagból, hogy a bevett szokásjog gyakorlatilag szabad kezet adott a végrendelezőknek ingóságaik és szerzett ingatlan vagyonuk felett. Az egyes városok örökösödési joga által megszabott korlátozások csak a család ősi vagyonát érintették, mely az adott ágon háramlott tovább, bár kivételes esetekben ezt is meg lehetett változtatni.

A végrendekezés tartalmi és formai kívánalmainak egyértelművé tételére az egyes városok szokásjogai már jóval az országos szabályozás megjelenése előtt kialakították a helyi gyakorlatot. Ennek formálásában, a külföldi jogi normák egy részének meghonosításában szerepet kaptak a különböző, a korban közkezen forgó jogi kompendiumok is. Ezek útmutatást adtak a városi tanács és a jegyzők számára a testamentumok kiadójának, kedvezményezetteinek, tanúinak köréről és a végrendeletekkel kapcsolatos más megkötésekről is. Az egyik legnépszerűbb a *Summa legum* c. összeállítás volt, amelyet a hagyomány szerint egy bizonyos Dr. Raymundus állított össze Bécsűjhelyen a 14. század közepén, feltehetőleg 1360 előtt. A kompendium Közép-Európa számos városában használatban volt, az osztrák örökös tartományok és Magyarország mellett ismerték Csehországban, Morvaországban és Lengyelországban is. A testamentumokkal foglalkozó fejezetekben leírta a végrendekezés feltételeit, a 349 hagyományozható javak körét, a tanúk személyére vonatkozó kikötéseket, és még számos más körülményt.²⁷⁽⁸⁵⁾ Elterjedtségét bizonyítja, hogy legalább három szabad királyi városból maradt fenn kézírata. Pozsonyban két német nyelvű lejegyzése is ismert a líceumi könyvtárból és a városi levéltárból; az előbbi, az ún. Codex Ballusianus végére a tárnoki cikkelyeket is bemásolták. Budáról Ebendorfer Mihály polgár kéziratában maradt fenn, Eperjesről egy 1481-re keltezett másolata ismert, és a város német nyelvű joggyűjteménye is sokat átvett belőle.²⁸⁽⁸⁶⁾

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / II. A végrendekezés jogi szabályozása Magyarországon / 2. A polgári végrendekezésre vonatkozó országos szabályozás

2. A polgári végrendekezésre vonatkozó országos szabályozás

A városi lakosság végrendekezésében a törvényi szabályozást a tárnoki jog rögzítette.²⁹⁽⁸⁷⁾ Ez a városprivilegiumokban és városi jogszabály-gyűjteményekben lefektetett elvekkel összhangban úgy intézkedett, hogy az ősi vagyonról elvileg nem lehetett szabadon rendelkezni, mert ezt a leszármazók és a rokonok örökölték (cap. CXXIV.).³⁰⁽⁸⁸⁾ A szerzeményi vagyon azonban korlátlanul szabad rendelkezés alá esett, a CXXV–CXXXIX. fejezetekben meghatározott szempontok szerint. Ugyanezeket a szempontokat ismétli Újlak város 1525-ben írásba foglalt jogkönyve, amely gyakorlatilag átvette a tárnoki jogot, megerősítve az országos rendelkezések mintaadó szerepét. Ennek teljes 4. könyve 21 fejezetben a végrendekezés kérdéseivel foglalkozik.³¹⁽⁸⁹⁾ Kitér a különböző családi állapotú, erkölcsű és vallású személyek végakarataira, meghatározza egyebek mellett a férjről a feleségre ill. a feleségről a férjre hagyományozandó háztartási eszközök körét, és leírja a mai kifejezéssel „eltartási szerződés”-nek nevezett rendelkezést is. Részletesen taglalja a testálással kapcsolatos különböző visszaéléseket és szabálytalanságokat, melyekre nyilvánvalóan a korabeli gyakorlat irányította rá a jogalkotók figyelmét.

A tárnoki jogban azért is kaptak különös hangsúlyt a testamentumok készítésére vonatkozó pontok, mert a végrendekezéssel kapcsolatos ítéletek megtámadása volt a tárnokmester bíróságához való fellebbezés egyik legfontosabb esete. Mint azt ifj. Szentpétery Imrének a tárnoki ítélőszék kialakulásáról írott tanulmánya bizonyította, ez a bíróság Zsigmond király korától fellebbviteli fórumként tevékenykedett. Akkor lehetett tehát ide fordulni, ha a saját városi bíróság már ítelt az ügyben. Az 1479-es statutumok pedig a fellebbezésnek három esetét emelték ki: a 60 aranyforint feletti adósságot vagy ingóságot érintő ügyeket, az

ingatlanügyleteket és a világi tárgyú végrendeleteket.³²⁽⁹⁰⁾ A testamentumok többsége már az első két szempont, az értékhatár ill. az ingatlanok feletti rendelkezés miatt is belekerült volna ebbe a körbe. A kiemelt figyelmet azonban ismét csak az egyházi és világi bíróságok közötti illetékesség eldöntése miatt kapta, ³⁵⁰amint azt a tárnoki cikkelyek Kassa város levéltárában fennmaradt lejegyzése is hangsúlyozta: „...*quas quidem causas non ad spiritualem, sed saecularem iudicium domini magistri thawernicorum valeant appellari.*”³³⁽⁹¹⁾ A polgárok maguk is büszkék voltak különleges jogrendjükre. A testamentumok bevezetésében, az arengában vagy a promulgatióban többen is kiemelték, hogy „*nach den sieben frey städten freyheyten*” nyilvánították ki végakarataikat.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / II. A végrendelezés jogi szabályozása Magyarországon / 3. A végrendelezés szabályozása Pozsonyban, Sopronban és Eperjesen

3. A végrendelezés szabályozása Pozsonyban, Sopronban és Eperjesen

Pozsony város joga a törvényes öröklés rendje szerint szintén azt támogatta, hogy az ingatlan vagyon a családon belül háramoljon tovább. Emellett azonban már a 14. század utolsó negyedétől maradtak fenn végrendeletek, melyek mindenben megfeleltek más európai városok gyakorlatának. A városi szokásjog „régteől fogva való” intézkedéseinek (*Vermerckht der Stat Prespurgh Stat Recht von alter herkommen*) összefoglalását a pozsonyi városi jogkönyvben olvashatjuk, amelynek egy 15. és egy 16. századbeli kézírata ismeretes. Az ebben lefektetett szabályozás a fent említett főbb kérdéseket tárgyalja: szól a végrendelet (*geschefft*) nélkül elhaltak vagyonáról (38. pont) és a házaspár szabad rendelkezéséről közös szerzeményű javaik felett (90. pont). A 39. pont szerint a nők csak a személyes használatra szolgáló ingóságokról rendelkezhetek.³⁴⁽⁹²⁾

Szintén ismerős lehet a fent mondottakból az egyházi és világi hatóságok, jelen esetben a pozsonyi társaskáptalan és a városi tanács versengése a végrendelezés feletti ellenőrzés jogáért. Egy 1348-as megállapodásban a kérdés a káptalan javára látszott eldőlni. „*Elhatározatott, hogy valamely városi polgár végrendeletének érvényességéhez, ha az nem bíróság előtt alkottatik, a városi plébános, egy káptalanbeli tag és egy világi tanúnak jelenléte kívántatik meg.*”³⁵⁽⁹³⁾ A megegyezést nyilván megkönnyítette, hogy a két főszereplő, Jakab bíró és Márton prépost testvérek voltak.³⁶⁽⁹⁴⁾ Hosszú távon azonban, mint azt alább látni fogjuk, a városi hatóságok felügyelete érvényesült hatékonyabban: a 15. századra a bevett gyakorlat a végrendeletek városi könyvekbe jegyzése lett. A formai elemekre minden bizonnyal a *Summa legum*-ban lefektetettek voltak az irányadóak.

A soproni szabályozás ennél tömörebb és egyszerűbb volt. A városi joggyakorlat és írásbeliség a középkor folyamán nem jutott el arra a szintre, hogy összefüggő jogkönyvet állítsanak össze. Ehelyett a vegyes tartalmú városi könyvek különböző helyeire jegyezték be szabályrendeleteket a legfontosabb ügyek elintézési módjáról. A legkorábbi, 1391-ből fennmaradt jogszabályok a polgárjog felvételével, a mórínggal (*morgengab*), az ingatlanok adásvételével foglalkoztak. 1402-ben a hozomány kérdését szabályozták. Ebbe a folyamatba illeszkedik szervesen a vagyoni jogi szempontból szintén igen fontos, és később sok pereskedésnek elejét vevő végrendelezés rendjének rögzítése, amelyre 1418-ban került sor.³⁷⁽⁹⁵⁾ Azt, hogy itt is a szokásjog rögzítéséről volt szó, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy már a rövid, tömör feljegyzés keletkezése előttől több végrendelet maradt ³⁵¹fenn, melyek többé-kevésbé az itt rögzített rendszert követték. A szabályrendelet leszögezte, hogy gazdag és szegény, férfi és nő, beteg és egészséges egyaránt végrendelezhet. Tanúként a külső és a belső tanácsnak legalább két-két tagját kellett elhívni.

Vészhelyzetben azonban megelégedtek két egyszerű polgár (*erber gesessen leüt*) jelenlétével is. Az ily módon megtett rendelkezést a jelenlévőknek az elhunyt legközelebbi hozzátartozójával együtt egy hónapon belül a tanács elé kellett vinni, ahol a jóváhagyás után a jegyzőnek be kell írnia a városi könyvbe. A rendelkezésnél bármelyik pap is jelen lehetett, de a csak papok vagy nők előtt tett testamentum érvénytelen volt. A lényeg tehát Sopron esetében is a város illetékességének egyértelművé tétele, és az egyház beleszólásának korlátozása volt.

Eperjes jogkönyvében először a *De testamentis et fundacionibus seu legacionibus* összefoglaló cím alatt olvashatunk a végrendelezéstről, majd a *De testamentis* címszóval bevezetett fejezetekben újabb jogszabályokat találunk. Ezek a pontok kitérnek a végrendelezők körére, ill. azokra, akik valamilyen ok miatt nem testálhattak, vagy akiket az örökségből kitagadtak. A tanúk számát 7-ben állapítja meg, amit a fennmaradt testamentumokban a legritkább esetekben tartottak be. A jogkönyv a végrendelet nélkül elhaltak vagyonának kérdése mellett a szabadon testálható ingó és ingatlan javak körét is szabályozta.³⁸⁽⁹⁶⁾

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / III. Végrendeletek Sopronból, Pozsonyból és Eperjesről

III. Végrendeletek Sopronból, Pozsonyból és Eperjesről

Hogyan tükröződnek a végrendelezésre vonatkozó írott és íratlan szabályok az általunk vizsgált anyagban?

Pozsonyban a város és a káptalan közti egyezségből kiindulva már a 14. század közepe előtt keletkeztek végrendeletek, a ránk maradt testamentumok sora azonban néhány évtizeddel később indul csak meg. Az első közvetett adat 1350-ből, egy egyházi személy, Hans Long kanonok testamentumával kapcsolatos vizsgálatról tudósít.³⁹⁽⁹⁷⁾ Teljes szövegében maradt fenn Heinrich Vogl és felesége, Elisabeth pergamenre írott, latin nyelvű végrendelete.⁴⁰⁽⁹⁸⁾ Ezt követi Jans Poll, tekintélyes készpénzvagyonnal és legalább négy mézárszékkal rendelkező pozsonyi polgár 1375-ben kelt testamentuma. Ezt eredeti német nyelvű hártyaoklevélen őrzi a levéltár, a végrendelező, valamint Herr Dietrich városplébános és egy Wenczla nevű polgár (Adam Schleychenschaft fivére) pecsétjével megerősítve.⁴¹⁽⁹⁹⁾

A tanúk pecsétje alatt kiadott magánoklevelek kiállítására mindvégig jelen volt a középkori pozsonyi végrendelezési gyakorlatban. Fennmaradásuk a későbbi évtizedekből azonban még ritkább és esetlegesebb, mert a 15. század elejétől a városi könyvek veszik át a főszerepet a testamentumok megőrzésében. A század első negyedében a *Protocollum Actionale* című, adósleveleket, szerződéseket és más jogügyleteket megőrkítő, vegyes tartalmú városi könyvbe jegyezték be a végakarokat is. A városi kancellária specializálódása 1427-re jutott el arra a szintre, hogy különálló tematikus kötetet kezdtek vezetni a testamentumok számára. Az első *Protocollum Testamentorum*³⁵², amely 1529-ig tartalmazza a végrendeleteket,⁴²⁽¹⁰⁰⁾ a magyar városi írásbeliségben szinte egyedülálló módon, 1872-ig megszakításlan sorban követik a további kötetek.

A *Protocollum Testamentorum*, bár tartalmilag teljesen egységes (még az ún. bécsi *Testamentsbüchernél* is egységesebb), a bejegyzett iratok formai jellemzőit tekintve a joggyakorlat számos változását is megőrkítette. A korábbi évtizedekben a szóbeli végrendelezésnek a tanács előtti utólagos írásbeli rögzítése és a pecsétes oklevél bemásolása egyaránt előfordult. A formai változatok nyomán követésére szűrőpróba-szerűen három évet választottam ki a kötet elejéről, közepéről és végéről. Az 1434-es

esztendőben például, amikor először haladta meg a fennmaradt testamentumok száma az évi tízet, öt-öt végrendeletet olvashatunk a „szóbeli” és a „pecsételt okleveles” típusból, míg további öt testamentumnál a tanúk nem hivatkoztak pecsétes oklevélre, de a megfogalmazás valamilyen írásos feljegyzés meglétére enged következtetni. A végakaratok különböző jellegű rögzítése nem függött a testáló nemétől vagy családi állapotától: a csak szóban végrendelezők között férjes nő, özvegyasszony és nős férfi egyaránt előfordult. A különbséget inkább az jelentette, hogy milyen szinten volt a testálónak igénye az írásbeliségre: pecsétes oklevelet 1434-ben két kereskedő, két tanácsúr felesége és egy kanonok készítettett, míg az „átmeneti” típusba tartozott pl. András városi ács testamentuma.

Az előbbieket után mintegy fél évszázaddal, 1481-ben, amely szintén kiemelkedő év volt 22 testamentummal, egységesebb képet mutatott a gyakorlat. Mindössze egyetlen végrendeletet jegyeztek be a tanúk által adott tartalmi kivonat alapján, egy másiknál nem említették a megpecsételést, az összes többinél pecsétes oklevél szövegét másolták be a városi könyvbe. Apróbb anomáliák azért itt is előfordultak: Niclas Stern özvegye, Katherina végrendeleténél a plébános és egy oltárospap mellett csak egyetlen polgári tanú volt, míg Hans Artzt végakaratait második feleségének későbbi férje, Ulrich Puchler érvénytelenítette.⁴³⁽¹⁰¹⁾

Végezetül lássunk egy példát a végrendeleti könyv utolsó részéből: 1521-ből 18 testamentumot jegyeztek fel (ez az egyetlen év, amikor Sopronból több végakarata maradt fenn, szám szerint 21). Meglepő módon azt tapasztaljuk, hogy a formai egységesezés folyamata nem folytatódott. Igaz, hogy tíz testamentumnál hangsúlyozták a tanúk pecsétjével való megerősítést (egy esetben azt is kiemelték, hogy a tanúk a szomszédok voltak), de hét alkalommal a megpecsételéssel egyáltalán nem ejtettek szót, noha ezek a szövegek formailag semmiben nem különböztek a másiktól. Egy pecsétes végrendelet eredetiben maradt fenn, és nem másolták be a Protocollum-ba.⁴⁴⁽¹⁰²⁾ A korban még kivételesnek számított Friedrich Voyt polgármester saját kezűleg megírt testamentuma, amit saját pecsétjével erősített meg (*mit meiner eigen handt geschriben und mit meinem sigel verpetschafft*),⁴⁵⁽¹⁰³⁾ Martha Reysnerin testamentuma pedig pontos datálásával tűnik ki: a nap mellett azt is jelezte, hogy délelőtt 11 órakor végrendelezett.⁴⁶⁽¹⁰⁴⁾

³⁵³Sopronban az 1393 és 1526 közötti időszakból 314 végrendelet, ill. hagyatéki leltár maradt ránk. Időbeli megoszlásuk nem egyenletes, amit részben a forrásadottságok magyaráznak. Az 1430-as évek előtt nagyrészt két városi könyvbe vezették a végrendeleteket⁴⁷⁽¹⁰⁵⁾. Ebben az időszakban honosodott meg az írásos testamentum-hagyás szokása, melyben valószínűleg a környező nagyobb települések (Bécs, Pozsony, esetleg Bécsújhely) modell-szerepe érvényesült. Az 1430–1450-es évek alacsony számai a városi könyvelés rendszertelen vezetésének tulajdoníthatók. Az 1470-es évek közepétől többnyire külön oklevélben maradtak fenn a végrendeletek.

Ekkortól már egy bizonyos városi rétegen belül ez a szokás bevetté vált, egy-egy családon belül többen is éltek vele. Az egyes évekre lebontott időbeli megoszlás még így is elég nagy ingadozásokat mutat. Mivel azonban a végrendelet megírása és az örökhagyó halála, ill. a végrendeletnek a tanács előtti bemutatása között⁴⁸⁽¹⁰⁶⁾ legtöbbször hetek, sőt hónapok teltek el, messzemenő következtetéseket nem lehet ebből levonni. Az évi 5 végrendeletnél nagyobb értékek esetében 1495-ből van adatunk pestisjárványra.⁴⁹⁽¹⁰⁷⁾ Járvány lehetett 1521-ben is, amikor az azévi 21 végrendeletből 13 mintegy másfél hónapon belül (okt. 18–dec. 5.) kelt, Sixt Schadenhart pedig ő maga és leánya temetéséről együttesen intézkedett.⁵⁰⁽¹⁰⁸⁾

A közjegyző által készített testamentum igen ritka volt a hazai városi joggyakorlatban.⁵¹⁽¹⁰⁹⁾ A vizsgált városok anyagában csak Sopronban fordult elő, összesen öt esetben, hogy *publicus notarius* működött közre a végrendelet elkészítésénél. Az öt végrendelező közül négy kívül állt a város polgári társadalmán: Jacob Resch és Hans Edelman javadalmas papok voltak⁵²⁽¹¹⁰⁾, Kempnei László özvegye, Barbara és

Wilhelm Sudala nemesek⁵³⁽¹¹¹⁾. Peter Seinreich ugyan „egyszerű” esküdt polgár volt, de fivére, Ruprecht Seinreich pap közjegyzőként is működött, pl. Jakob Resch testamentumánál. A többi közjegyzők is egy kivétellel a városi javadalmas papság köréből kerültek ki – ez egyben a 15/16. század fordulójára igen elszaporodott beneficiatusok kiegészítő tevékenységére is utal. Pozsonyban csak a tanúk között fordult elő közjegyző: Blasi Schneider szabómester 1436-os testamentumánál Michel Vogel is tanúskodott.⁵⁴⁽¹¹²⁾

A három vizsgált város közül a legkisebb népességű *Eperjesen* kezdődött el legkésőbb a rendszeres végrendelezés: egy korai, 1380-as⁵⁵⁽¹¹³⁾ és két 1440-es évekbeli példa után csak 1462-t követően vált gyakorivá a testamentumok készítése. Még így is 1490-ig többnyire csak évi egy utolsó rendelkezés maradt fenn, és sok a foghíjas esztendő is – igazából a 16. ³⁵⁴század elejére stabilizálódott az írásos testálás szokása. Formailag mindvégig a különálló oklevelek voltak a jellemzőek, de ezek kiadója és külleme a 15. század folyamán igen változatos képet mutatott. A legkorábbi darabokat a város bírja és a tanúként megnevezett esküdtek adták ki. Az 1460-as és 1470-es években vagy a tanúk állították ki az oklevelet „*coram nobis...*” kezdettel, vagy kivonatban („*Registrum testamenti*”) maradtak ránk, amelyet feltehetően a jegyző készített. Előfordult a testálój saját pecsétje alatt kiadott és saját kezűleg aláírt végrendelet is.⁵⁶⁽¹¹⁴⁾ Tordai András polgár testamentumát 1491-ben kivételesen a szepesi káptalan foglalta írásba, míg felesége ugyanabban az évben az eperjesi Szt. Miklós plébániatemplom pecsétje alatt kiadott oklevélben érvénytelenítette azt.⁵⁷⁽¹¹⁵⁾

A végrendelezés formai egységeseződését a városi jegyzők rendszeres bekapcsolódása hozta meg. 1492-től 1497-ig Johannes Glogovita, 1499-től Cristan Bacchus, 1510 és 1523 között Cristan Czibner szerepel, tanúként is megnevezve, az oklevelekben. A tanúk rányomott pecsétje 1501-től került rá következetesen a testamentumokra, 1506 után pedig általában a gyóntatópap jelenlétét is feljegyezték. Fennmaradt Eperjesről az okleveleken kívül egy ún. végrendeleti könyv is, ebbe azonban nem a teljes szövegeket másolták be, hanem csak a kegyes célokra vonatkozó tételket gyűjtötték ki 1474-től kezdve. A válogatás nem terjedt ki minden általunk ismert testamentumra, ugyanakkor a kivonatolt 47 végrendelet közül csak 18-nak az eredetijét őrzi a mai napig is a város levéltára.⁵⁸⁽¹¹⁶⁾

Az eperjesi gyakorlat a testamentumok nyelvét illetően is eltért a nyugat-magyarországi városokétól. Sopronban és Pozsonyban szinte minden végrendeletet németül írtak, a latin szövegek aránya mindkét városban 5% alatt maradt. Ezzel szemben Eperjesen a 123 vizsgált testamentumból 101 latinul készült, és csak a többi németül, amelyek között ráadásul a korai, formailag még nem rögzült darabok vannak túlsúlyban.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája) / Összefoglalás

Összefoglalás

Az elmondottak a végrendeletek feldolgozásának számos lehetséges aspektusa közül csupán a jogtörténeti vonatkozásokkal foglalkoznak. Az összehasonlító elemzéssel többek között arra kerestem választ, hogyan illeszkedik be a magyar városokból származó forrásanyag az Európa más területein megfigyelhető fejlődésbe. A fennmaradt végrendeletek számának időbeli alakulása alapján megállapíthatjuk, hogy az írásos végrendelezés jogintézményét külföldi példák alapján, a nyugat-európai elterjedésükhöz képest 200-300 éves késéssel adaptálta a magyarországi városok lakosságának mobilis, az írásbeliség

gyakorlatához az üzleti- és a magánéletben egyaránt hozzászózott rétege. Az átvétel lefolyásáról közvetlen adatokkal nem rendelkezünk, de áttételesen levonhatunk néhány következtetést. Mindenekelőtt azt, hogy az adaptáció mindenütt szervesen, a helyi igényekhez és körülményekhez igazodva történt. Szerepet játszottak benne az egyes polgárok személyes tapasztalatai, az egyre alaposabban képzett városi jegyzők olykor külföldön is folytatott tanulmányainak tanulságai, az **355**egyház Európa-szerte bevett gyakorlata szellemi és anyagi befolyásának érvényesítésére, a városi hatóságok ügyvitelének intézményesülése, és bizonyára még sok egyéb, személyes szempont, amelyről csak kivételesen szerzünk tudomást. Abban, hogy egy-egy végrendeletet írásba foglaltak és az utókor számára megőriztek, mindezen tényezők szerepet játszottak, de érdekeik korántsem voltak mindig azonosak. A legvilágosabban a városi és az egyházi hatóságok közötti ellentétet követhetjük nyomon. A tét nagy volt: a város területén fekvő, és ezáltal adóalapul szolgáló ingatlanok feletti ellenőrzés; a városlakók ingóságai és készpénzvagyonja jelentős részének befektetése és az anyagi javakkal is kifejezett, de korántsem csak anyagi természetű kötődések befolyásolása. A végrendeletkezés vallási háttere, az egyháznak a purgatóriumról kialakított tanításai, a gyóntatópap jelenléte a hagyatkozásnál az egyik oldalon – a városi hatóságok jogbiztosító és a végakarat végrehajtásában gyakorlatilag is közreműködő szerepe a másik oldalon esett latba. Az ellentétek helyenként jogvitákban kerültek a felszínre, de általában békés keretek között maradtak vagy éppen közös nevezőre jutottak. A hosszú távú fejlődés azonban az egyensúly lassú eltolódásával járt. A polgárság végrendeletkezése, amely a városok kiváltságolásától kezdve a privilégiumok sarkalatos pontja volt, egyre inkább függetlenedett az egyházi befolyástól, és a mai napig létező polgári jogintézménnyé vált. A végrendelet, mint forma tehát alkalmas volt arra, hogy a nemzeti kötelek átalakulása és a szokásjog fellazulása után az egyes korszakokban változatos tartalommal telítődjön, és betöltse az öröklés menetében játszott fontos szerepét.

A végrendeletek időbeli eloszlása (P–Pozsony, S – Sopron, E – Eperjes)

év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.
1350	1			1424	1	2		1446	8	1	1
1356	1			1425		3		1447	4	1	1
1364u	1			1426		5		1448	2	2	
1375	1			1427	1	1		1449	2		
1380			1	1428	2	6		1450	7		
1381	1			1429	5	3		1451	3		
1382	1			1430	1			1452	5	3	
1393		1		1431	1			1453	9	1	
1400		2		1432				1454	15	2	
1402		1		1433	9			1455	3	3	
1403		1		1434	15			1456	7	7	

év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.
1404		1		1435	10			1457	11	5	
1405	2			1436	19	1		1458	3	4	
1406		1		1437	4	2		1459	5	1	
1409	2	1		1438	4	1		1460	5	1	
1413		1		1439	6	2		1461	5	2	
1414	1	1		1440	1			1462	8		2
1418	3	1		1441	7	1		1463	9	1	
1419		1		1442	12	1		1464	9	3	1
1420		1		1443	12			1465	5	1	
1422	2	4		1444	10			1466	8	3	2
1423		5		1445	5			1467	24	2	
3561468	9	4		1489	5	2	1	1509	2	2	3
1469	5			1490	8	2		1510	15	3	5
1470	3	3		1491	5	2	3	1511	9	2	3
1471	11	2		1492	6	8	2	1512	6	1	
1472	14			1493	15	5	1	1513	12	3	6
1473	8	9	1	1494	12	2	1	1514	5	1	2
1474	6	5	1	1495	24	9	1	1515	9	5	4
1475	9	1		1496	5	2	7	1516	8	3	4
1476	4	1		1497	8	1		1517	13	1	3
1477	9	8	1	1498	9	2		1518	3	3	
1478	6	1		1499	7	3	2	1519	7	2	6
1479	3		1	15.sz.	1			1520	4	6	9

év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.	év	P.	S.	E.
1480	12	2	1	1500	11	6	2	1521	18	21	2
1481	22	9	1	1501	21	6	2	1522	6	3	1
1482	5	4	3	1502	29	3	2	1523	7	1	2
1483	9	4	1	1503	17	5	4	1524	8	5	2
1484	6	6		1504	18	4	3	1525	10	7	1
1485	16	1		1505	15	3	2	1526	2	3	2
1486	8	2	1	1506	9	7	2	1527	7	4	
1487	18	5	1	1507	4	4	3	1528	5	5	
1488	16	5		1508	6	4	3	1529	4	3	

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században

Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században

A 17. század győri végrendeletek kutatása során figyelhetünk fel a tényre: a győri székeskáptalan hiteleshelyi levéltárában őrzött három testamentumkönyv¹⁽¹¹⁷⁾ szép számmal tartalmaz nem Győrött kelt forrásokat is! További munkánk során, ugyanezen levéltár testamentumlevél-gyűjteményében²⁽¹¹⁸⁾ is találtunk nem győri keltezésűeket. Összességében azt kellett megállapítanunk: a győri székeskáptalan hiteleshelyi levéltárában ez időszaktól fennmaradt közel ezer testamentum mintegy tíz százaléka a székvároson kívül készült. E településeket alaposabban számbavéve látnunk kellett, hogy a mintegy kéttucatnyi városi (Sopron, Kőszeg, Veszprém, Komárom, Pozsony, stb.) keltezésű forrás mellett a nagyobb arányt a kisebb mezővárosok, valamint falvak képviselik. Az előbbiektől messze kiemelkedik a káptalan fennhatósága alá tartozó ³⁵⁷Moson megyei Védeny, ahonnan nem kevesebb, mint 32 végrendelet maradt fenn – közülük a legkorábbi 1583-ban,³⁽¹¹⁹⁾ míg az utolsó 1719-ben⁴⁽¹²⁰⁾ készült, nagyobb részben német ill. latin nyelven. A falvak között viszont már lényegesen nagyobb a szóródás: a Sopron megyei Káptalanvisről 6, a Győr megyei Nyúlról és a Pozsony megyei Püskiről 4-4, a Győrhöz közeli Káptalanpatonáról és Vámosról 3-3, míg a többi településről többnyire 1-1 testamentumot őrzött meg a gyűjtemény. Meg kell jegyeznünk: az említett falvak mindegyike a győri székeskáptalan földesúri fennhatósága alá tartozott.⁵⁽¹²¹⁾ E falusi végrendeletek közül a Káptalanvisről származók bemutatására önálló tanulmányban tettünk kísérletet;⁶⁽¹²²⁾ a nyúliakat a győri testamentumok e falura vonatkozó adalékaival együttesen dolgoztuk fel;⁷⁽¹²³⁾ a többi település anyaga azonban önmagában kevésnek tűnt a

felhasználásra.

Az elmondottak indítottak bennünket arra, hogy e témában más gyűjtemények anyagában is kutatásokat kezdjünk. A Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában főként Kajár község anyagát kutattuk eddig: mind a Bakonybéli Apátság, mind a Főapátság iratai között találtunk kajári végrendeleteket – összesen négy darabot, az 1654 és 1690 közötti évekből.⁸⁽¹²⁴⁾ De más településekről is maradtak fenn értékes testamentumok: a Győr melletti Nagybaráti községből pl. hármat is leltünk 1710-ből ill. 1711-ből.⁹⁽¹²⁵⁾ A Csornai Premontrei Prépostság levéltári egységei különösen gazdagok e tekintetben: a Prépostság magánlevéltárában a Zala megyei Türről,¹⁰⁽¹²⁶⁾ valamint az említett Nagybaráti községből¹¹⁽¹²⁷⁾ származó, 17. század második felében kelt jobbágyvégrendeleteket tanulmányozhattuk; míg a hiteleshelyi levéltár „*Testamenta*” sorozata¹²⁽¹²⁸⁾ mintegy kéttucatnyi falusi végrendeletet őriz a 18. századból: ezek többnyire rábaközi kismesek utolsó rendeleteit tartalmazzák. Dominkovits Péter hívta fel figyelmünket a petőházi Zeke család Sopronban őrzött levéltárának ezirányú gazdagságára: segítségének köszönhetően az itt fennmaradt testamentumok közül néhányat már jelen előadásunk készítésekor is figyelembe vehettünk.¹³⁽¹²⁹⁾ Ugyancsak értékes forrásokat tartalmaz e tekintetben Veszprém vármegye levéltára: az itt őrzött testamentumok közül legalább kéttucatnyi falun készült – további legalább tíz, hely jelölése nélkül fennmaradtról ez valószínűsíthető;¹⁴⁽¹³⁰⁾ közöttük nem ritkák a 17. századiak sem (a legkorábbi ³⁵⁸1615-ben íratott Takácsiban.)¹⁵⁽¹³¹⁾ A felsorolás teljessége kedvéért meg kell említenünk a Mosonmagyaróvári Levéltárat is, ahol Halászi mezőváros anyagát kutatva egyetlen végrendeletet sikerült fellelnünk – 1798-ból. (Ezen szerény eredmény azért „figyelemre méltó”, mert ugyanezen település iratai között félezernél több 18. századi inventárium maradt fenn!)¹⁶⁽¹³²⁾ Mindent összevetve tehát a Győrön kívüli levéltári gyűjteményekben mintegy 70 falusi végrendeletet kutattunk fel eddig; így a Győrött fennmaradtakkal együtt közel másfélszáz forrásra alapozhatjuk a 17–18. századi falusi testamentumok formai és tartalmi sajátosságairól tett, az alábbiakban olvasható megállapításainkat.

Mielőtt azonban e források alaposabb elemzéséhez kezdenénk, előre kell bocsátanunk néhány dolgot! Mindenekelőtt el kell mondanunk: tisztában vagyunk azzal, hogy e térség gyűjteményeiben az említettnél jóval nagyobb mennyiségben maradtak fenn ezen időszakból falusi végrendeletek. Hogy csak néhány példát említsünk:

– már Tárkány Szücs Ernő felhívta a figyelmet arra – Degré Alajos szíves közlésére hivatkozva –, hogy Zalaegerszegen 1706-tól kezdődően őriznek jobbágyvégrendeleteket;¹⁷⁽¹³³⁾

– Tóth István György – aki több fontos publikációjában is felhasználja a szentgotthárdi ill. a körmenyi uradalomhoz tartozó falvak jobbágyainak végrendeleteit¹⁸⁽¹³⁴⁾ – említi, hogy a szentgotthárdi ciszterci apátsághoz tartozó falvak parasztjainak iratait – közte végrendeleteit – 1744-től lemásoltatta az apátság;¹⁹⁽¹³⁵⁾ ugyanő számos adalékkal szolgál – a vasi kismesek írni-olvasni tudását ill. bibliotékáit vizsgálva – a 18. század végrendelezési gyakorlatára is;²⁰⁽¹³⁶⁾

– Márkusné Vörös Hajnalka szíves közléséből – melyet ezúton is köszönünk – tudjuk, hogy a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött családi levéltárak közül több tartalmaz értékes végrendeleteket (a 17. századból is);

és a bevezetőben említett levéltárak mindegyike kínál még további ezirányú kutathatót!

– Számolnunk kell továbbá azzal is, hogy számos falusi végrendelet nem is került közgyűjteménybe; erre utalnak a napjainkban felbukkanó újabb „leletek”: Szalay Béla közöl pl. a Csorna melletti Dör falu történetét feldolgozó, nemrég megjelent munkájában egy 1597-ből származó, magánkézben lévő végrendeletet;²¹⁽¹³⁷⁾ míg Ágh Zsófia néhány éve egy olyan, 1818-ban keltezett halászi testamentumot tett közzé, mely – megjegyzése szerint – azidőtájt került a helybeli parókiáról a Mosonmagyaróvári Levéltár

állományába.²²⁽¹³⁸⁾ ³⁵⁹(A plébánián viszont azért őrizhették meg, mert benne az egykori testáló 100 forintot hagyott templomi zászló csináltatására.)

Rá kellett jönnünk arra is: nem minden végrendelet származik falun élő testálótól, amely falun kelt! Jó példa erre Győri Balogh István esete, aki „*halálos betegségben lévén, Arakon, Soos Benedek bátyám házánál*” kényszerül 1644-ben végrendeletet tenni.²³⁽¹³⁹⁾ De más győri polgárokkal is előfordul, hogy hirtelen megbetegedvén másutt tesznek utolsó rendelést: így jár pl. Kemendj István özvegye²⁴⁽¹⁴⁰⁾ 1620-ban vagy Miklossicz János²⁵⁽¹⁴¹⁾ 1655-ben – „véletlenül” mindketten ugyanazon településen, a csallóközi Nagymegyeren testálnak; vagy Szerenczenj Cser György,²⁶⁽¹⁴²⁾ aki Bodonhelyen dől hirtelen ágyynak; így lesz utolsó rendelésük „véletlenül” „falusi végrendelet”.

Végezetül megjegyezzük még: bár tanulmányunk címében falusi végrendeletek bemutatását ígértük, vizsgálódásunk közben figyelembe vettük néhány kisebb mezőváros fennmaradt ezirányú dokumentumait is, mivel úgy véljük: jellegüket és e korszakbeli állapotukat tekintve esetünkben inkább – Magyar Eszter tanulmányának címéből kölcsönözve a kifejezést²⁷⁽¹⁴³⁾ – mezővárosi címet viselő falvokról beszélhetünk.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században / A testamentumok formai sajátosságai

A testamentumok formai sajátosságai

Keletkezési körülményeiket tekintve két nagyobb csoportba sorolhatók időszakunk falusi végrendeletei: szóbeli rendelkezésekre, melyeket csak később foglaltak írásba, ill. azonnal írásba foglaltakra.

1586-ban, Boldogasszony havának 21. napján 6 megnevezett „*Nywly polgarok*” – közöttük két asszony! – tesz vallást „*Az megh holt Zöld Benedeknek tette testamentumáról az my Lolky Esmeretunk Szerynth*” a győri káptalan előtt: vallomások alapján a lejegyző személy szinte „rekonstruálja” a néhai nyúli jobbágy utolsó rendelkezését, és azt végig egyes szám első személyben fogalmazva veti papírra.²⁸⁽¹⁴⁴⁾ Ez a jelenség korszakunkban és vidékünkön meglehetősen elterjedtnek mondható: a – nem ritkán időközben már elhalt – testáló utolsó akaratát utólag lejegyezve is megkísérelik a „bevett” formulákat követve önteni végső formába, megtartva a bevezetés – tárgyalás – záradékolás hármasságát, sőt ügyelve az apróbb részletekre is. Az 1624-ben végrendelező káptalanpatonai jobbágy, Nyirő Mihály testamentuma pl. egyenesen az „*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen*” invokációval kezdődik, majd hivatkozva józan elméjére, valamint nagybeteg voltára, megnevezi a házához *hívatott* „*polgártársaimat és falus feleimet, úgymint Myko Andrást mostani bíránkat, Szabo György eskütt társamat és Demech Mártont ugyanott való esküttet*”, rendelkezik lelkéről és testéről, kegyes hagyományokat tesz földesurának, valamint győri klostorbéli barátoknak, hogy azután minden egyéb ingó és ingatlan javait feleségére hagyja. Eddig olvasva ³⁶⁰végrendeletét akár azonnal lejegyzettnek is gondolhatnánk; záró bekezdésében azonban ez áll: „*Mi azért az föllül megnevezett testamentomos személyek, kik személy szerint jelent voltunk ez föllül megírt testamentomnak hallgatásában, ide be Győrre jövén, egyről egyre az mint volt le iratván, nagyobb hitelnek okáért két kölcsön kért pecsétünkkel ezen testamentomot megerősítettük.*”²⁹⁽¹⁴⁵⁾

Az utólag írásba foglalt szóbeli végrendeletekre nemcsak korszakunk elejéről, de a 18. századból is találunk példákat: közülük ehelyütt az 1732-ben Petőházán testáló Német Miklós esetét említenénk, akinek szóbeli utolsó rendelkezése két írásos változatban is fennmaradt!³⁰⁽¹⁴⁶⁾ „*A' Mély Testamentomot tett és mondott szóval mi előttiünk Istenben üdvözült Német Miklóss Petőházán Nemes Sopron Varmegyében Levőben,*

Annak rendj így következik” – kezdődik az 1732. február 15-én papírra vetett első, 11 számozott tételből álló változat, melynek aláírója „*Petőházi eörégh Biro Jagadics Istvány*”, valamint 5 megnevezett esküdt. A második változat ugyanezen év június 8. napján kelt Petőházán, az előzővel csaknem megegyező tartalommal, az alábbi bevezetéssel: „*Anno 1732dik Esztendőben az előt circiter tizen négy héttel Istenben ell nyugodot Nimet Miklós ez árnyik Világhul ki mulván, minemő rendölést vagyis Szóbeli Testamentomot tett légyen ott jelen lévő Petőházy Lakosok úgy mint Krusics István, Ivancsics Máté, Novák István, Biro Takács István, és több Emberek jelen létebben, kikis azon Testamentomrul relatiot téven Lölkök ismiretek szerint a mint következik.*” E változat 11 pontja után tartalmaz azonban egy 12. pontot is, mely így hangzik: „*Mind ezeket ki fizetvén az Fiai az többivel három fiai egyarant osztozzanak. Let ezen Fassiojok elöttem Petőházán die 8va Junij 1732.*” Vagyis e második változat – melyet egyébként Lukinics Lázár, Sopron vármegye esküdtje hitelesített aláírásával – már a testamentum hagyományainak teljesítését is igazolta!

Bár az utólag lejegyzett szóbeli végrendeletekre jónéhány példát találtunk, fel kell tételeznünk, hogy a szóban tett rendelkezések jelentős része sohasem került lejegyzésre. Ezzel kapcsolatosan egy érdekes esetet őrzött meg az a – sajnos hely és dátum jelölése nélküli, de mindenképpen a 18. századból származó – feljegyzés, mely elmondja: vörösberényi Sándor György egyik megnevezett szőlőjét a ferenceseknek ígérte; özvegye azonban később egy református férfihoz ment férjhez, aki az asszony halála után azt pénzzé tette: ezen intézkedését az eredeti rendelés szellemében kifogásolta a feljegyzést aláíró három személy, utolsó mondatként ezt írva a papírra: „*Melly Testamentom béli rendelését emléteni ennyihánszor hallotta Vörös Berényi Horvath János.*”³¹⁽¹⁴⁷⁾ E megfogalmazás Papp László századunkbeli megfigyelését juttatja eszünkbe, mely szerint a kiskunhalasi gazdák többsége – húzódozván a kötött formáktól – rendelkezéseinek gyakori szóbeli ismételtetésével rendezte el hátrahagyó javait a jövőendő örökösök között.³²⁽¹⁴⁸⁾

Az azonnal papírra vetett testamentumok formulái természetesen nagymértékben függtek a papírra vető személy ismereteitől, stílusától, műveltségétől: annak szerényebb volta esetén csak a legszükségesebb kellékekre szorítkoztak. 1644-ben készült ³⁶¹Püskin Burian Jakab jobbágy feleségének testamentuma, melyet talán a tanúnévsorban szereplő János deák vetett papírra: e forrásunk invokáció és bevezetés nélkül azonnal az első rendeléssel kezd, azt is a lehető legrövidebbre fogva: „*Lölkömet ajánlom az Istennek, testemet az földnek.*”³³⁽¹⁴⁹⁾ Ha viszont egy műveltebb pap vagy iskolamester a lejegyző, úgy a szövegezés is ünnepélyesebb. Az 1600-ban Káptalanvisen, „*Péter pap visi Plébános*” előtt kelt rendelés pl. így kezdődik: „*En Toth Mathias mondom es uallom, hogy ky kel mulnom ez siralomnak weölgiebwl, semiue lenny, es a feöld ala el temetny, hamuua es póra ualozni ... legh eleőszer a' minth illik igaz keresztiennek es az Romai Annia Szentegyhaznak fiath, az en lelkemeth Aianlom az en megh ualtonnak kinek terempteth alattia uagiok, az en testemeth pediglen az feöldnek giomraban.*”³⁴⁽¹⁵⁰⁾ Hasonlóan érdekes és szemléletes megfogalmazásokat még jónéhányat idézhetnénk, különösen a 18. század közepén keletkezettek közül: a Dörben lakozó nemes Szekfü Pál pl. „... *megh fontolván az kegyetlen halálnak el kerülhetetlen zsoldgáth, és életem foytának bizontalan ideit és szempillantását, ...*” teszi 1775-ben utolsó rendelését;³⁵⁽¹⁵¹⁾ a farádi Márczis István György „*Ajánlya az ő Jesusa Drága vérén megváltott Lelkét az ő irgalmas és kegyelmes üdvözéttő Chrisztusának kezébe; Testét pedig hadgya a Földnek a' mellybül vétetött mind az Utolsó Itélet napig*”;³⁶⁽¹⁵²⁾ míg a salamonfai Ráttky József szinte költőien fogalmaz: „*Minekutánna az Ember más született, minden kétségh kívül az halált utána várni kölletik; de mikoron légyen abbéli el költözés, senki mégh se idejét, se napját s oraját vagy csak szempillantását is nem tudhatta, sőt ezen el rendelisit az Fölséghes Ur Istennek nem is tudhattya: az ugyan bizonyos, hogy ámint Isten eö Sz: Fölséghének megh változtathatatlan Decretuma tartya, ez világhul ki köll költözünnk, de mikoron, s mely táiban, minnyájunknak el röitvő van, a' midőn Ember széb, job, s hosszabb üdőt*

*kivánna, akkoron, jaj vártalan változás! mindeneket el kől hadni, az örökséghre hivatunk: ...”*³⁷⁽¹⁵³⁾

A végrendeletek „tárgyalás”-részéről formai szempontból mindössze két dolgot említenék: erősen változó terjedelműek: az egy rövid bekezdéstől a tízegynéhány oldalig terjednek; másként igazolják Tárkány Szücs Ernő azon megállapítását, mely szerint a tárgyalás négy eleme – a vagyontárgyak felsorolása, a testálói adósságai ill. kintlévőségei, valamint a vagyon elrendezése – a gyakorlatban nem különül el ilyen világosan: a felsorolás sorrendjét tekintve keverednek, a javak mellé gyakran odaírják a kijelölt örökös is.³⁸⁽¹⁵⁴⁾

Ennél lényegesen fontosabb a testamentumok záradékának – azaz a jelenlévő tanúk számának és személyének, valamint a megerősítés módjának – alaposabb vizsgálata. A testamentumosok számát nem összesítettük, egy testálásra jutó átlagot sem számítottunk – ennek a nagy időbeli és térbeli szóródás miatt aligha lenne értelme! Annyit azonban így is megállapíthatunk, hogy legalább három tanú mindig szerepel a névsorokban; az esetek többségében 5-7 a jelenlévő tanúk száma; nem ritka azonban ³⁶²az ennél lényegesen több személy együttes jelenléte sem: 1608-ban pl. a Sopron megyei Németiben Zsebeházi Miklós,³⁹⁽¹⁵⁵⁾ 1615-ben a Pápa melletti Takácsiban Győrfi Imre⁴⁰⁽¹⁵⁶⁾ végrendelezik egyaránt 11-11 tanú előtt! Míg a tanúk személyét tekintve elmondhatjuk: egy-egy helyi lelkész, iskolamester vagy jegyző, esetenként egy „*deák*” jelzővel illetett személy lehetett a rendelkezések írásba foglalója; mellettük a település előljárói – bíró, nótárius, esküdt, kamarás, hegymester, egyházi –, valamint a testálói környezetében elérhető, nyilván szavahihetőnek tartott emberek – szomszéd, rokon, falubeli – szerepelnek a tanúk névsorában. Megemlítenék, hogy több esetben talákoztunk női tanúkkal – Zöld Benedek⁴¹⁽¹⁵⁷⁾ és Zsebeházi Miklós⁴²⁽¹⁵⁸⁾ rendelkezésénél kettővel is: ez azért figyelemre méltó, mert Tárkány Szücs Ernő e jelenséget még a 18. század második felében is ritkának mondja!⁴³⁽¹⁵⁹⁾

Ami a megerősítő pecséteket és aláírásokat illeti, megállapíthatjuk: a pecséttel való megerősítésre már korszakunk elején is törekedtek, még ha – mint az említett patonai esetenél láthattuk⁴⁴⁽¹⁶⁰⁾ – kölcsönként pecséttel is; aláírásokkal viszont inkább csak a 18. században találkozunk, akkor sem túlzottan gyakran. Még e század végén is vegyesen fordulnak elő az aláírásukkal ill. keresztvonásukkal megerősítő tanúk: Ferentzi László Egerallyán kelt végrendeletét 1790-ben pl. nemes Buzás István bíró és nemes Tsippán Mihály esküdt, valamint egy további tanú aláírásával, míg további 2-2 tanú pecsétjével ill. keresztvonásával hitelesíti.⁴⁵⁽¹⁶¹⁾

Talán az írásbeliség falvakbeli alacsony elterjedtségével függ össze az a jelenség is, melyet Csorna vonzáskörzetében figyelhetünk meg: a testálói szándékozó személy bement a premontrei konventhez és ott foglaltatta írásba utolsó rendelkezését. Így készült Dörböl 1715-ben Doczy Pál, 1771-ben Csapó János, 1772-ben Meilinger György végrendelete; de Csornára ment végrendelezni 1774-ben Farádról nemes Kelemen Márton özvegye, vagy – hogy egy távolabbi példát is említsünk – ide utazott be e célból 1780-ban a Kemenesszentmártonban lakozó nemes Lampért Mihály.⁴⁶⁽¹⁶²⁾ De találtunk példát „*ellenkező irányú mozgásra*” is: az ugyancsak Dörben lakozó nemes Szekfü Pál a csornai konventből hivatott ki két személyt, hogy előttük otthonában tehessen testamentumot⁴⁷⁽¹⁶³⁾ – talán fizikai állapota nem tette lehetővé mozgását?

Néhány esetben előfordul, hogy a végrendelethez codicillust is készítettek, az eredeti valamely rendelkezésének pontosítása céljából. Szilsárcányban lakozó Lukácsy Éva asszony, Habs Gábor özvegye 1743. február 16-án készített testamentumához 1743. március 4-én készített toldalékot: ebben újabb hagyományokat tesz szentmisékre, elhalt férje, valamint tulajdon maga lelkiüdvéért.⁴⁸⁽¹⁶⁴⁾ De említhetjük az 1759. január 29-én ³⁶³Nemes-Szalókon testálói Szaloky András is: ő ugyanezen év április 9. napján azért készített codicillust, hogy abban „*ez mostani Tavaszi földekbenis lévő*” vetéseiről külön is rendelkezzen felesége javára,

átokkal fenyegetve meg a rendelkezéssel szembeszegülőket⁴⁹⁽¹⁶⁵⁾ – talán a rokonságon belüli viszonyok készítették e döntésre?

A testamentumokhoz kapcsolódó más típusú kiegészítések közül ehelyütt két érdekes példát említenénk. Varga Mihály végrendelete 1677. december 16-án kelt Türrén; ennek hátoldalán található az a rövid, 1678. június 18-án kelt feljegyzés, melyben Major János feleségével, Varga Suskával együtt 5 tanú előtt elismeri, hogy elhalt Varga Mihály testamentomban nekik hagyott javait átvették⁵⁰⁽¹⁶⁶⁾ – vagyis ezen irat a végrendeletben foglaltak végrehajtásának egyik bizonyítéka. A másik esetben viszont a kiegészítő irat a testáló körülményeihez szolgál izgalmas adalékokkal. Sallay Klára 1793-ban Közép-Iszkázon kelt, néhány sornyi terjedelmű végrendeletéből alig tudunk meg valamit helyzetéről; hacsak az nem „szúr szemet” a figyelmes olvasónak, hogy egy borjas tehenét és egy sertését „*az Gondviselésiért, és a Házba bé fogadásért*” hagyta Judit nevű hűgának. Az 1794 májusában Bodorfán, 5 tanú előtt tett feljegyzés azután sok mindent világossá tesz: a testáló megözvegyülve saranyú sorsra jutott, férje rokonai mindenéből kiforgatták, gyakran szidással illették és betegségében „*Disznó Teremtettét dőgjét ki huztak az Utzára ottan férges, és ebek eledele legyen*”, és ha nevezett testvére el nem hozhatja és be nem fogadja, valószínűleg éhenhalt volna.⁵¹⁽¹⁶⁷⁾

Két alaki sajátosságra utalunk még röviden. Az egyik, hogy néhány esetben ezen anyagban is találkoztunk olyan végrendelettel, melyet férj és feleség közösen tett: így a Rábaközben több településen is birtokos Németh János és Ikladi Éva 1755-ben, míg a Répcze-Szemerén lakozó Sággy Dániel és Szemerei Magdolna 1744-ben.⁵²⁽¹⁶⁸⁾ Ez utóbbiak pl. pontosan kikötik, *hogy „... az illetben maradando, a megholt felet tisztességesen el temetetvén”,* lelkéért 20 forintért miséket szolgáltatasson. A közös végrendeletekre az ország számos településén találunk példákat.⁵³⁽¹⁶⁹⁾

A másik figyelemre méltó jelenség, hogy találunk olyan 17. századi végrendeleteket is, amelyek 18. századi átírásban maradtak fenn: így Győrfi Imre 1615-ben ill. Dereskey Balázs 1633-ban Takácsiban kelt testamentumát 1760-ban másolta át Terstyánszky József, Veszprém vármegye főszolgabírája; míg Noszlopon lakozó Bago Péter 1685-ben készült utolsó rendelkezését 1762-ben írták át Noszlopon, Poór János főszolgabíró és Ughi Ferenc vármegyei esküdt hitelesítésével.⁵⁴⁽¹⁷⁰⁾ E hitelesített másolatok elkészülte valószínűleg nemcsak az eredeti dokumentumok megrongálódott voltát, de az iratok tartalmának megnövekedett fontosságát is bizonyítja.

³⁶⁴Végezetül megjegyezzük még: az általunk eddig fellelt és itt bemutatott testamentumok a már említett, többnyire latin ill. német nyelvű védenyiek kivételével magyar nyelvűek; terjedelmük pedig erősen ingadozó: a „hézagosan” írt A/5 oldaltól a sűrűn telerótt 17 darab A/4 oldalig⁵⁵⁽¹⁷¹⁾ terjednek.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárok / Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században / Forrásaink fontosabb tartalmi sajátosságairól

Forrásaink fontosabb tartalmi sajátosságairól

Az eddig elmondottakból bizonyára látható: az áttekintett források tartalma aligha összesíthető – ezért dolgozatunk hátralévő részében csupán utalni szeretnénk néhány fontosabb jellemzőre!

Mindenekelőtt arról kell szólnunk: mit tudunk meg e testamentumokból készítőikről? Foglalkozásukról csak akkor beszélnek direkt módon, ha az elüt a környezetükből, helyzetükből adódóan várhatótól. Így teljes

biztonsággal csak a papok ill. a katonák csoportja különül el: az előbbieket sorában említhetjük például a Győrből Pataházára száműzött református prédikátort, Kecskeméti Sana Mátét, aki így – utódját, Pálházi Göncz Miklóst idézve – „*egy nyomorult falutskában*”⁵⁶⁽¹⁷²⁾ kénytelen végrendelkezni 1611-ben,⁵⁷⁽¹⁷³⁾ vagy nemes Ujvári Józsefet, aki 1787-ben „*mostan Eör Sz. Péteri Prédikátor*”-ként testál;⁵⁸⁽¹⁷⁴⁾ míg az utóbbiak között szerepel 1614-ben Horvát István szentmártoni vajda,⁵⁹⁽¹⁷⁵⁾ vagy 1644-ben Magyar Mihály, ugyanezen vár kapitánya.⁶⁰⁽¹⁷⁶⁾ Származási helyükről néha nevük árulkodik – pl. az 1637-ben Mezőörsön testáló Letenyei Szabó Márton⁶¹⁽¹⁷⁷⁾ vagy az 1723-ben Nagybarátin végrendelkező Légrádi Mihály⁶²⁽¹⁷⁸⁾ esetében –, máskor testamentumuk szövege is. „*Miuel hogy en idegen földről ide szakadtam Nyulre annak elotte tizen het esztendouel ...*” – kezdi rendelkezését 1649-ben Káptalan-Nyúlon Varasdi Horuat Mátyás;⁶³⁽¹⁷⁹⁾ míg az ugyanott 1667-ben testáló Kapoly Balázs elküldi öccsét Horvátországba – „*az én javaimbol költsen az út iartában*” –, keresse ott fel vér szerint való rokonát és vigye el neki örökségét!⁶⁴⁽¹⁸⁰⁾ Bár néhány példa alapján aligha általánosíthatunk, a forrásainkban előforduló névanyagot vizsgálva úgy tűnik, hogy e terület lakosságának egy – legalább is kisebb – része korszakunk első felében kicserélődött.

A végrendelkezők családi állapotát áttekintve megállapíthatjuk, hogy közöttük a gyermektelenek, valamint az egyedülállók jelentős arányt képviselnek: ez logikusan következik Werbőczy híres rendelkezéséből, mely szerint a jobbágy szerzett javainak feléről szabadon rendelkezhet; végrendelet hiányában viszont ezen javai is földesurára ³⁶⁵szállanak.⁶⁵⁽¹⁸¹⁾ Így a korszak „átlag-családjainak” vizsgálatára e források nem alkalmasak; sok mindent megtudunk viszont azokról az egyéni, „speciális” körülményekről, melyek az adott családon belüli öröklés rendjét – szemben a mindent „automatikusan” elrendező törvénnyel – meghatározták. Így pontosan leírják, pl. a kiházasítás mértékét, hiszen ez az osztozkodásnál leszámítódott az örökségből. De elmondja azt is a testáló, ha valamelyik gyermeke fizikai állapotában, vagy éppen jellemében „megfogyatkozott”.

Az 1790-ben Egerallyán testáló Ferentzi Lászlótól pl. megtudjuk, hogy négy fia közül István „*már Öregségre hajlott, testére nézve hibás, és magával jól tehetetlen Ember*”⁶⁶⁽¹⁸²⁾ – hiszen ez alapvetően befolyásolta a neki juttatandó javak jellegét. Németh Péter 1798-ben Felső-Zsiden végrendelkezve azért kénytelen az unokájára nézendő részt tutorra bízni, „*mivel annak a riszezes leányomnak kezében nem lehet adni, se többet, se kevesebbet mindjart el prédálla, ...*”; érdekes és sokatmondó ugyanakkor az a megjegyzése, hogy a vőjére viszont azért nem bízta a pénzt, mert az „*illiteratus*” ember!⁶⁷⁽¹⁸³⁾ Az 1740-ben Kissároslakon végrendelkező Tallián György viszont így indokolja egyik döntését: „*Julianna névű Leányom, meddigh Szárnyam alatt lévén, házomnál lévő gazdaságomat nem hogy kötellessége szerint gyarapította volna, hanem aszt alatomban álnokságával ell prédállta. Kézpénzemet pöcsét alatt lévő ládámbul /:melyet lölköm isméreti szerint vallom:/ Kétt Ezer Száz Hetven nyolcz forintot, kitt is nehéz fáratságom által szerzettem, ell lopta, és magának apropriálta. Annak utána hirem nélkül, és nemzetségemnek örökös gyalázotttyára, eretnekhez ment férhez, Szökés képpen. Es azonnal éczakának idein, már nyugodalomban lévén Sokad magával, tolvai modon házomat föll rablotta, és az második Szobámbul, mindennemű ott lévő partikámat, ugy az maga ruháját nagy kisebbségemre, és káromra ell lopta, és magának vendicálta.*” És mivel mindezeket az ő nagy fájdalmára és többi gyermeke kárára tett, ha ő meghalna, az ellopott javakat szerezzék vissza és osszák szét többi gyermeke között; míg nevezett lányát a fenti okok mitatt az örökségből kitagadják!⁶⁸⁽¹⁸⁴⁾

A testálók vagyoni helyzetéről forrásainkban csak nagyon eltérő adatokat nyerhetünk: nem csupán a jelentős vagyonbeli különbségek, hanem a testamentumok részletességének különböző volta miatt is. A házaknak többnyire csak létét említik; részletesebb leírást csak elvétve kapunk róluk. Ezen kivételek egyike

a már említett felsőzsidai Németh Péter, akinek – mint írja – „*a Curialis session két Kálhás Szoba, Konyha, hoszu Istálló Diszno oly Kúbül , Mind náddal földve, Kerben pajta mindenik fiaban 20-20 Szekér Széna fér meg, két Malom, Mindeniknél kálhás Szoba, Malom ház egyiknél jo Pajta ...*” – és idézhetnénk még tovább, hisz a földekről, rétekről is ugyanilyen részletességgel szól.⁶⁹⁽¹⁸⁵⁾ Ez utóbbiakról már többen adnak pontos leírásokat, megjelölve az egyes földek nagyságát, jellegét, helyét, esetleg megnevezve szomszédait is. A földek és rétek pontosabb helyének megjelölésében jeleskedik pl. az 1686-ban testáló visi jobbágy, Soronok Mihály, akinek földjei a „*diofa Szerben*”, a „*Tómpőr földet*”, a ³⁶⁶„*Cserilye földt*” ill. „*Azon altal jaroban*” vannak, míg rétjei a „*Kés irtason*”, a „*hoszu Irtasban*” ill. a „*Rébcze alatt*”.⁷⁰⁽¹⁸⁶⁾ Hasonló részletességű, 3-5 dűlőnevet is tartalmazó végrendelettel több esetben is találkoztunk.

Ehelyütt csak egyetlen mondattal utalnánk arra: különösen értékesek a módosabb rábaközi nemesek – pl. Niczky Lázár (1769), Ráttky Dániel (1739), Ráttky József (1748) – testamentumainak ezirányú felsorolásai,⁷¹⁽¹⁸⁷⁾ hiszen ezekből – amint arra Dominkovits Péter már korábban rámutatott⁷²⁽¹⁸⁸⁾ – képet kapunk a nemesi birtoklás közigazgatási határokon átnyúló voltáról is.

Nagyon eltérő részletességgel említetnek forrásainkban az állatok: némely testáló egészen részletesen szól róluk – Horvát Pálné pl. 1601-ben a Sopron megyei Ledech-en végrendelezve felsorolja 2-2 lóból, tulokból, tehénből és disznóból, valamint egy nyári borjúból, öt malacból és három lúdból álló teljes állatállományát,⁷³⁽¹⁸⁹⁾ míg mások csak általánosságban beszélnek róluk. Nagyon keveset tudunk meg a végrendelezők lakásának berendezéséről – itt-ott említetik csak néha egy-egy ágy, szekrény, láda vagy asztal –, konyháinak felszereléséről vagy ruházatáról; ez utóbbiak kapcsán rendelkeznek néha a nagyobb értéket jelentő ezüstgombokról.

Midez együtt fordul elő Szaloky András 1759-ben Nemes-Szalókon kelt végrendeletében: ő négy öltözetre való ezüst gombról is rendelkezik, fia és felesége között osztva fel azokat; emellett felsorol – sok más mellett – egy-egy szökrényt, asztalt, ágyat, öreg ládát, kis ládát, két-két „*szeles*” kapát, „*irto*” kapát, fejszét, vasvillát, „*sütő Tekenő*”-t ill. „*Szapullo sajtár*”-t is.⁷⁴⁽¹⁹⁰⁾ Az ékszerek közül a 18. századi kismemesi végrendeletekben említetik néha egy-egy értékesebb gyűrű; és a legmódosabb testálók – mint pl. az 1758-ban Mihályiban végrendelező Niczky Katalin⁷⁵⁽¹⁹¹⁾ – már egy-egy értékesebb óráról is említést tesznek. (Ez utóbbi kapcsán zárójelben megemlítenénk: alig esik szó e forrásokban „*időről*”; életkorukról pl. alig nyilatkoznak a testálók.⁷⁶⁽¹⁹²⁾ A ritka kivételek egyike Szaloky András, aki 1759-ben „... *életemnek nyolczvan esztendeie táján ...*” teszi utolsó rendelkezését;⁷⁷⁽¹⁹³⁾ míg korai érdekességként említhetjük a patonai Nirő Mihályt, aki 1624-ben fontosnak tartja elmondani, hogy mostani feleségével 42 esztendeje él házasságban!⁷⁸⁽¹⁹⁴⁾

Érdeemes megemlítenünk, hogy több testamentumban találkoztunk könyvekkel: közülük az egyházi személyek – egyébként konkrétumokat mellőző⁷⁹⁽¹⁹⁵⁾ – ezirányú rendelkezéseivel ³⁶⁷ehelyütt nem foglalkozunk; megemlítenénk viszont, hogy az életkorát is számontartó Szaloky András Bibliáját a feleségének hagyja, kikötve, hogy annak halála után a fiára szálljon;⁸⁰⁽¹⁹⁶⁾ míg az 1780-ban Csöglén testáló Nemet István egyik rendelkezése így hangzik: „*Mostani Oskola Mester Urnak, Ns Gyenge Mihálynak egy Könyörgeses Könyvetem Egészszen Égő áldozat nevezetű testállok s hagyok.*”⁸¹⁽¹⁹⁷⁾

Néhány mondatban utalnunk kell arra is: mit tudunk meg e forrásokból az érintett falvakról? A végrendeletek tanúnévsoraiból számos helyi tisztviselő – bíró, notárius, esküdt, stb. – neve maradt fenn, egy olyan időszakból – különösen a 17. századi források esetében igaz ez –, melyből más forrásokból ezirányú adatokkal alig rendelkezünk! De hasonlóan „*hézagosak*” a községtörténeti feldolgozások az ezidőtájt ott működött lelkészek vagy iskolamesterek esetében is – így velük kapcsolatosan is nyerhetünk

forrásainkból eddig ismeretlen adatokat.⁸²⁽¹⁹⁸⁾ A testálók meglehetősen szerteágazó hitelügyleteiről, adósságairól és kintlevőségeiről is bő képet adnak e források – „szükségszerűen”, hiszen éppen a falusi írásbeliség kisebb elterjedtsége miatt aligha készültek ezen ügyletekről – főként vizsgált időszakunk első felében – adóslevelek, melyekre hivatkozva a testamentumban való tételes felsorolás megtakarítható lett volna! Az Ötvenévszigetben lakozó Szabó János, aki 1686-ban hirtelen betegségében Ladaméron kénytelen végrendeletet, 11 kintlevőségét sorolja fel, melyek falujában ill. három szomszédos településen vannak;⁸³⁽¹⁹⁹⁾ példája jól mutatja, hogy e forrásokból százával ismerhetjük meg a testáló lakóhelyének és környékének lakosságát – egy olyan korban, melyből anyakönyvekkel még alig rendelkezünk!

Különösen szerencsés a kutató helyzete akkor, ha a vizsgált településről több testamentum is fennmaradt. A Káptalanvisről ismert hat darab 17. századi testamentumban nem kevesebb, mint 86 névvel találkozunk: közülük 6 testálóként, 13 családtagként, 8 adósként, 14 hitelezőként, 41 tanúként, 4 pedig egyéb minőségben szerepelt e forrásokban.⁸⁴⁽²⁰⁰⁾ De szerencsés esetnek mondható az is, ha a helyi végrendeletek adatai a közeli város hasonló forrásainak e településre vonatkozó adalékaival vethetők össze, amint az Nyúl esetében elvégezhető volt.⁸⁵⁽²⁰¹⁾ Az pedig már egészen különleges eset, amikor egy családhoz tartozó személyek testamentumaira sikerült rábukkannunk: ez történt Kajár kutatása közben, amikor négy, a Kántor családhoz tartozó személy végrendelete került – különböző levéltári egységekből – elő!⁸⁶⁽²⁰²⁾

Két terület van még, melyről röviden szót kell ejtenünk: az egyik a kegyes hagyományok, a másik a temetéssel kapcsolatos intézkedések vizsgálata. Az előbbiekről elmondhatjuk: szinte nincs olyan testáló, aki ne tenne legalább egy kegyes hagyományt **368** általában a hozzá legközelebb található, felekezetén lévő templomra. A legtöbben azonban ennél tovább mennek: egyrészt földrajzilag – a szomszédos települések egyházaira is hagynak –, másrészt „lelkiükben”: így kerül hagyomány egy-egy búcsújáróhelyre, egy-egy híres szentkép vagy szobor feldíszítésére, vagy éppen a falu szegényeinek táplálására, ruházására.

Az 1720-ban testáló petőházi jobbágy, Tóth István pl. a petőházi kápolna mellett a szentmiklósi, a pinnyei és a boldogasszonyi templomokra, valamint a kismartoni kálváriára tesz kisebb hagyományt;⁸⁷⁽²⁰³⁾ az ugyanitt 12 évvel később végrendelező Német Miklós az előbb felsoroltak mindegyike mellett a süttöri, az osli, a vitnyédi és a kapuvári templomokra is hagyományoz;⁸⁸⁽²⁰⁴⁾ míg az 1710-ben Peresztegen Szundi Mihály házastársaként rendelkező Szekel Orsolya a peresztegi templomban lévő „*Boldogságos Szűz képére szép selyem atlaczból csináltatandó, ezüst arany csipkével ékesített ruházatott és öltözetet rendel csináltatny*”.⁸⁹⁽²⁰⁵⁾ Kegyes hagyományokból a most vizsgált falusi végrendeletekben többszáz is található: ezek alaposabb számbavétele önálló tanulmányt igényel!

Saját lelke üdvének biztosítására szinte minden testáló gondolt: többnyire csak az e célból bemutatandó szentmisékre szánt összeget határozták meg, mások azok helyszínét is megjelölik; néhányan viszont egészen pontosan intézkednek a bemutatandó szentmisék rendjéről is. Az 1748-ban Salamonfán végrendelező Ráttky József pl. öt pontban „szabályozza”, mikor, hol és milyen szándéokra mutassanak be szentmiséket: évente rendel pl. bemutatni egy szentmisét „*az Boldogságos Szűz Maria tiszteletére Dömölkön az Csudálatosan Sz. kép előtt, azokért, az kik az eő tisztelőinek ellensighek, hogy az Ur Isten őket is világositcsa megh, és az Ur Istennek Sz Annját dicsirhessik.*”⁹⁰⁽²⁰⁶⁾

Lényegesen kevesebben tesznek viszont konkrét rendelkezéseket eltemetésük körülményeivel kapcsolatosan. Közülük néhányan az egyszerűség mellett „szavaznak”; Ráttky Dániel pl. 1739-ben Salamonfalván így rendelkezik: „*Temetsemre semminémű költséget se tegyenek, és tort se tartsanak, hanem föl veven meg holt testemet estve, egyenessen minden ceremóniak nélkül az Sirai Templomban az Criptában tegyenek le*

es masnak tartathassanak az exequiak ...”⁹¹⁽²⁰⁷⁾ Mások társadalmi rangjuknak megfelelő temetést kívánnak; Kemenes-Szentmártonban lakozó nemes Lampért Mihály pl. 1780-ban ekképpen fogalmaz: „*Kívánom ..., hogy Lelkem Testemtől ualó elválása után rothatando Testem mind magamnak, mind Nemes Familiámnak utóbbi Tisztességére nézue bőtsületesen, és Tisztességessen Státussom szerint el tagortassam és el temettetessem.*”⁹²⁽²⁰⁸⁾ Akad viszont néhány olyan végrendelező is, aki a kijelölt tutorra bízta e dolgot.

Az 1649-ben testáló nyúli jobbágy, Varasdi Horuat Mátyás pl. – közelebbi hozzátartozója nem lévén – szállásadóját, Burian Benedeknét bízta meg tisztességes eltemetésével, megjegyezve: „*Azon kívül amit temetesemre költ Syr assoknak Plebanusnak es 369azoknak etelekre es italokra az kik testemet a foldben takartatyak eő kegyelmere biztam, lassa Isten szerint a mit ream költ Istentül viszi erdemet ha mit az tisztessagesebben valo temetesemre költ.*”⁹³⁽²⁰⁹⁾ Talán e rendelkezésnek is szerepe volt abban, hogy a testáló halála után a megnevezett tutor pontos elszámolást készítettett a költségekről – értékes forrást hagyva ezzel a temetkezési szokások kutatóira!⁹⁴⁽²¹⁰⁾ A végrendeletek ezirányú adalékainak áttekintésére korábban már több kísérletet tettünk⁹⁵⁽²¹¹⁾ – a kép azonban a 17–18. századi falusi testamentumok feldolgozásával még jelentős mértékben pontosítható.

Ennyi fért el jelen dolgozatunkba, melynek célja csupán a téma felvetése lehetett, hiszen a 17–18. századi nyugat-dunántúli falusi végrendeletek kutatásának még a kezdeténél járunk. De talán e rövid áttekintésből is kiderül: ezen – eddig szinte teljességgel felfedezetlen – iratok fontos adalékokkal szolgálhatnak e korszak falusi életének megismeréséhez!

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Horváth József: A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században / Rövidítések

Rövidítések

CsPKHL: Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltár

CsPPML: Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltára

GYKHL: Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára

GYMJVL: Győr Megyei Jogú Város Levéltára

GYMSM GYL: Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára

GYMSM ML: Győr–Moson–Sopron Megye Mosonmagyaróvári Levéltári részlege

GYMSM SL: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára

PBFL: Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára

VML: Veszprém Megyei Levéltár

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány)

370 Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány)

A címben feltett kérdésre nálunk gazdagabb országokban könnyebben kaphatunk választ, hiszen ott nem kell mást tennünk, mint előszedni a fennmaradt tárgyakat, megvizsgálni az egykorú babaházakat, babakonyhákat. Talán meglepően hangzik, de a babaházak igen fontos forrásai a mindennapi élet kutatásának. A legkorábbi példányok azzal a céllal készültek, hogy megtanítsák a lányokat a későbbi szerepükre; ezért tartalmazznak minden olyan fontos tárgyat, amelyet a jó háztartásban használni kell. A legelső ismert babakészítés V. Albert bajor herceg készítette lánya számára 1558-ban. A 17. századból számos babakészítés ismeretes, amelyeket Nürnbergben, Augsburgban készítettek. A 18. század elején Arnstadtban egy hercegnő, Augusztina Dorothea von Schwarzburg-Arnstadt egy egész babavárost épített fel, amelyben a hercegi lakások, konyhák mellett a városi iparosok műhelyeit is felvonaltatta. Ezek az igen drága és nagyon mivésesen megformált babakészítések a mindennapi élet fontosabb tárgyainak leghívebb tükröi.¹⁽²¹²⁾ Megmaradtak továbbá szakácskönyvek és különféle illusztrációk is, melyek segítségével felidézhető a korabeli háztartási eszközök formája, anyaga, használatuk mikéntje. Alkalommal elődeink még versbe is foglalták azt, miféle használati eszközökre van szükség egy mindennapi háztartásban.²⁽²¹³⁾

Nálunk mindez hiányzik, ezért annak elképzelésére és pontosítására, hogy milyenek voltak a városi polgárok konyhái, időben és térben is távoli példákhoz kell nyúlnunk. Persze bátran tehetjük ezt, hiszen a kutatásunkba tartozó tárgyak kialakításánál a célszerűség és használhatóság játszott a legfőbb szerepet, így ezek minden bizonnyal hasonlítanak egymásra. Egy vízfóraló üst, egy szabad tűzön használt lábas vagy fazék a 17. századi Németországban vagy Sopronban éppúgy hasonlított egymásra, mint a 19. században népi használatban fennmaradt társai. A háztartási alapeszközök az idők folyamán nemigen változtak, legfeljebb körük bővült, ahogy az egyes tárgyak specializálódtak, egyre jobb anyagokból készültek, illetve egészen új, praktikus eszközök kerültek használatba.

A 17. századi városi polgárok konyháival először 1975-ben, a soproni Fabricius-házban felépített kiállítás előkészítése során kezdtünk el foglalkozni, amely kiállításban megkíséreltük rekonstruálni a 17. és 18. századi polgári lakásokat.³⁽²¹⁴⁾ A cikk elején **371** említett források híján akkor ahhoz a gazdag leltárkészlethez folyamodtunk, amelyet a Soproni Városi Levéltár őriz. Az ott fellelhető testamentumok, valamint halálesetekkor felvett inventáriumok voltak elsődlegesen segítségünkre abban, hogy az egykori konyhát rekonstruálni próbáljuk. A mindennapi használatra szánt konyhaeszközökből a 17. századi konyhában – a tárgyi anyag szűkössége miatt – azonban csak cserépedényeket állíthattunk ki.

Comenius: Orbis sensualium pictus c. művének konyha cikkéhez.

Olyan láthatóan használt, mert kormos, kisebb-nagyobb cserépfazekak, lábasok, tálak és poharak kerültek a kiállításba, amelyek a Sopronban végzett ásatások 17. századi rétegeiből kerültek elő. Más tárgyi anyagunk nem lévén, illusztrációkkal kiegészítve idéztük meg az egykorú konyhákat.⁴⁽²¹⁵⁾

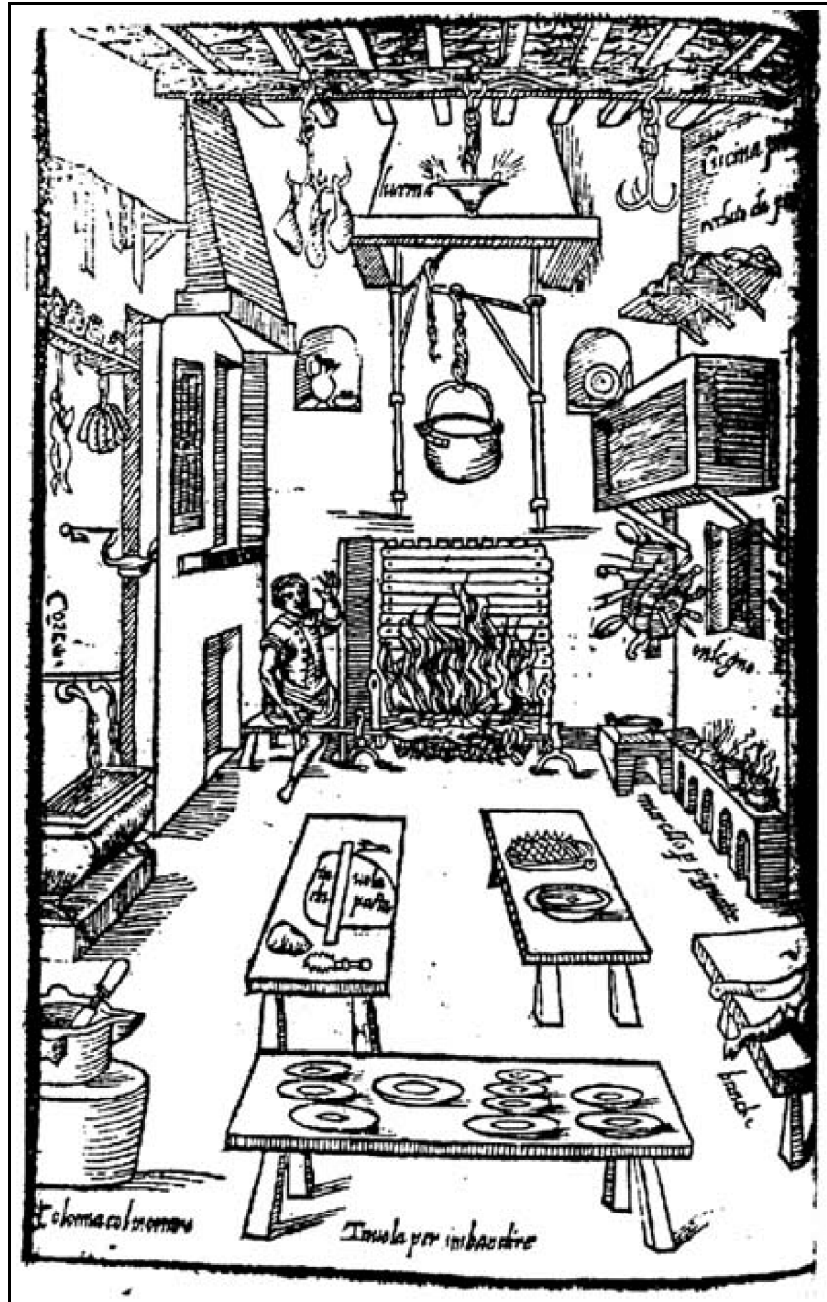
A leltárak azonban, mind a főzéshez, sütéshez használt, mind pedig az asztali és tálalóedények esetében ennél sokkal gazdagabb tárgyegyüttesről tanúskodnak. Ezt a gazdagságot kívánjuk most felvillantani száz kiválasztott, a 17. század elejéről – pontosabban ³⁷²az 1600–1624-ig terjedő időszakból – származó hagyatéki leltár konyhaeszközeinek számbavételével.⁵⁽²¹⁶⁾

Hogy a 17. századi soproni bel- és külvárosi házak, lakások konyhái milyen nagyságúak voltak, azt csak sejtjük⁶⁽²¹⁷⁾, és nem ismerjük a bennük lévő tűzhelyek méretét, pontos felépítését sem. A Fabricius-ház első emeletének konyhája valószínűleg eredeti méreteiben látható a kiállításon, de a későbbi átépítések miatt a tűzhely eredeti helye és mérete nem volt feltárható. Szerencsésebbek voltunk a ház II. emeletén található konyha esetében, ahol a fennmaradt lenyomatok alapján rekonstruálható volt a tűzhely és kemence, füstfogóikkal egyetemben.⁷⁽²¹⁸⁾ A műemléki kutatásból az is kiderült, hogy e lakás konyhája egy előkészítő és egy sütő-főző részre tagolódott. Az előkészítő helyen a padlószint közelében előkerült egy mára már befalazott kiöntő vályú is, ahonnan a szennyes vizet egyszerűen az udvarra öntötték. Ha a 17. századi tűzhelyek méreteit, füstelvezetésük, fűtésük rendszerét nem is ismerjük pontosan, azt azért nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezek ún. szabad tűzhelyek voltak. Hogy ez így volt, s hogy a sütés-főzés szabad tűzhelyen történt, azt bizonyítják az inventáriumokban felsorolt eszközök is, a lábakkal ellátott vagy

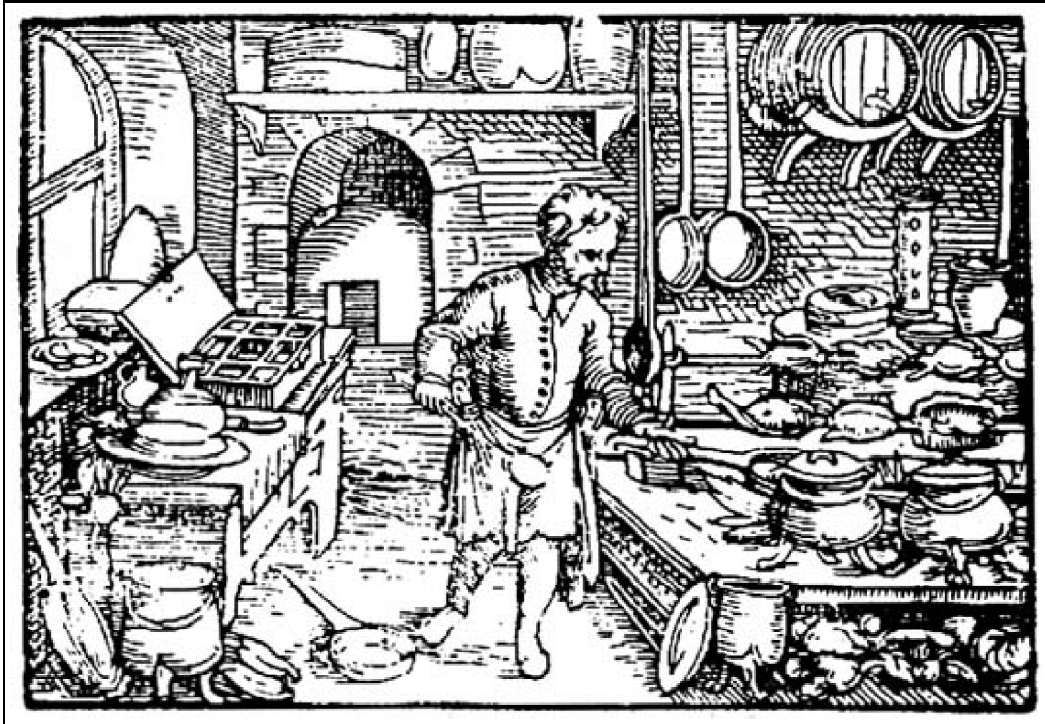
lábakra állított fazekak, lábasok, üstök, nyársak, rostélyok éppúgy, mint a különféle tűzikutyák, fogók, lapátok és egyéb tűzpiszkáló készülékek. Az egy-két kenyér vagy kalács sütésére szolgáló kemence létét jelzik a sütőteknőkről (*Bachtrog*), tepsikről (*Rein*) és tortasütőkről (*Tortenpfan*) szóló feljegyzések. A korabeli tűzhelyekről rendelkezésünkre álló információk, nemcsak a sütés, főzés, vízmelegítés szempontjából igazítanak el bennünket, hanem például a tartósítás ügyében is érdekes adatokkal gazdagítják ismereteinket. A tűzhelyek kéményei fontos szerepet játszottak a húsok, húskészítmények tartósításában is, bár azt meg kell jegyeznünk, hogy a megvizsgált 100 leltárban a tartósított húsok inkább sózottak voltak – 16 leltárban jegyezték fel húst, s ebből egy esetben füstöltet, a többiben sózottat (*Bökelfleisch*) említene a feljegyzések.

Ha a leltárakban felvett edényeket sorra vesszük, elsősorban a használati tárgyak sokfélesége, sokszínűsége az, ami meglepőnek tűnhet. Jellemző az is, – ez talán a konyhák méretére is utal –, hogy a konyhaedényeket nem mindig a konyhában jegyezték fel. Előfordulnak edények a szobák, konyhák előterében, kamrákban, présházban és annak előterében, de még padlásszobákban is. Meglehetősen gyakori az is, hogy számolatlanul jegyzik fel a konyhaedényeket. A kiválasztott 100 leltárból 26 esetben történik ez így, ezekben mindenféle konyhaedények (*allerley Kuchelgeschirr*), vagy mindenféle vasedények (*allerley eisengeschirr*) címen találunk bejegyzést.

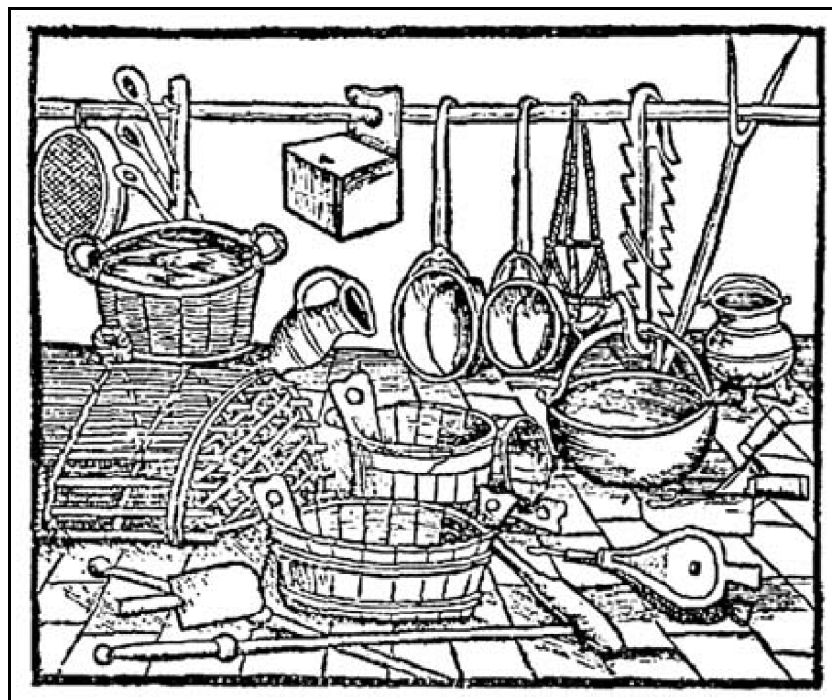
373

Pápai konyha. Szakácskönyv illusztráció, 1605.

Konyhaeszközök a 16. századból (német fametszet).

Szakács, 1571 (fametszet).

375Ez a szokás, valamint egyéb apró megjegyzések és bizonyos tárgyak, tárgycsoportok hiánya arra int

bennünket, hogy leltáraink adatait ne tekintsük a háztartások teljességét bemutatónak. A leltárakba elsősorban az értékesebb anyagú, tartósan használható eszközöket vették föl, mint láttuk, olykor részletezés nélkül, máskor, például az özvegyek esetében, mint „helyén maradót” az edényeket egyáltalán nem jegyezték fel, és a túlságosan törekeny, közönséges és kis értékű cserépedények számbavételétől is eltekintettek. Nemcsak a cserépedények, hanem különféle gyúró, hús- és zöldségaprító deszkák, faeszközök hiánya is feltűnő, noha korabeli használatukhoz nem fér kétség, nyilvánvalóan ezeket sem tekintették elég értékesnek. Ezért van az, hogy a leltárakban többnyire a vas, sárgaréz, vörösréz és ón edények szerepelnek nagy számban.

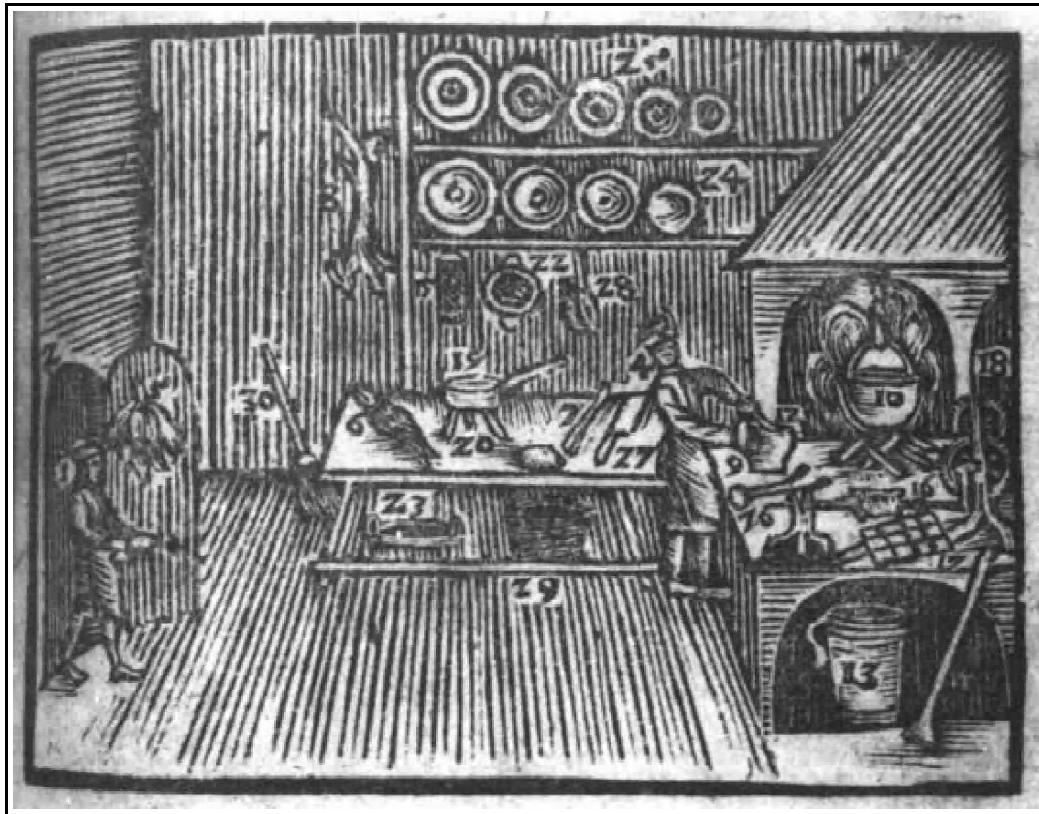
1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehetnek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / Főzőedények, a tűzhely edényei

Főzőedények, a tűzhely edényei

A szabad tűzhelyen használt edények között leggyakoribbak az üstök (*Kessel*). Ezek a különféle méretű, leginkább a bográcshoz hasonló fazekak éppúgy alkalmasak voltak a vízmelegítésre, mint bárminemű, vízben főzendő étkek, levesek, zöldségek, húsok stb. készítésére,⁸⁽²¹⁹⁾ nagyméretű fülük segítségével pedig a tűz fölé akaszthatták őket. A 100 megvizsgált leltárban összesen 156 db különféle üstöt találtunk. Ebből 72 db vörösrézből készült, 48 db pedig vasüstként, vagy anyagjelölés nélkül került bejegyzésre. Az edények funkciójuknak megfelelően különféle nagyságúak, a legnagyobbak nyilvánvalóan forróvizet főző üstök lehetnek. A 156 db felvett üstből meglepően sokat, összesen 85 darabot, halüstnek (*Fischkessel*) neveztek meg, ezekből 39 vörösréz és 46 vas, vagy anyagában meg nem nevezett üst volt. A szűkszavú megjegyzésekből nem derül ki, hogy a halüstök formailag különböztek-e magas falú társaiktól. A Soproni Múzeum tulajdonában van egy 18. századi vörösréz halüst, amely hosszúkás formájával lehetővé tette a halak egészben történő sütését. De nem tartom valószínűnek, hogy a „Fischkessel” megjelölés a leltárakban minden esetben az edény formájára utaljon. Halat egészben húsrostélyon és nyárson is lehetett sütni, de az is valószínű, hogy általában feldarabolták, és így bármilyen üstben süthették, főzhatték őket. Talán a hal mellékíze, illata miatt, vagy egy bizonyos nagyságra utalóan használták a halüst elnevezést. Az üstök használatára utaló egyéb elnevezéseket is találunk még a leltárakban. Ezek szerint használtak vizet főző üstöt (*Wasser Kessel*), mosó üstöt (*Wasch Kessel*) és forróvizet főző üstöt (*Sechten Kessel*, *Brenn Kessel*). Egy alkalommal említettek beépített (*angemauerte Kessel*), és egyszer ugyanígy állandóan rögzített, felfüggesztett üstöt (*Überhang Kessel*). Ez utóbbi gyakran látható a különféle középkori és későbbi konyhaábrázolásokon⁹⁽²²⁰⁾, eszerint az üstöt többnyire állítható, fűrészfogas kiképzésű, beépített tartókra vagy láncokra akasztották és nyilvánvalóan a háztartásokhoz szükséges melegvizet szolgáltatották velük. Nem ritka az a megoldás sem, hogy az efféle nagyméretű üstöket forgatható, akasztófaszerű szolgálókra függesztették.

Az üstök mellett leggyakrabban használt edény a lábas (*Pfanne*) volt, amely elnevezés alatt lábakon álló – vagy lábak nélküli – alacsony testű, többnyire hosszú nyéllal ellátott edény értendő. A hosszú nyél segítségével tudták a parázsra vagy annak közelébe ³⁷⁶tolni. Gyakori, hogy alkalmi keretekre (*trifusz*) állítva használták. Leltárainkban összesen 113 lábas szerepel, ebből 82 db vasból, 17 db vörösrézből és 15 db sárgarézből készült. Nagyságuk változó és sokféle volt, csakúgy, mint állapotuk, hiszen találunk utalást arra is, hogy öreg vagy elhasznált az edény, amit felírtak. Funkcióik, használatuk szerint a legtöbb a sütőlábas (*Brat Pfanne*), de szerepel a leltárakban szűrő (*Seih Pfanne*), kiöntő (*Schöpf Pfanne*), valamint

parazsas lábas is (*Feuer Pfanne, Glut Pfanne*). Ez utóbbiak a parázs őrzésére, szállítására szolgálhattak.

Comenius: Orbis sensualium pictus c. művének konyha cikkéhez.

Fazék (Hafen) viszont mindössze 20 db került összeírásra, s ebből a nagyobb rész, 13 db készült vörösrézből. A fazék és az üst vagy bogrács lényegében ugyanazon ételfélék főzésére alkalmazható, a legfőbb különbség mozgathatóságukban, s ezáltal a szabad tűzön való könnyebb vagy nehezebb kezelhetőségükben rejlett.

A közhiedelemmel ellentétben meglehetősen sok húsnyársat (*Bratspiss*) találtunk, 23 leltárban összesen 51 darabot. Tíz alkalommal leltároztak egy darab nyársat, a többit kettesével, hármasával, négyesével vették számba. E nyársak nyilván együtt járhattak azokkal a nyárstartó bakokkal, amelyekre a nyársakat helyezték, de a leltárak külön nem említik ezeket. Tudjuk, hogy a nyársak kézi forgatása mellett mindenféle [377](#)elmés „automata” nyársforgató szerkezetek is léteztek már ekkor, amelyek súlyozókkal, rugókkal, kis szélkerekekkel váltották ki a fáradságos, hosszadalmas emberi munkát. Ilyen szerkezetekről leltárainkban azonban nem találtunk említést.

A parázson sütés másik gyakran használt eszköze a rostély (*Rost*) 11 leltárban fordul elő, háztartásonként 1, azaz összesen 11 db. Az alacsony lábakon álló, nyeles, pálcákból forrasztott, lapátszerű rostély mindig vasból készült, húsok, halak sütésére alkalmazták őket.[10\(221\)](#)

A húsröstélyok, nyársak, hússütő lábasok meglehetősen nagy száma arra enged következtetni, hogy elég sok húst fogyasztottak ebben az időben.[11\(222\)](#) Ezt támasztják alá azok az adatok is, amelyek a felleltározott állatokról szólnak. A leltárak több mint felében, 54 darabban jegyezték fel valamilyen

háziállatot. A mindennapi munkához szükséges igavonó állatok, a ló és az ökör száma 123 db. Emellett szerepel 77 tehén (*Kuh, Kuh Vieh*), 25 borjú (*Kalb*), 225 sertés(!) (*Sau, Sau Vieh*), 13 db szopós malac (*Ferkl*), 18 db kecske (*Gaisz*), 22 birka (*Schaff*), 8 db bárány (*Laimbl*) és meglepően kevés baromfi. De nagy húsfogyasztásra utal a 27 leltárban felvett sózott hús, szalonna, zsír és háj mennyisége is.

A tűzhely, a főzés eszközei voltak a különféle merőkanalak, amelyek vasból és rézből egyaránt készültek. E hosszú nyelű kanalak a darabos ételek, levesek, zöldségek merésére egyaránt szolgáltak. 17 db merő (*Schöpfelöffel*) és 13 db habkanál (*Flaumlöffel*) mellett lapátokról is találunk a leltárakban említést (*Schöpf Schaufel*), ez utóbbiakat, melyek anyaga szintén vas vagy vörösréz, az ételek locsolására, kiszedésére alkalmazták. Felleltároztak 17 fedőt (*Sturtz*), amelyek vörösrézből készültek.

A konyhai edényeket általában a tűzhelyen vagy a tűzhely közelében tartották, gyakran a falra akasztva, vagy vaspálcákon, faléceken felakasztva, olykor az eszközök hosszú nyele végén levő kampók segítségével. Erről persze csak korabeli ábrázolások révén tudunk, hiszen a leltárakban erről nem történik említés, mint ahogy nincs adatunk a főzéshez elengedhetetlen fakanalakról, főzőkanalakról és ezek tartóiról sem.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehetnek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / Tárolóedények a konyhában

Tárolóedények a konyhában

A főzéshez szükséges alapanyagok, nyersanyagok tárolására szolgáló edények igen tarka képet mutatnak. A vizet vödrökben, de sajtárokban is tarthatták, a főzéshez használandó magok, zöldségek többnyire dongás faedényekben lehettek. Mindezekhez járultak a só, ecet tárolására szolgáló hordók, tartók és a különféle nagyságú fűszeres ládikák.

A víz és a bor tárolóedényei voltak a különféle vödrök (*Kübel*), ezekből 30 db-ot említenek a leltárak, 9 db fából, 15 db bádogból készült (*blechene*), a többi anyagmegjelölés nélkül szerepel a feljegyzésekben. Folyadék tárolására szolgáló edény volt az „Amper” is, amely voltaképpen egy nagyméretű, felfelé keskenyedő füles kanna, legtöbbször kiöntő csőrrel. A leltározott 30 db-ból 14 db volt boros (*Wein Amper*), 2 db vizes (*Wasser Amper*), a többinél nem jelölték az edény funkcióját. Ennél az edénytípusnál a leltárak gyakran jelölték a méretüket is. Anélkül, hogy ezt itt részleteznénk, [378](#) általánosságban annyit kell megjegyeznünk, hogy elég nagyméretű edények voltak. A vödrök, kiöntők nemcsak a konyha eszközei között szerepeltek, de a szőlő művelésének, bor mérésének, valamint a jószágok etetésének kellékei között is találunk ilyen edényeket.

Használatuk szempontjából ugyanilyen tarka képet mutatnak azok a feltehetően dongás faedények is, amelyeket sajtár, vagy dézsa neven jegyeztek fel. Nem tudjuk pontosan, mekkorák lehettek azok a merítőedények (*Schaffer*), amelyből 28 db-ot, vagy *Seichter* néven 18 db-ot, *Wasserschaff* néven 5 db-ot leltároztak. Szerepel még kézisajtár (*Hand Schaff*) 11 db, és répás sajtár (*Rueben Schaff*) 2 db. Feljegyeztek 4 db dézsát (*Tesen, Schaffschör*), 19 db *Multer* és 7 db *Stibich* néven jelölt edényt is. Az utóbbiakban elég sokszor jegyeztek fel a leltárak gabonát.

A fenti edények pontos méretének, formai sajátosságainak és konkrét használatának kiderítése későbbi feladat. Egyelőre nem tudjuk szétválasztani, melyeket használtak kizárólagosan a konyhákban, melyeket a szőlőművelés, és melyeket a gabonátárolás eszközeként. A leltárak csak néhány esetben jelölik az edények funkcióját, ezek a minden bizonnyal elég nagy dongás edények a következők: szapuló dézsa (*Sechtschaff*),

mosódézsza (*Wasch Multer*), fürdődézsza (*Bad Multer*).

A tárolóedények sorába tartoznak a sótartó edények (*Salzfass*),¹²⁽²²³⁾ melyekről mindössze 13 leltárban találunk említést. Ezek egy része valószínűleg a főzés során használatos kisebb, esetleg falra akasztható sótartó lehetett. Az európai gyakorlatban a fali sótartók négyszögletes vagy kerek, fedeles faedények voltak. Asztali sótartók lehettek ezzel szemben az ón sótartók. Az igen értékes só gyakran szerepel a leltárakban, mennyiségét kúfban (*Kufe*) mérték, és nyilvánvalóan nagyobb faedényben tartották. A feljegyzett mennyiségek igen változóak, a 2 kúftól 300-ig terjednek.

Méreteiket, anyagukat tekintve ugyanilyen bizonytalanok vagyunk az ecetes edények esetében is. Mindössze 28 ecetes hordó (*Essigfass*) szerepel a leltárakban. Az ecetes hordók, hordócskák anyaga cserép, fa és ón egyaránt lehetett. További vizsgálódást igényel annak megállapítása, mekkorák voltak ezek az edények. Gyanítjuk azonban, hogy leginkább nagyobb méretű hordókról van szó.

A fűszerek tartóedényei a feljegyzett 9 esetben *Gewürzlad* néven jelöltettek, ezek éppúgy lehettek kis fiókos, mint rekeszekre tagolt ládikák.

Tárolóeszköznek tekinthetjük azokat az eszközöket is, amelyeket a füstölt vagy nyers húsok felakasztására használtak. Ezekből 6 leltárban 9 db húsakasztót (*Fleischhacke*) és 2 leltárban 3 db húsgyűrűt (*Fleisch Ring*) vettek számba.¹³⁽²²⁴⁾

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / A főzés előkészítésének eszközei

A főzés előkészítésének eszközei

Ehhez az eszközcsoporthoz sorolhatók a só, cukor, a különféle magok, fűszerek megtörésére szolgáló mozsarak (*Mörser*),¹⁴⁽²²⁵⁾ amelyekből 38 leltárban 48 db-ot jegyeztek fel, ebből mindössze 1 db készült fából, 34 db sárgarézből (*Messing*) és 13 db az anyag megjelölése nélkül nyilvánvalóan vasból vagy bronzból. A mozsarakat mindig törőjükkel ³⁷⁹(*Stössel*) együtt jegyezték fel. A fűszerek, elsősorban a bors őrlésére 4 leltárban 4 db borsdarálót (*Pfeffermühle*) találtunk.

Az őrlmények, magok, a liszt szétválasztására szolgáló eszközök a szita és a rosta. Mindössze 6 db szitát (*Sib*) és 5 db, egyenlőre feloldatlan, ún. „*Föhr Sib*”, „*Führ Sib*”-et találtunk jegyzékeinkben. A magok szétválasztásának eszközei a rosták (*Reiter*), 13 db feljegyzett rostából 5 db kifejezetten terményrosta volt (*Traidt Reiter*).

A zöldségek, répa, káposzta felaprításához szükséges reszelők, gyaluk szinte teljesen hiányoznak a leltárakból, mindössze 8 répagyalut (*Rübenstössel*) jegyeztek fel, bár ezzel, gondolom, a káposztát is lehetett gyalulni.

Különösnek találtuk azt, hogy a leltárakban szereplő edények közül hiányoztak a tejes edények, a tej feldolgozásának eszközei. Pedig láttuk, ott voltak a háztartásokban a tehének, birkák, kecskék. Mindössze 3 köpülőt (*Rührkübel*) találtunk. De ha jól meggondoljuk, a tej, tejföl, túró vagy sajt készítéséhez bármely cserépedény megfelel. Szűrhatték a tejet, túróat vászonkendőn át, de más célra használatos szűrőedényben is (*Seihpfanne*), amelyekből több darabot leltároztak.

A zöltségek, húsok aprítására szolgáló deszkák, mint említettük már, szintén hiányoznak a leltárakból, bár feljegyeztek 2 nagyméretű húsvágó tőkét (*Hackstock*), amelyből nyilvánvalóan sokkal több lehetett a háztartásokban.

A kenyérsütés legfőbb eszköze, a lábakon álló sütőteknő (*Bachtrog*), amelyből 26 leltárban 26 db szerepel.

Ugyan nem kifejezetten háztartási eszköz a pálinkafőző (*Branntweinkessel*), de nem tudok eltekinteni közlésüktől: 6 db-ot jegyeztek fel, de számuk ennél több is lehet, mivel valószínű, hogy a *Brennkessel* elnevezés is pálinkafőzőt takar.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / Tálalóeszközök, asztali edények

Tálalóeszközök, asztali edények

Nem tartoznak szorosan a konyha edényei közé az asztali edények, ezeket rendszerint nem is a konyhában, hanem a szobákban tartották. Mivel azonban általánosságokon kívül szinte semmi konkrétumot nem tudunk a városi polgárság étkezési kultúrájáról, nem lesz érdektelen felsorolni az idetartozó tárgyakat sem.

Tányérok (*Teller*). A vizsgált 100 leltárban meglepően nagy a fatányérok (*Holzsteller*) száma, 719 db, és valószínűleg fából készült az a két tucat tányér is, amit anyaguk megjelölése nélkül jegyeztek föl (a fatányérok minden esetben tucatonként vették számba), így összesen 743 db fatányérral számolhatunk. Ha ezt összevetjük a mindössze 8 db feljegyzett cseréptányérral („*Irdene Teller*”), akkor világosan kitűnik a fatányérok általánosabb használata, valamint az óntányéroké, amelyekből 514-et találunk. A leltárakban a tányérok mellett ugyancsak nagy a száma a tálaknak (*Schüssel*). Ezek, az emléktanyag tanulsága szerint a tányérnál nagyobb, a mélyedést széles peremmel övező edények az ételek föltálalására éppúgy szolgálhattak, mint bizonyos ételek egy tálból való fogyasztására. Leltárainkban 51 fatál (*Holzschüssel*), 102 db cseréptál (*Irdeneschüssel*) és 1115 db(!) óntál (*Zinschüssel*) szerepel. De szerepelnek tálak más néven is, a „*Becken*”, „*Beck*” elnevezés mögött mélyebb tálakat sejtünk. A 70 db e néven szereplő tálból 68 db sárgarézből, 2 db vörösrézből készült. Ezek a tálak nem mindig tartoztak az asztali edények közé, sokkal inkább az ételek mosására, tárolására szolgálhattak. Ezt látszik igazolni néhány olyan példa, amikor kannával, kiöntővel **380**együtt vették leltárba őket, pl. „*I messinge Böckh samt ein alten Khandel*”, vagy más példák, amelyekben azt látjuk, hogy a mosdótálakat is e névvel jelölik: „*Zwag Beck*”, „*Messing Zwag Beck*”. Érdekes, hogy kimondottan leveses tányérról, levestálkáról nem szólnak forrásaink.

Az evőeszközök tekintetében is érdekes kép tárul elénk. A kanalak száma 178 db, villa nincs, étkezésre szolgáló kések pedig csak egyetlen leltárban szerepelnek, a következő módon: „*I Besteck mit 12 Messern*”. A kanalak nagy része fából készült, de találtunk 1 db sárgaréz, 8 db ón, 12 db ezüstözött és 41 db puszpángfából, ezüst nyéllel készült kanalat is. Ezek a kanalak a későbbiekhez képest öblösebb fejjel és rövidebb nyéllel készültek. Az evőeszközök használatáról, az asztali kultúráról szóló kutatások leginkább a főúri körökről nyújtanak információkat. Az erre vonatkozó szakirodalom¹⁵⁽²²⁶⁾ megállapításai szerint a 17. században a villahasználat még főúri körökben sem volt gyakori. A késeket, zsebkéseket, kicsi töröket mindenki magával hordta, s az étkezéskor azt használta, miként adatok vannak arra, hogy a kanalakkal is ezt tették. A terítéknek még főúri háztartásokban sem volt része a minden vendégnek kitett, külön evőeszköz, és nyilvánvalóan így volt ez a városi polgárok asztalainál is. Az sem kizárt, hogy sok mindent kézzel ettek, vagy tálból mártogattak. A jövőben érdemes lesz alaposabban megvizsgálni, háztartásonként

hány kanalat találunk. Jelen ismertetésünkben ugyanis hiányoznak az ezüst és aranyozott kanalak, amelyeket a nemesfémből készült értéktárgyak között vettek számba.

Poharakat, ivóedényeket meglehetősen gyér számban találtunk. Mindössze egy üveges mester hagyatékában szerepelt 31 db pohár (*Glas*), és két másikban 33 db pálinkáspohár (*Branntweinglas*). Feltehető, hogy a mindennap használatos cseréppoharakat nem jegyezték föl, mint ahogyan az is, hogy ivásra inkább a különböző ónkupákat és ezüst poharakat használták. Csészéket (*Schalle*) is csak néhány leltárban találtunk, fehér kölni csésze (*weiss Cölnische Schallen*) 23 db, és további 3 leltárban fehér, illetve cserép (*irdene*) megjelöléssel mindössze 30 darab szerepelt.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / Ónedények

Ónedények

Külön csoportot alkotnak a leltárakban az ónedények. Ezeket, mint értékesebb tárgyakat, általában külön sorolják fel, néhányszor súlyukat és árukat is feltüntetve. Annak ellenére, hogy így helyükről kiszakítva veszik számba őket, valószínűsíthető, hogy kevés kivétellel a szobákban tarthatták ezeket az edényeket, ládákból, ládákon, polcokon, tálásokon elhelyezve. Olyan meglepő mennyiségű és oly sokféle ónedény szerepel leltárainkban, hogy az önmagában is részletesebb feldolgozást kíván. Az arányok érzékeltetésére azonban álljon itt néhány számszerű adat. Majdnem minden leltárban szerepel ónedényzet, mindössze 11-ből hiányzik, s ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy 8 leltárból mindenfajta edények, eszközök hiányoznak, akkor tulajdonképpen csupán 3-ban nem esik említés ónedényről.

A 89 fennmaradó leltárban 514 db ónból készült tányér (*Zinteller*), 1115 db(!) tál (*Zinschüssl*), 9 db melence (*Bäcken*), 38 db tormástál (*Krenschüssl*), 112 db tálca (*Zinblatt*) és 66 db doboz (*Büchsen*) szerepel. A folyadéktartó, ivóedények, különféle 381 mércés kannák száma is nagy, összesen 990 db. Palack (*Flasche*) 230 db, további kanna „*Zimment*” elnevezéssel 65 db van, tehát a leltárak mindösszesen 1285 db(!) kannát és flakát tartalmaznak. Felleltároztak ezen kívül 14 db kiöntőedényt (*Gießfassl*), 7 db kiöntőkannát (*Gießkanne*), 6 db kiöntő- (mosdó-?) tálát (*Gießbeck*), 19 db gyerekbilit („*Kindl beth Kachl*”), 3 bilit („*Zinerne Kachl*”), 11 db sótartót (*Salzfass*), 9 db „*Kupferling*” nevű, valószínűleg ivóedény, valamint 9 db gyertyatartót (*Leuchter*).

Az ónedények száma az egyes leltárakon belül a következőképpen alakul: legfőljebb 10 edény szerepel 20 leltárban, 10–20 között 23 leltárban, 20–30 között 12 leltárban, 30–40 között 6 leltárban, 40–50 között 5 leltárban, 50–60 között 5 leltárban, 60–70 között 1 leltárban, 70–80 között 2 leltárban, 80–90 között 4 leltárban, 100 db fölött pedig a következő mennyiségeket jegyezték fel leltáranként: 106 db, 109 db, 112 db, 118 db, 138 db, 144 db, és egy leltárban 226 db(!). E számok mindenképpen meglepőek, és a tulajdonosok meglehetősen jó anyagi helyzetére utalnak, még akkor is, ha tudjuk, hogy köztük kül- és belvárosi polgárok, szegények és gazdagok egyaránt voltak. Az további vizsgálódást igényel, hogy pontosabban mely társadalmi rétegek, milyen vagyoni helyzetű emberek használták és halmozták fel e tárgyakat.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárak / Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) / Összefoglalás

Összefoglalás

Ebben az előtanulmányunk szánt dolgozatban valóban nem volt más szándékunk, mint számba venni, milyen konyhaeszközökkel, mindennapi tárgyakkal éltek a 17. század elején a soproni polgárok. A meglepően sokféle eszköz a fenti vázlatos előszámlálással is olyan gazdagságot villant fel előttünk, amelyet tárgyak hiányában nehezen tudtunk elképzelni.

Az itt közölt adatok, valamint az inventáriumok további elemzése ennél jóval több információval szolgál majd. A részletesebb kutatás nemcsak abban igazíthat el minket, hogy milyen volt akkoriban a mindennapi élet e fontos színtere, a konyha. Tágabb értelemben azt is megtudhatjuk, milyenek voltak a táplálkozási és étkezési szokások, s ezek hogyan függenek össze a gazdálkodás egészével. Választ kaphatunk továbbá arra a fontos kérdésre is, milyen volt a 17. század elejének általános tárgyi kultúrája Sopronban¹⁶⁽²²⁷⁾, s ez milyen módon függött az egyes társadalmi rétegek anyagi helyzetétől, gazdagságától. Hétköznapien fogalmazva úgy is mondhatnánk, adataink alkalmasak arra, hogy megtudjuk, mit termeltek, mit ettek elődeink, azt miben főzték, és hogyan fogyasztották el. Vajon figyeltek-e arra, hogy ehhez szükséges tárgyaik ne csak alkalmasak, de jók és szépek is legyenek.

Ha megpróbáljuk elképzelni, milyenek voltak a soproni konyhák a 17. század elején, akkor a felsorolt edények, valamint a más vidékek metszetei és festményei segítségével elmondhatjuk: a konyhák képét a tűzhely uralta.¹⁷⁽²²⁸⁾ A korabeli európai metszetekről és festményekről mindig valamiféle rendtelenség, a tárgyak sokféleségéből, a sokféle együttes tevékenységből következő zűrzavar tárul elénk. Bizonyára így volt ez a soproni konyhák esetében is. A képhez azt is hozzá kell képelnünk, hogy a szabad tűz miatt a helyiségek meglehetősen füstösek, kormosak lehettek. Ugyanakkor nem ³⁸²hiányzott e konyhákból egyfajta dekorativitás sem, hiszen olyan, kézművesek készítette eszközöket használtak, amelyek a maguk módján, formájuk vagy anyaguk miatt mivesek és szépek voltak. A sárga- és vörösréz lábasok, fazekak, vagy az ónedények, egy-egy nyárs, de még egy bárd is lehetett szép, amellet hogy célszerű volt.

A számba vett konyhaeszközök ismeretében tartalmilag az önellátó háztartás képe bontakozik ki előttünk, ahol a mindennapi főzés mellett a különféle anyagok feldolgozása, tartósítása is megtörtént, a sózás, savanyítás, pácolás, füstölés és még sokféle eljárás mindennapi tevékenység volt.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Végrendeletek és hagyatéki leltárok / Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához

Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához

Jelen dolgozat próbálkozás arra, hogy egy korábbi közleményben¹⁽²²⁹⁾ megkísérelt termőhely-minősítő rendszer megállapításait egy meghatározott forrásra, nevezetesen a hagyatéki leltárok szőlőbirtok-felsorolásaira alkalmazzuk. A Soproni Levéltárban fellelhető hagyatéki leltárok közül dolgozatomban az 1642–1717 közötti időszakban, az északkeleti külvárosban (III. adózási negyed) felvett 97 leltárt veszem elemzés alá.²⁽²³⁰⁾ Jelesül, ezeknek az inventáriumoknak a birtokállományt rögzítő részeiből a szőlőparcellákat vizsgálom.

A vizsgálat indokául szolgál, hogy a megjelölt időszak a város gazdaságában és kereskedelmében nagy

fontossággal bíró szőlőművelés, valamint borkereskedelem jelentős periódusa, egyben a fellendülés kora. Nem meglepő tehát, hogy a szóban forgó 97 leltárból 91-ben (94%) említenek kisebb-nagyobb szőlőbirtokot.³⁽²³¹⁾ A korábbi történeti kutatások szerint az adott korszakban a város biztos piacokkal rendelkezett Ausztriában, Sziléziában, Cseh- és Morvaországban. A kivitt bor mennyisége fokozatosan emelkedett.⁴⁽²³²⁾

A megjelölt 75 évben a tanulmányozott leltárakban mindösszesen 438 parcellát rögzítettek. Álljanak itt a leltárakban előforduló dűlők⁵⁽²³³⁾ az első és utolsó említés évszámával, valamint az említések (parcellák) számával:

383

Ligende Grundstück

Bräunrigg

1/2 " Befähigung auf der Widen neben Jacob
Katz ligend

1/2 Kräpnerigg Befähigung auf der
Widen neben Tobias Ungar.

1/2 Th in Käu²brunn neben Matthias
Koppel.

1/2 Th me^r daselbst neben Johann Michael
Kernig.

8 Th in Weidengrund neben Georg Fidler.

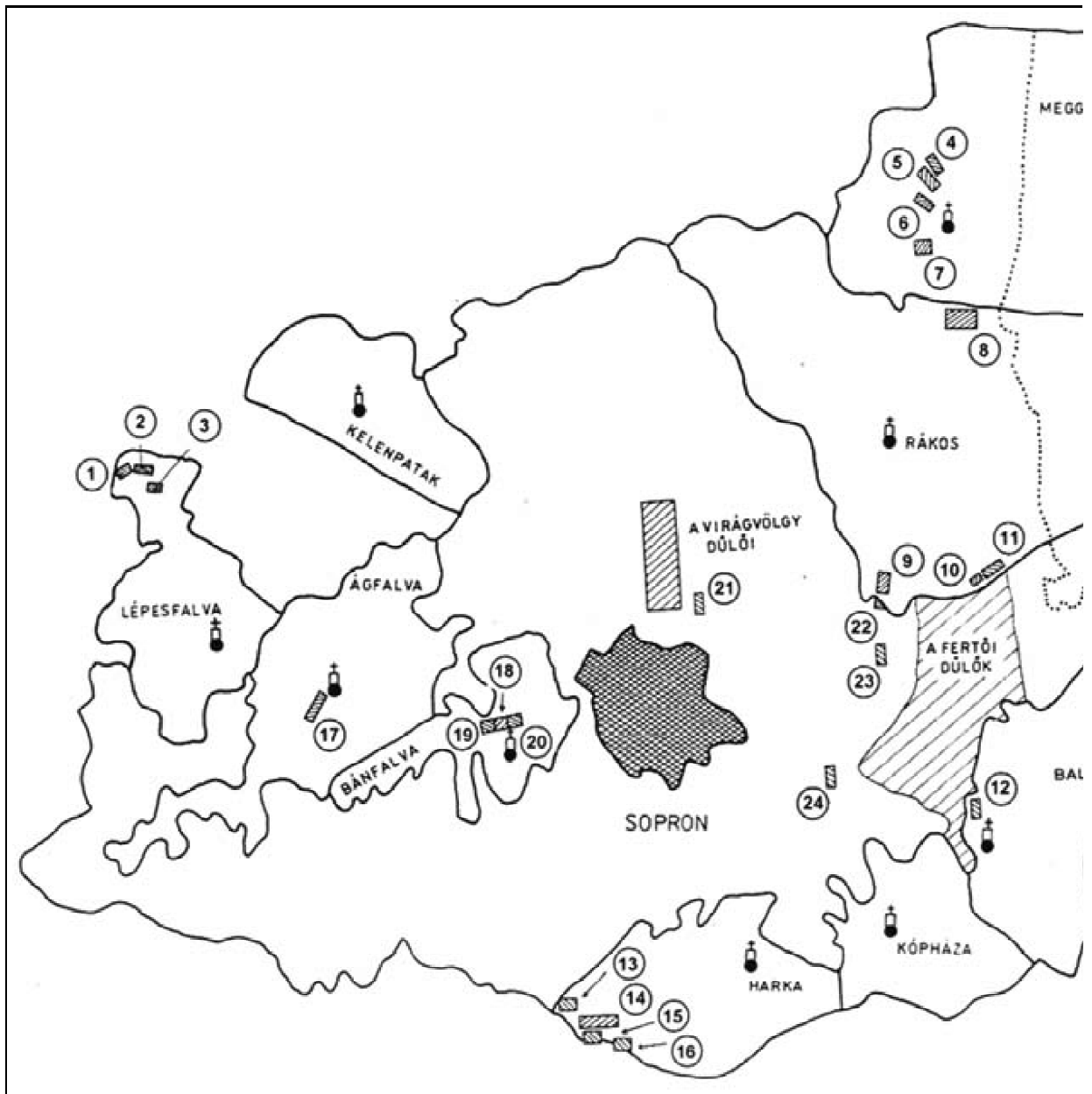
20 Th in Ackergrund neben (Kismaria
Andras.

8 Th in Silberberg zwischen Matthias
Lalberin thierig.

8 Th me^r daselbst neben des waldes

384 *Altenberg* (1680–1684, 2)
Anger (1642–1710, 9)
Artzgruber (1673–1684, 3)
Auer (1661–1703, 6)
Beldles (1644–1684, 12)
Bodner (1716, 1)
Brunnhüttel (1644–1716, 6)
Dudles (1642–1710, 21)
Eisler (1660–1684, 4)
Erdburger (1660–1673, 4)
Felberbrunn (1665–1717, 6)
Frauenhändl (1689, 1)
Frettner (1660–1673, 5)
Gauer (1665, 1)
Glaser (1717, 1)
Grassner (1642–1710, 15)
Grattinger (1666, 1)
Greisser (1658–1717, 22)
Haider (1663–1708, 4)
Harmler (1644–1710, 9)
Hausberg (1658–1717, 6)
Höllner (1667–1705, 4)
Höllersgrund (1680–1684, 2)
Hundsberg (1644–1705, 5)
Ircher (1699–1716, 3)
Irnfried (1642–1717, 22)
Jungen Weingarten (1680–1716, 2)
Kantsch (1642–1717, 12)
Kohlenberg (1642–1716, 22)
Kräftner (1659–1687, 6)
Kreuz (1659–1716, 21)
Kronberg (1666–1681, 4)
Kühberg (1644–1716, 9)
Laimgrube (Sopron) (1642–1695, 5)
Laimgruber (Meggyes) (1685–1708, 2)
Langen Weingarten (1666, 2)
Langschilling (1642–1716, 28)
Lövérek (Löwern) (1659–1717, 8)
Magerler (1658–1670, 2)
Manglpaumb (1658, 1)
Neuberg (1644–1714, 13)
Olmützer (1663–1674, 2)
Plagner (1680–1684, 2)
Potzmann (1659–1717, 17)
Recksgrund (1667, 1)
Rohepeter (1672–1709, 3)
Saubrunner (1642–1717, 16)
Saurüssel (1670–1716, 5)
Saxgrund (1705, 1)
Scheichner (1644, 1)
Schwabenberg (1644–1709, 8)
Setzenrain (1644–1717, 5)
Silberberg (1667–1716, 5)
Steiner (1680–1717, 3)
Steinhaufen (1661–1709, 5)
Steinbrunn (1665, 1)

Szerepel továbbá két tulajdonos kezén 2-2 ruszti szőlőparcella, 1666-ból, ill. 1710-ből. Sopronban és közvetlen környékén 64 dűlőben 434 szőlőbirtokot említenek. A megjelölt parcellák közül a dűlők hat osztályos minősítése szerint egyértelműen besorolható 256. Nem lehetséges egyértelmű besorolást tenni 172 esetben, mert a szóban forgó dűlő más-más részeit eltérő minősítésűnek vették, a leltárak pedig nem jelölik, hogy melyik dűlőrészben fekszik a feljegyzett szőlőbirtok. (Ld. táblázat.) A fenti mennyiségű adat kezelése már nehézkes, ezért a könnyebb áttekinthetőség kedvéért átnézeti térképen, illetve a fertői és virágvölgyi területek esetében térképre helyezett diagramokon ábrázoljuk azokat. (1-3. térkép⁶⁽²³⁴⁾) A 64 soproni és a Sopronnal szomszédos falvakban **386** lévő dűlőből bizonyosan a város közigazgatási határain belül fekszik 45 szőlőskert. További 4 dűlő esetében bizonytalanok vagyunk, mert azonos nevű határrészek miatt nem dönthető el, hogy Sopron és/vagy Balf („*Kirchner*”), Sopron és/vagy Rákos („*Kreuz*”), Sopron és/vagy Bánfalva („*Neuberg*”), Sopron és/vagy Meggyes („*Steiner*”) területéről történtek-e az említések? Az említett bizonytalansági tényezővel is számolva megállapíthatjuk, hogy a városhoz tartozó fertői szőlőskertek közül 34, a virágvölgyiek közül 9 szerepel leltárainkban. E két területen kívül további 6 dűlőt említenek forrásaink a város határában elszórva, a hagyományos szőlőtermő területeken kívüli részokről. Sopron egykori jobbágységeinek területéről 9 dűlőt találunk, közülük Lépesfalváról 1, Meggyesről 3, Harkáról 4, Bánfalváról 1 határrészt tudunk azonosítani. E szőlőskertekről szólván egy esetben vagyunk bizonytalanok, névazonosság miatt nem tudjuk eldönteni, hogy Harka és/vagy Ágfalva („*Hausberg*”) területéről történtek-e az említések. Rákos püspöki birtok területéről bizonyosan 2 dűlőt tudunk meghatározni, és egy bizonytalant (ld. fent). További 4 dűlőnek („*Grattinger*”, „*Langen Weingarten*”, „*Manglpaumb*”, „*Recksgrund*”) nem ismerjük a helyét – nem szerepelnek az általunk ismert legkorábbi ábrázolásokon sem, – így ezeket nem tudjuk térképeinken feltüntetni.⁷⁽²³⁵⁾

1. Sopron és a környező községek határának átnézett térképe az említett szőlőskertek listájával

Vor auch auff dem Fleisz neben
Gruy Lereu.

12te Hut Ringen neben in Dunden
gründt neben dem Partz
Bergischen Lereu.

12te Hut in Dunden neben Duse,
nieß Dablos.

12te Hut in Dunden neben Dn.
Duse Dungen Lereu.

12te Hut in Dunden neben
D. Josef Dunder Dungen Lereu.

12te Hut in Dunden neben
Dungen Lereu Dungen Lereu.

A termőhelyek besorolására végzett különféle bonyodalmas számítások és kategorizálások, amelyeket a Csányi-féle krónikában ránk maradt adókivetési tervezet szerint tettünk⁸⁽²³⁶⁾, mindösszesen 21 lehetséges minőségi osztályt engednek meg. A próbaszámításoknál kiderült, hogy ennyire árnyalt minősítéssel legfeljebb egy-egy tulajdonos esetében lehet és érdemes számolni. A teljes városrész összesített birtokállománya minőségének érzékeltetéséhez elegendő és szemléletes három összevont kategória, amit „jó”, „közepes” és „gyenge” jelzőkkel illehetünk, fekvése – termőhelyi adottságai – szerint. Ennek alapján az egyértelmű minősítésű dűlőket I/II., III/IV. és V/VI. besorolás szerint (Ld. táblázat, 1/1. hasáb), a vegyes minősítésű területeket pedig az I/II.–I/VI., II/III.–III/VI. és IV/V.–V/VI. kategóriák szerint (Ld. táblázat, 2/1. hasáb) választottuk háromfelé. Ily módon összevonva a két-két minősítést kiderül, hogy a leegyszerűsített besorolás szerint a városrész lakóinak birtokai közül a jó termőhelyekről 11 említés (2,57 %), a közepes termőhelyekről 216 említés (50,46 %), a kimondottan gyenge szőlőskertekből pedig 201 említés (46,96 %) történt. A hevenyészett, az említéseket figyelembe vevő számítás szerint, az északkeleti külváros szőlőbirtokainak túlnyomó hányada a termőhelyi sajátosságok alapján rangsorolt közepes, illetve gyenge területeken feküdt. Szinte ugyanezeket az értékeket kapjuk, ha a parcellák területét kategóriánként összesítjük, és abból számítunk minőségi megoszlást. (Ld. táblázat 3. hasáb.) Ha a hasáb kapában megadott területét átszámítjuk katasztrális ³⁸⁷holdra, 208 kh összterületet kapunk.⁹⁽²³⁷⁾ A 91 szőlőbirtokot említő leltárral visszaosztva tulajdonosonként 2,28 kh terület az átlagos érték.¹⁰⁽²³⁸⁾

3. A fertői szőlőskertek az 1684-es minősítéssel és az említések számával

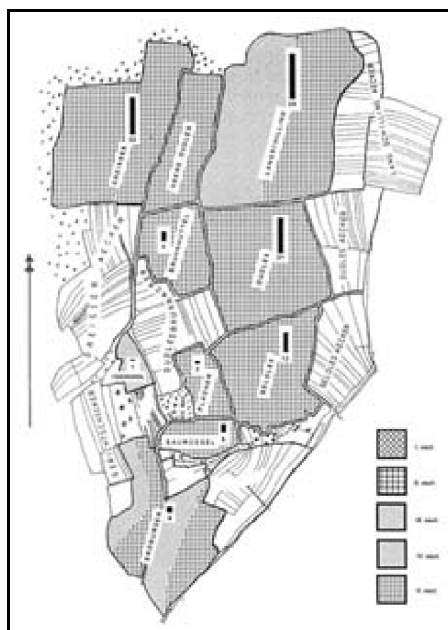
A 3. sz. jegyzetben idézett írásomban részletezőbb, egy-egy utcára lebontott birtokstatisztikákat számoltam, melyekből egyértelműen kiderült, hogy a városrész polgárainak zöme – már aki után leltár maradt ránk (!) – legyen iparos vagy földműves, átlagosan 1,23 kh szőlőterülettel bírt.¹¹⁽²³⁹⁾

Egyértelmű minősítésű dűlők			Vegyes minősítésű dűlők			Terület
osztály	említés	össz.	osztály	említés	össz.	kapa
Jó adottságú termőhelyek			I/II.	–	6	92,5 (2,22%)
			I/III.	5		
			I/IV.	1		

I.	5	5	I/V.	–		(4,62kh)
II.	–		I/VI.	–		
Közepes adottságú termőhelyek			II/III.	8	96	2 189,0 (52,62%) (109,45 kh)
			II/IV.	5		
			II/V.	–		
			II/VI.	–		
			III/IV.	21		
III.	61	120	III/V.	62		
IV.	59		III/VI.	–		
Gyenge adottságú termőhelyek			IV/V.	49	70	1 878,5 (45,15%) (93,92kh)
V.	108	131	IV/VI.	–		
VI.	23		V/VI.	21		
össz.: 256			172			4 160,0

Az adott korszakból nem rendelkezünk megélhetési statisztikákkal, így talán nem történetien azt a – néprajzi gyűjtésből származó – 19–20. század fordulójára vonatkozó adatot visszavetítenünk, miszerint egy átlagos létszámú és szerény igényű, csak szőlőbirtokkal rendelkező család megélhetéséhez legalább 2,5-3 kh hagyományosan művelt szőlőterületre volt szükség. Ha a két adatot összevetjük, adódik a következtetés, hogy a külváros lakóinak zöme szőlőbirtokainak hozamából nem tudott megélni. A hagyatéki leltárak szereplőinek 30-31 %-a iparos volt, akiknek a kisebb-nagyobb szántóterületek mellett, főként az iparüzésből, biztos jövedelme származott. (Sőt bizonyított, hogy az ott szerzett bevétel egy részét az akkor épp jól – viszonylag egyenletesen [389](#)– jövedelmező bortermelésbe és kereskedelembé fektették. [12\(240\)](#)) A gazdálkodó réteg számára hasonló, bár szerényebb bevételi forrásként vehető számításba az átlagosan birtokolt 4,91 kh szántóterületből, valamint a napszámbérekből szerezhető jövedelem. [13\(241\)](#) Mindezekkel együtt is, a városrész lakóit Sopron össznépségének szegényebb rétegébe kell sorolnunk. Jelzi ezt, hogy birtokaik szerény méretűek, fekvésük szerint a közepes és gyenge termőhelyeken vannak, ezért a belőlük származó jövedelem is arányosan csekélyebb lehetett a jobb birtokszerkezetet kialakítani képes, módosabb polgárokhoz mérten.

[388](#)

2. A Virág völgy szőlőskertjei az 1684-es minősítéssel és az említések számával.

E megállapítás a város történetének kutatásában már rögzített tényeket erősít meg. Ilyen értelmű következtetés olvasható ki Csögör Csaba tanulmányából, melyben a város 1527-es, 1589-es és 1720-as adójegyzékeit vizsgálja.¹⁴⁽²⁴²⁾ Thirring Gusztáv idézett munkájának a város társadalmi és vagyoni állapotát részletező fejezete az északkeleti külvárost egyértelműen a legszegényebb negyedként határozta meg a 18. század második felében.¹⁵⁽²⁴³⁾ Ha nem is az imént idézett munkára jellemző részletességgel, de ugyanez derül ki Thirring későbbi munkájából, melyben két évszázad épületállományáról és tulajdonviszonyairól szól.¹⁶⁽²⁴⁴⁾ Hasonló következtetésekre juthatunk Heimler Károlynak a 20. század első harmadát bemutató adatsorait tanulmányozva.¹⁷⁽²⁴⁵⁾ A városrész szegénységének igazi mélységeit nem is tudjuk felmérni, hiszen jelen forrásaink nem szólnak róla. Ám azok a lakosok, akik után hagyatéki leltár maradt, már valamilyen módon megindultak az anyagi gyarapodás útján. Zömük polgárjoggal bír, nevük megtalálható a polgárkönyvekben.¹⁸⁽²⁴⁶⁾ Házi J. idézett munkájából több örökgyőről kiviláglik, hogy első- vagy másodgenerációs a polgárok sorában, néhány iparosról is megtudjuk, gazdálkodó családjából elsőként lépett át az iparúzó magasabb presztízsű csoportjába. A hagyatéki leltárakból világosan felismerhető a befektetési stratégiák irányultsága, hiszen magáért beszél, hogy a leltárak 94 %-ában szereplő szőlőbirtokokkal szemben szántóterület mindössze 46 hagyatékban (47 %) fordul elő. Hasonló eredményre jutottunk a városrész építészeti vizsgálatánál. Az épületállomány számbavételekor kiderült, hogy az említett házak 68 %-ában találunk pincét, présházat, vagy a kettőt együtt, míg a szántóföldi növénytermesztéshez kapcsolható építmények száma jóval szerényebb.¹⁹⁽²⁴⁷⁾ Ez Thirring G. bevezetőben idézett megállapítását erősíti, nevezetesen, hogy a 17–18. század fordulójának legjobb megtérüléssel kecsgetető befektetése Sopronban a szőlő és a bor volt. Hozzáteszem: a külváros szerény körülmények között élő népessége napszámosként és birtokosként egyaránt igyekezett ezt a konjunktúrát kihasználni felemelkedése érdekében, még akkor is, ha közepes vagy annál rosszabb termőhelyekről, gyengébb minőségű termést szüreteltek!

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon**Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon**

A Barbacsi-tó a Rábaköz keleti, egykor Tóköznek nevezett részén található, s ma már szinte az utolsó képviselője a terület régen oly gazdag vízvilágának. A szabályozások előtt a tó legendás halbőségéről volt nevezetes, amelynek mostanra kevés nyomát találni.

A viszonylag bőséges forrásanyag ellenére eddig kevesen foglalkoztak a víz múltjával. Századunk elején Chernel István azóta elfeledett halászati szakszavakat gyűjtött Barbacs környékén.¹⁽²⁴⁸⁾ Később Lukács Károly írt a rábaközi halászat történetéről, utalva benne néhányszor a Barbacsi-tóra is.²⁽²⁴⁹⁾ A tó történetével egyedül Mikó Sándor foglalkozott részletesebben, aki csokorba szedte az általa ismert halászati jellegű említéseket a 16. századtól a szabályozásokig.³⁽²⁵⁰⁾ Elkerülték azonban a figyelmét azok a forrásadatok, amelyek alapján arra lehet következtetni, hogy a halastó környékén jelentős mértékű halászati célú „vízügyi” beavatkozások folytak a 18. században és azt megelőzően. Minthogy a tó egykori halgazdagsága természeti adottságai mellett – mint majd látni fogjuk – éppen ezeken az alább tárgyalandó beavatkozásokon alapult, ezért bemutatásuk legalább annyira fontos, mint a tevékenység végeredményét jelentő halászatnak az ismertetése. Ezen túlmenően, ha ezt az egyedi esetet általánosítani lehet, akkor nagymértékben megnő a téma fontossága, hiszen az egykor kiterjedt árterek életének eddig kevésbé kutatott és ennek megfelelően kevésbé ismert szegmenséről van szó.

Nézzük most már a tó történetére vonatkozó forrásokat. A Barbacsi-tó 1390-ben szerepel először, amikor Zsigmond király a Kanizsaiaknak adományozza a hasonló nevű faluval együtt.⁴⁽²⁵¹⁾ A birtok a kapuvári uradalom része, és a 16. században vele együtt kerül a Nádasdyak kezére. Majd a 17. század végétől az Eszterházy család tulajdonába megy át. A tó halászatára vonatkozóan az első adat 1492-ből maradt ránk, ekkor készült ugyanis a kapuvári uradalom első urbáriuma, amely szerint a barbacsiai uruknak csónakpénzzel (*cholnakpinz*) is tartoztak.⁵⁽²⁵²⁾ A csónakpénz minden valószínűség szerint a tavon való halászat után szedett járandóság volt.

Fél évszázaddal később Nádasdy Tamás leveleiből már egyértelműen kiderül, hogy a tóban fogott halakkal jelentős kereskedést űztek. 1545-ben írja tisztartójához: „Az közben a Barbacsi tót se feledjed. Még jobban halásztassad. Halból nekem semmit se ³⁹¹külcj, akár én mint kérjem. Mind pénzen add el mert az idén meg akarom érteni mit tegyen az Barbacsi tó. Vagyon énnekem ott hat falum ki hallal tartozik, azok adjanak mind ide énnekem, mind Sárvárra halat.” ⁶⁽²⁵³⁾ Nádasdy Tamás tehát a tóban fogott halakat elsősorban piacra szánta, ami alapján arra következtethetünk, hogy jelentős mennyiségű volt a halzsákmány. A tó később is még többször említetik ezekben a korai magyar nyelvű levelekben, és úgy tűnik, hogy a későbbi nádor tekintélyes jövedelemre tett szert a Barbacsi-tó halaiból.

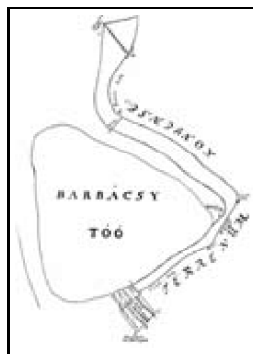
Egyes esetekben részletekbe menően meghatározza, hogy milyen módon és milyen áron történjék az eladás.

A levelekben több halfajt is említenek: csukát, harcsát, jászkeszeget, kárászt.⁷⁽²⁵⁴⁾ A tó halbősége és az ott kifogott hallal való kereskedés nyilvánvalóan korábbi időre nyúlik vissza és a 16. századdal sem érhetett véget, ahogyan ezt későbbi forrásaink is alátámasztják.

1713-ban határper kezdődött Barbacs és Kóny között, mely utóbbi a győri káptalan birtoka volt. A vitatott terület a Barbacsi-tó déli és keleti parti sávja volt, vagyis lényegében a tavat szegélyező rétek tulajdonjoga felett nem tudtak megegyezni. A per közel fél évszázadig tartott és ezen közben terjedelmes iratanyag keletkezett. A határper folyamán néhány térkép is készült a területről, melyek közül az egyiket mellékletünkön láthatjuk. A térképeken több, a tóból kivezető árkot látunk, amelyek fölé helyenként tulajdonosaik nevét írták, például: *Barbacsi Giczey Márton Ásványa*, *Barbacsi Nagy Mihály Ásványa*, stb.⁸⁽²⁵⁵⁾ Az ábrázolás nyilvánvalóan annak igazolására szolgált, hogy a vitatott terület Barbacshoz tartozik, hiszen a rajta keresztülvezető árkok barbacsi lakosok tulajdonát képezik. Mivel a térképeken csak azok az ásványok jelennek meg, amelyek a vitatott határrészen helyezkednek el, ebből következően a feltüntetettnél mindenképpen több objektummal kell számolni.⁹⁽²⁵⁶⁾

Az árkok funkciójáról a per írott anyaga tájékoztat. Megtudjuk, hogy az ásványokat a barbacsi jobbágyok rendszeresen halászták, rekeszeket és varsákat állítottak rajtuk.¹⁰⁽²⁵⁷⁾ Az egyik tanú vallomása szerint mikor felemelte a közelben levő varsát, az tele volt hallal.¹¹⁽²⁵⁸⁾ Hogy hogyan nézhetek ki a rekeszek és a varsák, arra nézve nincsenek adataink. A rekeszek valószínűleg vessző vagy nádfalazatok voltak, amelyeknek a nyílásába állították fel a varsákat. Ezek a szerkezetek hasonlíthattak a közeli Fertőn századunkban megfigyelt varsás-lészás rekesztésekhez, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbiakat magán a tavon használták, és nem csatornákon.¹²⁽²⁵⁹⁾ Továbbá az is valószínűnek tűnik,³⁹² hogy a Barbacsi-tónál a 18. században még vesszőből készült varsákat használtak, s nem hálóvarsákat, mint később a Fertőn.¹³⁽²⁶⁰⁾

Forrásunk arról is tájékoztat, hogy a kifogott halakat piacon értékesítették. Több tanú (köztük a bősárkányi bíró) emlékezett meg arról, hogy számos esetben segédkezett az ásványokból kifogott halakat lajtokba rakni és elszállítani: A „*Szélső Ásvánt Barbacsi Molnár Mihály halásza legyen nyilván tudgya mivel több ízben is azon ásvánnál lajtolta föll ezen fatens az halat.*”¹⁴⁽²⁶¹⁾

A Barbacsi-tó 1756-ban. A kép alsó részén láthatók a tóból kivezető árkok (OL. S16 No. 392.).

A tanúvallomások alapján tehát még ekkor is virágzó halkereskedelem folyt itt. A halászat pedig részben a tóból kivezető árkokra épített rekeszekkel és varsákkal történt.

Megtudjuk azt is, hogy az ásványokat a barbacsiak ásták és rendszeresen tisztogatták: „...*ezen fatens két esztendeig szolgálottában lévén Molnár Mihálynak segítette ásni és tisztogatni azon ásványt.*”¹⁵⁽²⁶²⁾ Az árkok karbantartása többször megjelenik a tanúvallomásokban.³⁹³ A leírások alapján sok időt igénylő

nehéz munkáról volt szó, amelynek csak abban az esetben volt értelme, ha a kifogott halakból kellő haszonra tettek szert.

A tó vízszintje egyébként a környező folyókkal együtt emelkedett és süllyedt, hiszen mind a Rábával, mind a Rábcával összeköttetésben volt, a Keszeg-ér vize pedig egyenesen a tóba ömlött. Ésszerű feltételezni, hogy a halfogás megkönnyítése mellett az árkok kiásásának célja az áradó víz – s vele a hal – útjának megkönnyítése volt a tavat övező nádrengetegen keresztül a nyílt rétekre. A feltevést néhány adat is alátámasztja, az egyik árokról például ezt olvashatjuk: „*azért ásták, hogy a víz jobban kimehessen.*”¹⁶⁽²⁶³⁾ Az árkok nyilván nemcsak kifelé, hanem apadáskor visszafelé is vezették a vizet.

Megalapozottan feltételezhetjük, hogy a halászat az ásványokon elsősorban a tavaszi és nyáreleji áradások idején volt jelentős, amikor az ívni készülő halak az áradó vízzel az árkokon keresztül jutottak ki a tóból. Apadáskor nyilvánvalóan ugyanazon az úton törekedtek visszaúszni, amit azonban a halászok rekeszekkel akadályoztak meg.¹⁷⁽²⁶⁴⁾

A tó körüli rétek a halak elsőrangú ívőhelyei lehettek, s ily módon az árkok a halak szaporodását is nagymértékben elősegíthették. Feltételezésünket egy későbbi irat támasztja alá. 1778-ban Eszterházy Miklós bérletre ajánlotta a tavat győri halászoknak, mert az árkok tisztítása költséges volt. A tóba vezető árkok a forrás szerint a halak szaporodását segítették elő.¹⁸⁽²⁶⁵⁾ Eszerint kiásásuk egyik célja a halszaporulat növelése volt. Az ásványok tehát legalább annyira szolgálták a halak újratermelődését, mint lehalászásukat; ennél fogva a Barbacsi-tó esetében, úgy vélem, joggal beszélhetünk halgazdálkodásról, legalábbis annak egy sajátos válfajáról.¹⁹⁽²⁶⁶⁾

Mindezek alapján a tó legendás halbősége nem a természet önzetlen ajándéka volt, hanem céltudatos emberi beavatkozás révén jött létre, amely állandó és nehéz munkát jelentett az ott élőknek. Ennek a szisztémának az eredete feltételezhetően évszázadokkal korábbi időre nyúlik vissza. A fent idézett forrás alapján a 18. század vége felé ezek a munkálatok már ráfizetessé váltak, és úgy tűnik, hogy fel is hagytak vele. Ennek az okát talán az értékesítési lehetőségek rosszabbodásában kereshetjük.

Fentebb láthattuk, hogy az ásványok a vizek mozgásába is beleszóltak, még ha nem is ez volt létrehozásuk elsődleges célja. Az árkok hidrológiai szerepére utal az iratokban található azon megjegyzés, miszerint a Rábca áradásakor a víz rajtuk keresztül folyt a nem messze fekvő Kónyi-tóba, míg a Rába áradásakor éppen fordítva a Kónyi-tóból áramlott át a Barbacsi-tóba.²⁰⁽²⁶⁷⁾ Bár az árkok nem értek el egészen a Kónyi-tóig, ettől függetlenül valóban megkönnyíthették a víz útját a két halastó között. Az ásványoknak³⁹⁴ tehát a haltermés növelése és a halászat megkönnyítése mellett volt egyfajta hidrológiai „kiegyenlítő” szerepük is, elősegítették ugyanis a víz lefutását és ezáltal helyileg csökkentették az árvizek nagyságát. A víz tóba való visszajutásának elősegítésével jótékony hatást fejthettek ki a környező rétekre. Nyilván nem véletlen, hogy azokat a réteket, amelyeken az árkok keresztülvezettek a többenél jobb minőségűnek tartották, maga a határper is jórészt ezek miatt folyt. Az árkok és a bőventermő kaszálók összefüggését sejteti az alábbi idézet: „...*minemő Ásványok a Bíróság Rétyében látszanak, azokat, kit Giczy Tamás, kit Molnár István ide Barbacsra való lakosok ásták és halászták, a füvet pedig holl lekaszálták, holl pedig eladták, a mi tudniillik kinek kinek a maga Ásványának köziben esett.*”²¹⁽²⁶⁸⁾ Láthatjuk tehát, hogy nagyon összetett jelenségről van szó. A tóból kivezető árkok létrehozásának célja eleve többre tétű lehetett, legfontosabbnak talán mégis a halállomány fenntartását és folyamatos halászatát tekinthetjük. Hatásaiban azonban ennél jóval többről van szó, úgy tűnik, hogy a tárgyalt objektumok a tó és a körülötte fekvő terület sajátos gazdálkodási viszonyainak az alapját jelentették, harmonikus egységbe olvasztva a különböző

művelési formákat.

A barbacsi ásványok szerepének tárgyalása során nem mehetünk el szó nélkül azon hasonlóság mellett, amely objektumaink és a nagyobb folyók mentén megfigyelt fokok között fennáll. A folyókból kiágazó fokoknak a régi árterek életére gyakorolt többoldalú hatása közismert, erre itt nem is térnek ki.²²⁽²⁶⁹⁾ Ezek a mesterséges medrek többé-kevésbé ugyanazt a funkciót töltötték be, mint a Barbacsi-tó árkai; hasonló szisztémát, hasonló elvi alapokat érhetünk tetten mindkét esetben. Lényeges különbség viszont, hogy a tárgyalt ásványok állóvízből és nem folyóból ágaznak ki, s ilyen módon a fenti példa ma még egyedülállónak tűnik. Nem valószínű azonban, hogy a Barbacsi-tónál megfigyelt halászati-halgazdálkodási módszer elszigetelten állt tágabb környezetében. Ilyen jellegű beavatkozások nyilvánvalóan más ártéri tavaknál is folytak, csak esetleg forrás nem maradt fenn róla. Analógiákat keresve mindenekelőtt a Barbacsi-tó közvetlen szomszédságában a Tóközben kell körülnéznünk. A Tóköz két másik nagy tava a Kónyi-tó és a Fehér-tó szintén virágzó halászatáról volt híres a kora újkor folyamán. E két tó halgazdagságát mutatja, hogy a halászatból tekintélyes jövedelemre tett szert földesuruk, a győri káptalan. A kifogott hal nagyobbik hányadát ugyanis piacon értékesítették. A tavak kezelése szakszerűen folyt: a káptalan tóbírókat választott, a bírók ellenőrzésére pedig saját tagjai közül tó mestert küldött ki, aki a kiadásokról és a bevételekről pontosan beszámolt.²³⁽²⁷⁰⁾ Úgy vélem, már csak a tavak közelsége miatt sem alaptalan azt feltételezni, hogy a Barbacsi-tóhoz hasonlóan itt is készültek kivezető árkok, ásványok, melyek elsőrendűen járultak hozzá a halbőség fenntartásához.

A jövő kutatók feladata lesz kideríteni, hogy hol számolhatunk még ehhez hasonló szisztémák fennállásával, s minél több ilyen mikrorégiót sikerül találni, annál teljesebb képünk lesz ártereinink egykori életéről.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése

395 Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése

A szőlőtermesztő helyek borvidék rendű kategóriába történő tömörülését különböző feltételek szabályozzák. Magyarországon napjainkban a szőlőtermesztő területeket az 1997. évi CXXI. számú törvény által szabályozottan, négy szőlőtermesztő tájba, ezeken belül huszonnégy borvidékbe sorolják be. Ezeken belül borkörzeteket, ezeken kívül még borhelyeket, zárt borvidékeket és egyéb szőlőtermő helyeket különböztetnek meg. Egy-egy borvidék a maga térségével, termelésével és gazdálkodásával jól meghatározható, sajátos jellemzőkkel rendelkező gazdálkodási egység. A kialakulásuk, meghatározásuk a következő szempontok figyelembevételével történt meg:¹⁽²⁷¹⁾

1. A történelem során alakultak ki.
2. A szőlőtermesztés részaránya egy adott mezőgazdasági művelésben lévő területi egységen, tájon belül számottevő.
3. A szőlőtermesztés technológiája, vagy a megtermelt bor minőségi jegyei eltérnek a más termőterületeken alkalmazott termesztési eljárásoktól, illetve az ott készített borok minőségétől.

A Soproni Borvidék az Észak-Dunántúli Szőlőtermesztő Táj része, melynek további borvidékei az

Ászár-Neszmélyi, a Badacsonyi, a Balatonfüred-Csopaki, a Balaton melléki, az Etyeki, a Móri, a Pannonhalma-Sokoróaljai és a Somlói. (További szőlőtermesztő tájak: az alföldi, a dél-dunántúli, és az észak-magyarországi területek.)²⁽²⁷²⁾ A Soproni Borvidéket a történelmi borvidékek közé sorolhatjuk. Bizonyos, hogy már a kelták és a rómaiak is termeltek a térségben szőlőt, a középkortól pedig folyamatosnak tekinthetjük a szőlőtermesztést a borvidéken.³⁽²⁷³⁾

A Soproni Borvidéken 1998-ban 1.199 hektár termő, 62 hektár nem termő, 462 hektár nem művelt, mindösszesen 1.724 hektár szőlő volt.⁴⁽²⁷⁴⁾ Megfelelő művelési és biológiai állapotban csak 550-600 hektáron folytatnak termelést. A borvidék elöregedett, az ültetvények átlagos életkora meghaladja a 25 évet. Ideális körülmények között évente az ültetvények 15-16 %-át (kb. 260 ha) célszerű lenne felújítani, azonban ezt a rendszeres felújítás nem éri el. Évenként 5-10 hektár közötti nagyságra becsülhető az új ültetvények telepítése, újratelepítése. „Nagyon sok az elhagyott, nem művelt, az elvadult ültetvény.” – panaszkodott a hegyközségi tanács elnöke, Molnár Tibor kertészmérnök.⁵⁽²⁷⁵⁾

A Soproni Borvidéken a hűvösebb, de kiegyenlített klíma miatt savas, zamatgazdag és testes borokat termelnek, 70 %-ban vörösbort. A termesztett szőlőfajták közül kiemeljük:⁶⁽²⁷⁶⁾

396– A kék, (vörösbort adó) szőlők közül: a Kékfrankos (1.278 ha⁷⁽²⁷⁷⁾), a Zweigelt, a Cabernet sauvignon és franc, a Merlot, az Oportó, a Pinot noir, a Medina, és a Syrah fajtákat.

– A fehér szőlők közül: a Zöld veltelini (100 ha⁸⁽²⁷⁸⁾), a Chardonnay, a Sauvignon blanc, a Tramini, a Leányka, a Zenit, az Irsai Olivér, a Rizlingszilváni, a Piros veltelini, a Zalagyöngye és a Sárgamuskotály fajtákat.

Az újabb telepítések között az úgynevezett világfajták a gyakoribbak. Véleményem szerint a Kékfrankost, mint soproni unicumot („sopronicumot”), talán célszerű lenne domináló arányban megőrizni a világfajták mellett, mert a kékfrankosok között is sajátos karakterű bor a Soproni kékfrankos. A fajtaösszetételben fokozatos változás figyelhető meg. A kereslet az utóbbi évben a vörös fajták iránt feltűnően – talán divatból – megnőtt. A művelési módra a különböző kordonos támaszokon, a karos és ernyős tőkeformák a legjellemzőbbek.

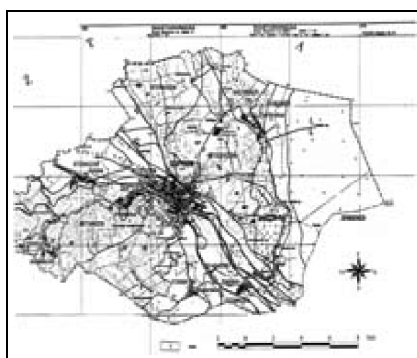
A Soproni Borvidékhez a következő települések szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú határrészei tartoznak: Sopron, Balf, Harka, Kópháza, Fertőrákos, Fertőboz, Hidegség, Fertőszéplak, Fertőszentmiklós és Fertőendréd.⁹⁽²⁷⁹⁾ A soproni Földhivaltól (1999. február 16-án) kapott tájékoztatás szerint, a Soproni Borvidékhez tartozó közigazgatási területeken, a szőlő művelési ágba sorolt területek nagysága hektárban és a művelt területek százalékában, az alábbiak szerint alakul:

1.	Sopron	868 6120	ha	5,722	%
2.	Fertőszentmiklós	94 4235		4,936	
3.	Harka	175 0496		15,929	
4.	Fertőrákos	135 4912		6,189	
5.	Balf (1989. évi állapot)	104 9340		6,078	
6.	Fertőboz	102 5076		7,518	

7.	Fertőendréd	45 1528	2,991
8.	Kópháza	41 9534	4,806
9.	Hidegség	28 4197	1,690
10.	Fertőszéplak	18 6730	0,858
Összesen:		1 715 2168 ha	5,4042 % 10(280)

Az összesített területi adat csaknem megegyezik a Molnár T. – Székely L. által közölt hegyközségi adattal. [11\(281\)](#) Az előbbi számokból azt emelem ki, hogy a Borvidéken a művelt terület 5,4 %-án termelnek szőlőt, a legnagyobb arányt Harkán (15,9 %) és Fertőbozon (7,5 %), legkisebbet Fertőszéplakon (0,86 %) és Hidegségen (1,69 %) éri el a szőlőültetvény. Fertőszéplakon a szántó, a gyepek és a nádas, Hidegségen a nádas, a szántó, a gyepek és az erdő művelési ágak dominálnak.

Sajnos, olyan adatokhoz még nem juthattam hozzá, amelyek a Borvidéken szőlőtermelésre használt földterületeket közigazgatási egységenként, szőlőkataszter szerinti I. és II., (esetleg további) osztályokban, elkülönítetten adnák meg. Valószínű, hogy az [397](#) előbbi osztályokon kívül, ezeknél kisebb aránykorona értékű talajokon is előfordulnak szőlőültetvények. Különösen a régen telepített, vagy a régóta szőlő művelési ágba sorolt dűlőkben feltételezhetünk ilyeneket.

1. A Soproni borvidék agrotopográfiai térképe

A Soproni Borvidék talajviszonyait az 1982-ben kiadott „Agrotopográfiai térkép” 61., 62., 71. és 72. számú lapjairól tekintjük át. [12\(282\)](#) Ezekből a térképlapokból vágtuk ki és illesztettük össze a borvidék területét bemutató térképet, amelyet az 1-2. mellékleten mutatunk be. A borvidék területét a térképen nem tudtuk lehatárolni, de a szőlő művelési ágazatot a térképek csaknem hitelesen feltüntetik. Megjegyezzük, hogy Sopron és Balf ma egy közigazgatási egységbe tartoznak, azonban a művelési ágak nyilvántartásában napjainkig még nem kapcsolódtak össze.

A talaj a földkéreg külső, háromfázisú (szilárd, folyékony és gáznemű) rétege, amely többszintű szerzettségű, a növényvilág számára sajátos termőképességgel rendelkezik. [13\(283\)](#) Másiként megközelítve, a talaj élettelen és élő szerkezeti elemekből épül fel. Ezek alacsonyabb-magasabb szintű, sajátos szerkezeti és működési rendszere. A talaj része a termőhelynek, a magasabb szerzettségű természetes/természetszerű rendszernek; a klimatikai (éghajlati), a hidrológiai (vízellátottsági) és a benne és

rajta élő biológiai tényezőkkel együtt. Ebben az értelemben a termőhely összetett szerkezeti és működési rendszer, amely magában foglalja egy térség ökológiai és (véleményem szerint) ökonómiai alrendszereit: élőhelyrendszer az élővilág számára, nemcsak egyfajta közeg, vagy felszín.

Dolgozatunkban nem törekedhettünk teljességre. Nemcsak a dolgozat korlátozott terjedelme miatt, hanem a témakör kiterjedtsége miatt sem.

Az Agrotopográfiai térkép¹⁴⁽²⁸⁴⁾ (1-2. melléklet) az azonos talaj-tulajdonságokkal rendelkező térségeket határolja le, és a körülhatárolt részek talajtani jellemzőit tíz számból álló kóddal adja meg. Az 1. és a 2. számjegy: a talaj genetikai és talajföldrajzi típusát és altípusát. A 3. számjegy: a talajképző kőzetet. A 4. számjegy: a talaj fizikai féleségét. Az 5. számjegy: a talaj agyagásvány összetételét. A 6. számjegy: a talaj vízgazdasági tulajdonságait. A 7. számjegy: a talaj kémhatását és mészállapotát. A 8. számjegy: a talaj szervesanyag készletét. A 9. számjegy: a talaj termőréteg vastagságát, a 10. számjegy pedig a talaj úgynevezett talajértékszámát kódolja. A kódszámok részletes értelmezéséhez az Agrotopográfiai térkép magyarázószövegére és Stefanovits Pál munkáira utalunk.¹⁵⁽²⁸⁵⁾ Ezen túlmenően a borvidéken előforduló kódszámokat az alábbiakban az Agrotopográfiai térkép jelmagyarázatáról kiemeljük és értelmezzük:

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / Az 1. és 2. számjegy: a talaj genetikai és talajföldrajzi típusát és altípusát kódolja.

Az 1. és 2. számjegy: a talaj genetikai és talajföldrajzi típusát és altípusát kódolja.

A Borvidéken a 04, 07, 09 és 25 kódszámmal ellátott talajok fordulnak elő:

A *04-es jelentése*: Rendzina talajok; a *07-es jelentése*: Agyagbemosódásos barna erdőtalajok; a *09-es jelentése*: Barnaföldek; a *25-ös jelentése*: Réti talajok.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 3. számjegy: a talajképző kőzetet kódolja.

398A 3. számjegy: a talajképző kőzetet kódolja.

A Borvidéken az 1, 2, 3 és 5 kódszámmal ellátott talajképző kőzetek fordulnak elő: Az *1-es jelentése*: Glaciális és aluviális üledék, a *2-es jelentése*: Lössös üledék, a *3-as jelentése*: Harmadkori és idősebb üledék, az *5-ös jelentése*: Mészkö, dolomit.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 4. számjegy: a talaj fizikai féleségét kódolja.

A 4. számjegy: a talaj fizikai féleségét kódolja.

A Borvidéken a 2, 3, 4 és 7 kódszámú fizikai féleségű talajok fordulnak elő: A *2-es jelentése*: Homokos vályog, a *3-as jelentése*: Vályog, a *4-es jelentése*: Agyagos vályog, a *7-es jelentése*: Nem, vagy részben mállott durva vázrészek.

A Soproni Borvidéken a következő, tíz számjegyű kódszámokkal jellemezhető talajok fordulnak elő:

1-2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
helyen álló kódszám								
04	5	7	0	9	3	4	2	9
07	1	7	4	9	1	2	2	9
07	3	3	0	4	2	2	3	8
07	3	3	0	4	2	3	5	6
07	3	3	0	9	1	3	3	8
07	3	3	2	4	2	3	5	8
09	2	2	2	3	2	3	5	5
09	3	3	2	3	2	4	5	5
25	1	2	6	2	3	4	5	6
25	1	3	6	3	3	5	5	5
25	1	4	6	5	2	5	5	5

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / Az 5. számjegy: a talajban előforduló agyagásvány összetételt kódolja.

Az 5. számjegy: a talajban előforduló agyagásvány összetételt kódolja.

A Borvidéken a 2, 4, 6 és 0 kódszámú agyagásvány típusokat tartalmazó talajok fordulnak elő. A *2-es jelentése*: közepes mennyiségben: Csillámszerű agyagásványok Illit (I); Klorit kevés Kaolinnal (K); kevés mennyiségben: Szmeaktitek (Sz); Vermikulit (V); I, Sz vegyesrácsú ásványok található. A *4-es jelentése*: közepes mennyiségben: Csillámszerű agyagásványok Illit (I); Klorit kevés Kaolinnal (K); Szmeaktitek (Sz); I, Sz vegyes-rácsú ásványok található. A *6-os jelentése*: közepes mennyiségben: Csillámszerű agyagásványok Illit (I); Klorit kevés Kaolinnal (K); Szmeaktitek (Sz); Vermikulit (V) ásványok található; kevés mennyiségben: I és Sz, valamint I és V vegyes rácsú ásványok található. A *0-ás jelentése*: Egyéb agyagásványok található.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 6. számjegy: a talajok vízgazdálkodási tulajdonságait kódolja.

A 6. számjegy: a talajok vízgazdálkodási tulajdonságait kódolja.

A Borvidéken a 2, 3, 4, 5, és 9 kódszámú vízgazdálkodású talajok fordulnak elő. A *2-es jelentése*: nagy víznyelésű és vízvezető képességű, közepes víztározó képességű, gyengén víztartó talajok. A *3-as jelentése*: jó víznyelésű és vízvezető képességű, jó vízraktározó képességű, jó víztartó talajok. A *4-es jelentése*: közepes víznyelésű és vízvezető képességű, nagy víztározó képességű, jó víztartó talajok. Az *5-ös jelentése*: közepes víznyelésű, és gyenge vízvezető képességű, nagy víztározó képességű, erősen víztartó talajok. A *9-es jelentése*: sekély termőrétegűség miatt szélsőséges vízgazdálkodású talajok.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 7. számjegy: a talajok kémhatását és mészállapotát kódolja.

399 A 7. számjegy: a talajok kémhatását és mészállapotát kódolja.

A Borvidéken az 1, 2 és 3 kódszámú kémhatású talajok fordulnak elő: Az *1-es jelentése*: Erősen savanyú talajok. A *2-es jelentése*: Gyengén savanyú talajok. A *3-as jelentése*: Felszíntől karbonátos talajok.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 8. számjegy: a talajok szervesanyag-készletét kódolja.

A 8. számjegy: a talajok szervesanyag-készletét kódolja.

A Borvidéken a 2, 3, 4 és 5 kódszámú szervesanyagot tartalmazó talajok fordulnak elő: A *2-es jelentése*: 50-100 t/ha. A *3-as jelentése*: 100-200 t/ha. A *4-es jelentése*: 200-300 t/ha. Az *5-ös jelentése*: 300-400 t/ha.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 9. számjegy: a talajok termőrétegének vastagságát kódolja.

A 9. számjegy: a talajok termőrétegének vastagságát kódolja.

A Borvidéken a 2, 3 és 5 kódszámú termőréteg vastagságú talajok fordulnak elő: A *2-es jelentése*: 20-40 cm. A *3-as jelentése*: 40-70 cm. Az *5-ös jelentése*: 70-100 cm vastagságú termőréteg.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése / A 10. számjegy: a talajok úgynevezett „talajértékszámát” kódolja.

A 10. számjegy: a talajok úgynevezett „talajértékszámát” kódolja.

A Borvidéken az 5, 6, 8 és 9 kódszámú talajértékszámú talajok fordulnak elő: Az *5-ös jelentése*: 60-50 %. A *6-os jelentése*: 50-40 %. A *8-as jelentése*: 30-20 %. A *9-es jelentése*: 20-10 %. A talajértékszám a különböző talajok természetes termékenységét fejezi ki, (a szántóföldi rendszerben) a legtermékenyebb talaj termékenységének százalékában.

A Borvidéken előforduló talajok minőségi jellemzőinek bemutatását, az 1. és 2. kódszámmal megadott

talajtípusok elemzésével végezzük el:

04 1-2. kódszámúak: a **Rendzina talajok** talajtípusa.¹⁶⁽²⁸⁶⁾ A közethatású talajok főtípusába tartozik. Kialakulását a klimatikus feltételek és talajképző kőzet tulajdonságai határozták meg. A talaj felszínére rendszeresen nagy mennyiségű lombozat hull, amely biológiai folyamatokban humifikálódik, vagy részben mineralizálódik. A talajban végbemenő folyamatok közül: *Uralkodó a humuszképződés*, (az elhalt lombozat és az elhalt élőszervezetek maradványainak makro- és mikrobiológiai úton történő lebomlása, egyszerűbb, majd tartósabb szerkezetű szervesanyagokká, humuszvegyületekké történő átalakítása). *Jellemző a Calcium-humátok kialakulása* (Calcium kationok, azaz Ca^{2+} , kapcsolódása humuszvegyületekhez). *Kísérő a kilúgzás*, (a talajra hulló csapadék az alsóbb rétegek felé mossa le az oldható és lesodorható anyagi részecskéket), *és a képződött humuszvegyületek megkötődése az agyagásványokon*. (Az agyagásványok fajlagosan nagy felületűek, lemezes-szerkezetű kolloid kristályok, amelyek felszínén és a lemezek között humuszvegyületek és ionok, vagy mindkettő kombinációi elektrosztatikusan megkötődhetnek, kicserélődhetnek.) Tömör, Calcium-karbonát (CaCO_3) tartalmazó kőzeten alakultak ki. A rendzina talaj általában sekély termőrétegű és köves. Csapadékos időszakban a növényzetet jól elláthatja tápanyaggal, míg szárazságban ez akadályozott. Az előforduló változat egyéb tulajdonságait táblázatból, illetve a kódszámok jelentését a fent megadott felsorolásból olvashatjuk ki.

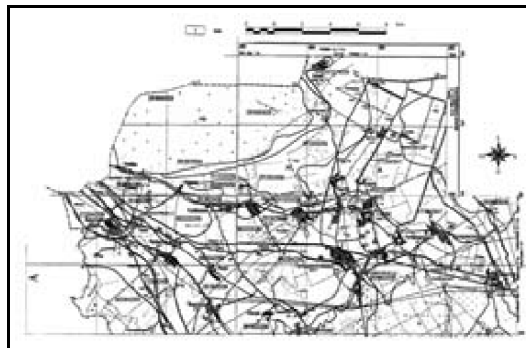
40007 1-2. kódszámú: az **Agyagbemosódású barna erdőtalajok** talajtípus.¹⁷⁽²⁸⁷⁾ A barna erdőtalajok főtípusba tartozik. Kialakulását az éghajlati feltételek, valamint az erdő vegetációban kialakuló mikroklíma, talajklíma, a rendszeresen lehulló és a talajra kerülő nagy mennyiségű elhalt lomb és más élő szervezetek (mint szerves anyagok), ezek makro- és mikrobiológiai lebontása és átalakítása, a humifikáció szabályozzák. A fizikai, kémiai és biológiai kölcsönhatások következménye a kilúgzás, elsavanyodás (a kolloidokon és a talajoldatban a Hidrogén kationok dominálnak, vagy nagyobb számban jelen vannak), és a szintekre történő tagolódás. (A humifikálódó anyagokban gazdagabb és kimosódó A_1 -szint, alatta az agyagkolloidokban gazdagabb, kimosott anyagokat felhalmozó B_1 -szint. Ez alatt, a talajképző alap-(anya-)kőzetig (C_1 -szintig) következik az átmeneti szint. A talajban végbemenő folyamatok közül: *Uralkodó az erőteljes humuszképződés, a kilúgzás, az agyagosodás* (a fizikai, kémiai, biológiai folyamatok következtében fokozódik a szervesanyagok mállása, aprózódása, a kolloid nagyságrendig) *és a savanyodás*. *Jellemző az agyagvándorlás* (az agyag-kolloidok a kilúgzási folyamatban mélyebb felhalmozódási szintbe mosódnak le). *Kísérő az agyagszétválás* (az A_1 -szintben az agyagásványok fizikai, kémiai, biológiai hatásokra kvasavra, alumínium és vasoxid, -oxidok alkotórészeire bomlanak szét, ez a podzolosodás). *Vele járhat a kovaványosodás*, (a B_1 -szint nem folyamatosan, hanem tagoltan alakul ki, a kimosódó anyagok, Vas-vegyületek ritmikusan, csíkokban csapódnak le). Ebben a talajtípusban az elsavanyodás nem nagy mértékű, a szintekre tagolódás szembevetendő. Az A_1 -szint fakóbb, a B_1 -szint sötétebb. Az B_1 és az A_1 -szintek agyagfrakció százalékainak hányadosa: $1,2 <$, legtöbbször meghaladja az 1,5-es értéket is. A két szint agyagminősége között nincs különbség. Az agyagásványok összetétele nagymértékben függ a talajképző kőzettől. Vízgazdálkodásuk kedvező. A művelés hatására:

- Az egyébként A_1 és A_3 alszintekre tagolódo A_{sz} szint humusztartalma általában nem haladja meg a 2 %-ot.
- A kilúgzás mérséklődik.

– Az A₁- és B₁-szintek között csökken a felismerhető különbség.

Az agyagbemosódásos barna erdőtalajnak a Soproni Borvidéken 5 változatát különíthetjük el (ld. a 2. mellékletet):

09 1-2. kódszámú: **Barnaföldek** talajtípus¹⁸⁽²⁸⁸⁾ ugyancsak a Barna erdőtalajok fő típusba sorolhatók. Ezekben a talajokban a humuszosodáshoz és a kilúgzáshoz az erőteljes agyagosodás és a mérsékelt savanyodás társul. A talajban végbemenő folyamatok közül *uralkodó a humuszosodás és a kilúgzás, jellemző az agyagosodás, kísérő az agyagvándorlás, a kovárványosodás és a savanyodás.* A B₁- és az A₁-szintek agyag-százalék hányadosa nem haladja meg az 1,2-et. A kilúgzási A szint 20-30 cm vastag, szerkezete morzsás/szemcsés, gyengén **401**savanyú/semleges kémhatású. Az agyagfrakció és a humusz szoros kapcsolatban van egymással, szivacsos, pórusokban gazdag szerkezetű. A B₁-szint barna, vöröses árnyalatú. Ennek szerkezete szemcsés/dió. Kémhatása gyengén savanyú/semleges. A kicserélhető kationok között a Calcium (Ca²⁺) az uralkodó. Vízgazdálkodása és tápanyag-ellátottsága általában kedvező. A Borvidéken 2 előfordulási formáját találhatjuk meg (ld. a mellékletet).

2. A Soproni borvidék agrotopográfiai térképe

25 1-2. kódszámú **Réti talajok** talajtípus¹⁹⁽²⁸⁹⁾ a Réti talajok fő típusba sorolhatók. Többetvíz hatásra alakultak ki. Keletkezésükben az időszakos túlnedvesedés, a vízborítás, a közeli talajvíz játszik domináns szerepet. Ennek következtében gyakran levegőtlen, anaerob folyamatok alatt képződő humuszféleséggel, ásványi részek gyakori redukciójával jellemezhetők. A talajban végbemenő folyamatok közül *uralkodó a humuszosodás, jellemző a vasmozgás.* (A levegőtlenesség miatt a mélyebb szintekben a vas 2+ értékű, Fe²⁺ vegyületben fordul elő, amely kékes/zöldes árnyalatú, ún. glejes réteget képez. Felettük oxidáltabb Fe³⁺ kationos barnás, rozsdafoltos réteg alakult ki, tömör és porló vaskiválások figyelhetők meg). *Kísérő a kilúgzás, sófelhalmozódás* (a szikes talajokra jellemző, de enyhébb, többnyire szulfátok felhalmozódása figyelhető meg), *a kicserélhető Nátrium tartalom viszonylag magasabb koncentrációja* (a Na⁺ kation mennyisége nem éri el a szikes talajokra jellemző szintet, de már károsan hathat a talajok vízgazdálkodására). Tapadós, nehezen művelhető földek. Az A₁-szint sokszögűen szemcsés, a B₁-szint hasábos szerkezetű. Nedves állapotban fényesen csillognak és fekete színűek. A Borvidéken 3 előfordulási formáját találhatjuk meg (ld. a mellékletet).

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Soproni Borvidéken a 11 előforduló talajféleségből:

– A talajértékszám: 4-ben 60-50, 2-ben 50-40, 3-ban 30-20 és 2-ben 20-10 százalékos.

– A termőréteg vastagsága: 7-ben 70-100, 2-ben 40-70, 2-ben 20-40 centiméteres.

- *A szervesanyag-készlet:* 2-ben 300-400, 3-ban 200-300, 4-ben 100-200, 2-ben 50-100 tonna, hektáranként.
- *A savanyúság és mészállapot:* 3-ban felszíntől karbonátos, 6-ban gyengén savanyú, 2-ben erősen savanyú.
- *A vízgazdálkodás:* 3-ban a sekély termőréteg miatt szélsőséges. 1-ben közepes víznyelésű és gyenge vízvezető képességű. 3-ban közepes víznyelésű és vízvezető képességű, nagy víztároló képességű, jó víztartó. 3-ban jó víznyelésű és vízvezető képességű, jó víztároló képességű, jó víztartó. 1-ben nagy víznyelésű és vízvezető képességű, közepes víztartó képességű, gyengén víztartó.
- *Az agyagásvány összetétel:* 3-ban közepes I, K, Sz, V, kevés ISz, IV. 1-ben közepes I, K, Sz, Isz. 3-ban közepes I, K, kevés Sz, V, Isz. 4-ben domináns az egyéb.
- *A fizikai féleség:* 2-ben részben mállot durva vázrészek. 1-ben agyagos vályog. 6-ban vályog. 2-ben homokos vályog.
- *A talajképző anyakőzet:* 1-ben mészkő. 5-ben harmadkori és idősebb üledék. 1-ben löszös üledék. 4-ben glaciális és aluviális üledék.
- *A talajtípusok:* egy megjelenésben „Rendzina”, öt megjelenésben „Agyagbemosódásos barna erdőtalaj”, két megjelenésben „Barnaföldek” és három megjelenésben „Réti talajok” közé sorolhatók be.

402 Felfogásunk szerint, a termőhelyi viszonyok a Soproni Borvidéket minőségi szőlőtermesztésre és bortermelésre alkalmassá teszik. Ezt a történelme során bebizonyította. A szakemberek, a gazdák a borvidéken képesek szőlő- és bortermelésre, ha a minőség tekintetében ma még igen széles határok között is kínálják termékeiket. Ma is eladható a borvidéken termelt jó minőségű szőlő és bor, keresik a piacon. Fő fajták: Kékfrankos, Merlot, Zweigelt, Blauburger, Leányka, Tramini, Olaszrizling és a Zöldvelteleni. Újabban az úgynevezett világfajtákat részesítik előnyben a telepítéseknél. Ezt a témakört külön tanulmányban lenne célszerű megvitatni. Egyébként, államilag szabályozott, hogy az egyes borvidékekre milyen fajták telepíthetők. A bemutatott fajták az előforduló talajféleségeken, megfelelő termesztési technológiai rendszerben kitűnő minőségű és kielégítő mennyiségű szőlőt és bort teremnek. Olyan tanulmányhoz, amelyben a termesztett fajták mennyiségi és minőségi hozamát az előforduló talajokon tudományosan vizsgálták nem jutottam. Kétségtelen, hogy a szőlő-bor mennyiségi és minőségi termelésében a termőhely szerepe domináns. Megítélésem szerint mind a termesztett fajták, mind a termőhelyi viszonyok garantálják a minőségi szőlő-bor termelés feltételeit, ha a gazdasági feltételek nem érintik hátrányosan a térséget.

Egy problémakört azonban nem szabad elhallgatnunk. Rendet kell teremteni abban a tekintetben, hogy a Soproni Borvidékről csak az I. és II. szőlőkataszteri osztályba sorolható termőhelyekről származó szőlőkből készült bor kerülhessen Soproni Borvidéki eredettel a piacra. Ezen túlmenően, a valóban Soproni Borvidékről származó szőlő és bor minden tételén legyen feltüntetve a Soproni Borvidéki eredet. Ez a minőségi bortermelők alapvető érdekeit, a térség gazdasági érdekeit védi, a borvidék arculatát őrzi, építi. A térség termőhelyi viszonyainak ilyen feldolgozása alapos feltáró, kutatómunkát igényel. Ehhez pedig pénz kell! Meggyőződésem, hogy a piaci viszonyok előbb-utóbb kikényszerítik borvidékünknek ilyen szempontok szerinti „átvilágítását”. A Soproni Borvidéknek ma nincsen önálló kutatóbázisa. Talán az EU-ba jutásunk után, az egész Fertő mentére, az osztrák szomszédokkal közösen fenntarthatnánk majd egy regionális kutatóbázist, a térség szőlő- és borkultúrájának megőrzésére és fenntartható határokon belüli fejlesztésére.

A korábbi évtizedekben megnőtt termelőbázis méretére egyrészt a termőhelyi osztályba sorolás, másrészt a

piaci viszonyok fognak szabályozóan hatni. Valószínűleg, a borvidék területe sokkal kisebbre zsugorodik a jelenleginél. Talán 600-800 ha között fog állandósulni, ha a változás törvénye nem kényszerít bennünket újabb területnövelésre, vagy éppen további csökkentésre. Ezt a piac szabályozó mechanizmusa mindenkor el fogja dönteni, az adott időszakok igénye szerint. A piac fogalma az egyik legösszetettebb, szinte a természet, a gazdaság és a társadalom teljes vertikumát átfogja. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy napjainkban az agrárszférától elvárják a vidéki térségek sajátos gazdasági és társadalmi kezelését, amely egyaránt kiterjed a gazdasági, az ökológiai és a szociális szerep ellátására is. Azonban ezeknek az elvárásoknak – véleményem szerint – csak ösztársadalmi teherviseléssel tud megfelelni.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767)

403 Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767)

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés az állam első kísérlete volt, hogy egységesen és részletesen szabályozza a jobbágyság és a földesurak viszonyát. E szabályozás egészen a jobbágyfelszabadításig meghatározta a magyar parasztság gazdasági- és életkörülményeit. A statisztika jellegű források összegyűjtése, feldolgozása a Dunántúlra vonatkozóan elkészült¹⁽²⁹⁰⁾ a velük egy időben készült leíró források közreadása azonban késik. E források közül a legjelentősebbek a kilenc kérdőpontra adott válaszok, amelyekben központilag megadott kérdésekre válaszolva vallottak az egyes községek előjárói úrbéres szolgáltatásaikról, gazdálkodásuk, megélhetésük módozatairól.

E források történeti értékükön túl földrajzi, néprajzi alapmunkák is, olykor természettudományi hasznosításuk is számba jöhet. Sok esetben egy-egy falu első több szempontból is értékelhető forrását jelentik, amelyek nem kizárólag a 18. század közepéről tudósítanak, őrzik a korábbi évszázadok lenyomatát is. Sopron vármegyében, amely nem került tartósan török uralom alá, az urbáriumok középkori eredetű állapotokat is rögzíthettek.

Ezért is vállalkozott arra a Burgenlandi Tartományi Levéltár (Burgenländisches Landesarchiv) és a Soproni Levéltár, hogy a határokon túlnyúló együttműködés jegyében közös kiadványban – Pest megyét követően elsőként a Dunántúlon – két kötetben közreadja az egykori Sopron vármegye úrbéres községeinek válaszait. Az első, magyar és latin vallomásokot tartalmazó kötet²⁽²⁹¹⁾ Tóth Péter, a német nyelvű vallomásokot közreadó második Tirnitz József munkája.³⁽²⁹²⁾

Négy magyar nyelvű helység, Kapuvár, Szerdahely, Páli és Osló anyaga mind a Magyar Országos Levéltár, mind a Soproni Levéltár anyagában hiányként jelentkezett, ezért közreadásukra nem kerülhetett sor. Röviddel az első kötet megjelenését követően került elő a Soproni Levéltár miscellanea anyagából az Osló kérdőpontjait tartalmazó irat, amelyet így csak a német nyelvű kötet végén, függelékként tudunk publikálni.

A Soproni Levéltár kutatójának, Horváth Lászlónak köszönhető, hogy szülőfaluja, Szentmiklós történetét kutatva a Magyar Országos Levéltárban, az Esterházy család levéltárában (MOL, P 108 Rep. 65. No. 40 jelzet alatt) rátalált a hiányzó Szerdahely válaszaira, azt a megjelent kötetek átírási elveit követve átírta és rendelkezésünkre bocsátotta. Fáradozását, segítségét ezúton is köszönjük. Csak remélhetjük, hogy idővel a

másik két helység, Kapuvár, és Páli anyaga is napvilágra kerül bűvőhelyéről.

(Turbuly Éva szerkesztő)

404A kilenc kérdőpont szövege a következő volt:

- I.** Micsoda urbáriumotok vagyon, és mennyi üdötül fogva hozattatott bé azon urbárium⁴⁽²⁹³⁾?
- II.** Ha semmi urbáriumotok nincsen, tehát a' szolgálatotok és adózások, vagyon-é contractus⁵⁽²⁹⁴⁾, avagy régi, és mennyi üdöbéli hosszas usus⁶⁽²⁹⁵⁾ és szokásbúl viszitek véghez szolgálatotokat és adózásokat?
- III.** Ahol semmi urbáriumotok, avagy contractusotok nincsen, a ti adózások miből állók legyenek, miképpen és miformán hozattattak bé azon adózások
- IV.** Minémő beneficiumotok⁷⁽²⁹⁶⁾ és maleficiumotok⁸⁽²⁹⁷⁾ vagyon?
- V.** Hány hold és mennyi köből alá való földi vagyon egész, fél és fertály⁹⁽²⁹⁸⁾ helyesnek, és mennyi szekér termő réttye, és kaszáltatik-é azokban sarjú is, vagy nem?
- VI.** Minémű és hány napi szolgálatot téssen marhával, avagy gyalog egész, fél, fertály és octávális¹⁰⁽²⁹⁹⁾ helyessek, hány marhával szolgáltatok, vagy szoktatok robotolni, a' jövetel és menetel bé számoltatik-é a' heti robotban, vagy nem?
- VII.** Ekkoráig adatok-é a' mezei termésekből kilencedet, és mineműekből, szám szerint mondjátok meg, és vagyon-é ezen kilenced vételének szokása ezen N. vármegyének helységeiben is, és mit adtok, avagy fizettek a' földes uratoknak akár készpénzt, akár pedig naturálékból azokat szám szerint számlállatok elől.
- VIII.** Hány pusztá helyek vannak itt a' helységben, és azokat, úgy appertinentiáit¹¹⁽³⁰⁰⁾ is kik bírják, mennyi üdeje, hogy pusztán maradtak, és mi okra nézvést hagyták el a' gazdáit?
- IX.** Örökös jobbágyok vagytok-é, vagy szabadon elmenendők?

A vallomástevő által letett eskü szövege: Én N.N., esküszöm az élő Istenre, tellyes Szentháromságra, Atya, Fiú és Szent Lélek Istenre, Szeplőtelen Szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én félre tévén mindennemű félelmet, haragot, szeretetet, magam saját hasznát avagy kárát és akármi kigondolható emberi tekintetet, mind azokra, amelyekre kérdendő leszek, igazán felelek, mind magam, mind más itt lakosoknak birtokát és akárminémű javait, kárait, vagy fogyatkozásait ezen helységnek igazán megvallom és legkisebbet is amennyire tudom el nem tagadom. Isten engem úgy segéllyen.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767) / Szerdahely község válaszai

Szerdahely község válaszai

I. Mi mivel egy uraságnak emberei nem vagyunk, egyenlőképpen erre a kérdésre nem felelhetünk. Méltóságos hercegi ház részéről nem emlékezünk, hogy valaha nekünk urbáriumunk lett volna, hanem csak a régi szokáshoz és tiszt uraiméknak rendelkezéséhez alkalmaztattuk magunkat, mindaddig, még ezelőtt mintegy két esztendővel a **405**méltóságos uraság Vester exactor¹²⁽³⁰¹⁾ üdejében úr székét tartatott, melly által mind szolgálatunk, mind készpénzbéli fizetésünk elrendeltetett. Úgy méltóságos gróf Széchenyi uraságnak részéről is emlékezünk, hogy a méltóságos uraság Széplakon úr székét tartatott ez előtt mintegy 40 esztendővel. Mi pedig az úrnak, Bezerédy uramnak jobbágyai éppen nem emlékezünk, hogy valaha urbáriumunk lett volna, hanem egyedül a régi bevett szokáshoz tartottuk magunkat, 's a szerint szolgáltunk uraságunknak.

II. Akik méltóságos hercegi háznak jobbágyai vagyunk, tsak Mednyánszky tiszttartó úr üdejében szállottuk meg helyeinket, és esztendőnkint 4 ft árendát fizettünk. Déssy tiszttartóságában pedig az árenda tellyességgel megszűnt, és mindnyájan 52 napi gyalog robotra kényszerítettünk, és 4 máriást fizettünk, melly rendtartás közöttünk volt mindaddig, még amint fellebb említettük, a méltóságos uraság Veszter exactor üdejében úr székét nem tartatott. Méltóságos gróf Széchenyinek jobbágyai pedig az úr széke előtt mindnyájan árendások voltunk, semminémű szolgálattal nem tartoztunk, egyedül 4 ft árendát fizettünk. Mi pedig az úrnak, Bezerédy uramnak jobbágyai éppen nem emlékezünk, hogy régi szokásunk szerint tett szolgálatunkban valamely változás lett volna, egyedül hogy az előtt tsak két funt kender fonyással tartoztunk, és az uraság ezelőtt circiter¹³⁽³⁰²⁾ 25 esztendővel 4 funtot vetett reánk.

III. A mint fellebb említettük, Veszter exactor üdejében tartatott a méltóságos uraság úr székét, melly alkalmatossággal a fellebb jelentett 52 napok helett tsak 12 napi szolgálat tetetett reánk, és 1 forint árenda. De ez sokáig nem tartott, mert tsak hamar ez után Tarnóczy tiszttartó úr minden házhoz egy fél hold földet osztott, robotunkat pedig meg nagyobbította, és azulta 24 napszámot szolgálunk. Az 1 forint árenda pedig előbbeni mód szerint meghagyatott, és most is e szerint szolgálunk. Méltóságos gróf Széchenyinek jobbágyai Sz. György naptul fogva Sz. Mihály napig minden héten egy gyalognapszámot szolgáltunk, kivévn az aratásnak üdejét, mellyben minden héten három gyalog nappal tartozunk. A szokott héti robotban ezen kívül takarulásnak üdejében héti roboton kívül egy-két napra, amint a szükség hozta magával, asztagot rakni Széplakra által parantsoltattunk. Az úrnak, Bezerédy uramnak jobbágyai némelleyek minden héten egy gyalog napszámot szolgáltunk, némelleyek pedig a kiknek közüllünk nagyobb értékjek volt, ahhoz képest amit bírnak, hetvent és nyolczvant is szolgáltak, akik pedig közöttünk legkevesebbet bírnak, 30 napszámot.

IV. Ezen helységnek semmi különös haszonvételei nintsenek, fogyasztása pedig legnagyobb az, hogy noha helységünknek szentmiklósi helységgel egy a határja, még is házainkhoz rétünk éppen semmi nintsen.

V. Mi mindnyájan mind a három rendbeli uraságnak jobbágyai tsak zsellérek vagyunk, és házainkhoz a curiálisokon kívül egy hold földnél többet nem bírunk, a földeink pedig mind egyerányossan vannak ki osztva, és azokban két köbölnél többet nem vethetünk.

406VI. A robotnak számát már bévallottuk, mellyet mi marhával nem szoktunk ugyan szolgálni, ha mindazonáltal történt, hogy némellyiket közüllünk az uraság marhával parancsoltatta, egy marhás robottya két gyalog napba vetetődött bé; a robotra való menetel pedig és visszajövetel eddig mindenkor robotban számláltatott.

VII. A kilenczedet semminémű termésünkübül eddig ki nem adtuk, 's amennyire tudjuk, ez a nemes vármegyében sohol szokásban nem volt. Akik Bezerédy úrnak jobbágyai vagyunk, tartozunk az uraságnak szentmiklósi, 's hidegségi hegyen lévő szöleit megszedni, gabonáját, szénáját, és szüret üdejében a termését behordani, hosszú főrban¹⁴⁽³⁰³⁾ mindenikünk egy fordulást tenni, és az uraságnak leveleit hordozni. A többi uraságoknak részéről pedig azokon kívül, amellyeket bévallottunk, sem készpénzt, sem más egyebet nem adunk.

VIII. Ezen helységben mostanában pusztá hely nintsen.

IX. Méltóságos gróf Széchenyinek jobbágyai minnyájan örökös jobbágyok vagyunk, méltóságos hercegi ház részéről pedig, úgy szinte az úrnak, Bezerédy uramnak jobbágyai közül némelleyek örökössek, némelleyek pedig esztendejek kitelvén és amivel az uraságnak tartoznak, megadván szabadon el mehetnek.

Bíró Kőmives Ferencz+, Horváth János+, Szűts István+ (L.S.), Czompó István+, Ternyák Ferencz+, Kráncz István+. A vármegye által kiküldött összeírók Felsőbüki Nagy Sándor aljegyző és Darás Ádám esküdt. [Szerdahely, 1767. július 24.]

Jelzete: MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára, P108 Rep. 65. No. 40.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Askercz Éva művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Horváth József tudományos munkatárs, Kisfaludy K. Megyei Könyvtár, Győr, Baross u. 4.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Jaritz Gerhard egy. tanár, Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Krems/Central European University, Budapest

Katona Imre művészettörténész, 1014 Budapest, Dísz tér 13.

Kubinyi András egy. tanár, ELTE BTK Budapest

Kücsán József néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Németh Ildikó levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 68.

Szende Katalin történész, Central European University, Budapest

Takács Károly egy. hallgató, 9155 Lébény, Iskola-köz 24.

Takáts Tamás agrármérnök, címzetes egyetemi docens, 9400 Sopron, Deák tér 78.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Varga Imréné levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 68.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK / Kücsán József: Tóth Péter–Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati Sopron vármegyében. I–II.1 Sopron, 1998–1999.

407 Kücsán József: Tóth Péter–Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati Sopron vármegyében. I–II.1(304) Sopron, 1998–1999.

Újabb, fontos kötetekkel szaporodott a Soproni Levéltár forrásközléseinek sora, a Burgenlandi Tartományi Levéltárral közös kiadásban megjelent a Mária Terézia-féle úrbérrendezést (1767–1774) előkészítő, ún. „kilenc kérdőpontos” felvállásoknak a történeti Sopron vármegyére vonatkozó anyaga.

Az első kötet bevezetőjében a szerkesztő, Turbuly Éva röviden ismerteti az egész országra kiterjedő felmérés más országrészekről, vármegyékről készített anyagának eddigi kiadásait, a forráscsoport használhatóságát. Rövid, válogatott bibliográfia sorolja fel a kérdéskörrel eddig született legfontosabb publikációkat, megtaláljuk a kötetek elején a kilenc kérdőpont szövegét magyarul és németül, valamint a felvallók által leteendő eskü szövegét is. (Némileg megtévesztő, hogy 9 kérdőpontról beszélünk, holott bizonyos kérdésekhez tucatnyi „alkérdést” is feltettek, melyek tovább árnyalták a helység állapotáról alkotható képet. Sajnos, a kiegészítő kérdéseket nem közlik a kötetek, de a válaszok sztereotípiáiból következtethetünk rájuk.)

Különös értéke ezeknek a községi előjárók, kisebb-nagyobb számú helyi lakos és a földesúr, vagy megbízottja által adott válaszoknak az a tény, hogy egy esztendő leforgása alatt – más országrészek összehasonlításában is egy évtizeden belül – készültek el. Ennek köszönhetően a felvallásokat a 18. század második felének olyan – az adott időszakra érvényes – társadalmi, gazdasági és gazdálkodási, föld- és vízrajzi, bizonyos tekintetben természetrajzi felmérésének tekinthetjük, melyek a birtokállományról, a birtokviszonyokról, a művelt földterület minőségéről, az adók mértékéről, a robot mennyiségéről, a szolgáltatások terheiről adnak felvilágosítást.

Tágabb térségeket szemlélve a tájegységek közötti kapcsolatokra is fény derül. Megjelölik a falvakhoz legközelebbi vásártartó, piacozó helyeket, az elérésükhöz szükséges idővel egyetemben. Így a szolgáltatásként, vagy saját célra végzett szállítások irányának, távolságának megjelöléséből a korszak közlekedési, kereskedelmi viszonyaira következtethetünk. Megtudjuk, hogy hány nyomásban művelik földjeiket, az igába fogott állatok számából korlátozott mértékben még a talaj minőségére is következtethetünk. Majd minden faluban szólnak a legelőkről, külön megemlítve azon eseteket, amikor a barmok számához mért terület csekély, hiszen ilyenkor árendálniuk kellett területet, vagy legeltetésre alkalmas erdőrészt. Hasonlóképp említik a sertések makkoltatására alkalmas erdők meglétét vagy hiányát, utóbbi esetben megjelölve, hogy **408** módjuk van-e bérelni azt valakitől. A rétekről szólván tudomást szerzünk azok nagyságáról, hozamáról, a betakarítható széna minőségéről.

A falvak határát ért, kisebb-nagyobb időközönként ismétlődő károk említéséből a korszak vízrajzi viszonyait rekonstruálhatjuk. A természetes növénytakaróra következtethetünk a faizást firtató kérdésre adott válaszokból, esetenként még fafajtákra, erdőállományokra is találunk adatokat. A rétek, vizenyős területek haszonvételeinek említéséből a nád, a gyékény és a sás előfordulásáról szerezhetünk tudomást, hiszen ezek az anyagok a korszak építészeti gyakorlatában, piacra termelő háziiparában jelentőséggel bírtak. Külön kérdést tettek fel a malmokról, hogy adott-e az őrlés lehetősége a falu határában, vagy a közelében. Érdeklődtek a szőlőhegyek iránt is.

A kapott válaszokból kiderül, hogy számos falu határában termesztettek szőlőt, vagy az arra alkalmatlan területen élők közeli szőlőhegyeken birtokoltak szőlőskertet. Ezeket a szőlőskerteket nem csak a borral való ellátottság és a „korcsmáltatási” jog miatt kell figyelembe vennünk, hanem mint a zsellérnépesség számára alkalmi munkát biztosító lehetőséget is. (Ugyanez érvényes az urasági kezelésben lévő erdőbirtokokra, – feltéve, hogy a rendelkezésre álló robot nem elegendő a munkaszükséglet fedezésére.) Szinte a végtelenségig lehetne sorolni, hogy megfelelő módon csoportosítva ebből a hihetetlenül gazdag adathalmazból mi mindent lehet kihámozni és kikövetkeztetni. Igazán sajnálhatjuk, hogy mint arra a bevezetőben a Szerkesztő rámutat, a Szerzők legszorgosabb kutatásai ellenére sem teljes a közölt községek sora.

Néhány település iratai sem a Soproni Levéltár, sem az Országos Levéltár Helytartótanács Levéltára Urbéri Osztályának iratanyagában nem lelhetők fel, 23 nemesi községről pedig – sajátos jogállásuknak

köszönhetően – nem készült „investigatio”. Az előljáróban már említett egyidejűség és a megélhetési lehetőségeket taglaló sokszínűség avatja ezt a forráscsoportot a 18. század második felének legfontosabb gazdaság- és társadalomtörténeti forrásává.

A sokszínűségnek és sokrétűségnek köszönhetően bizonyos, hogy az ismertett két kötet nem csak a gazdaságtörténészek számára lesz becses kiadvány, de haszonnal forgathatják a történeti néprajzzal és földrajzzal, nyelvészettel, helytörténettel foglalkozó kutatók is.

A kötetek használhatóságát könnyítő, az I. kötet végén található szójegyzék, az úrbéres falvakat betűrendben felsoroló adatgazdag táblázat, valamint a hely- és névmutató Turbuly Éva munkáját dicséri. (Itt jegyezzük meg, hogy a felsorolt segédletek német változata – nem tudni milyen szerkesztői megfontolásból – a II. kötet végéről hiányzik. Némileg nehezíti ez a magyarul nem tudó osztrák olvasó munkáját.)

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemények

Közlemények

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Soproni Városszépítő Egyesület felhívása

Közlemény: A Soproni Városszépítő Egyesület felhívása

A Soproni Városszépítő Egyesület 1999. december 9-én, csütörtökön 15 órakor közgyűlést tart. A napirenden szerepel az alapszabály módosítása is. Kérjük a tagok szíves megjelenését.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok

409 Soproni arcok

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Varga Imréné: Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál evangélikus lelkészre

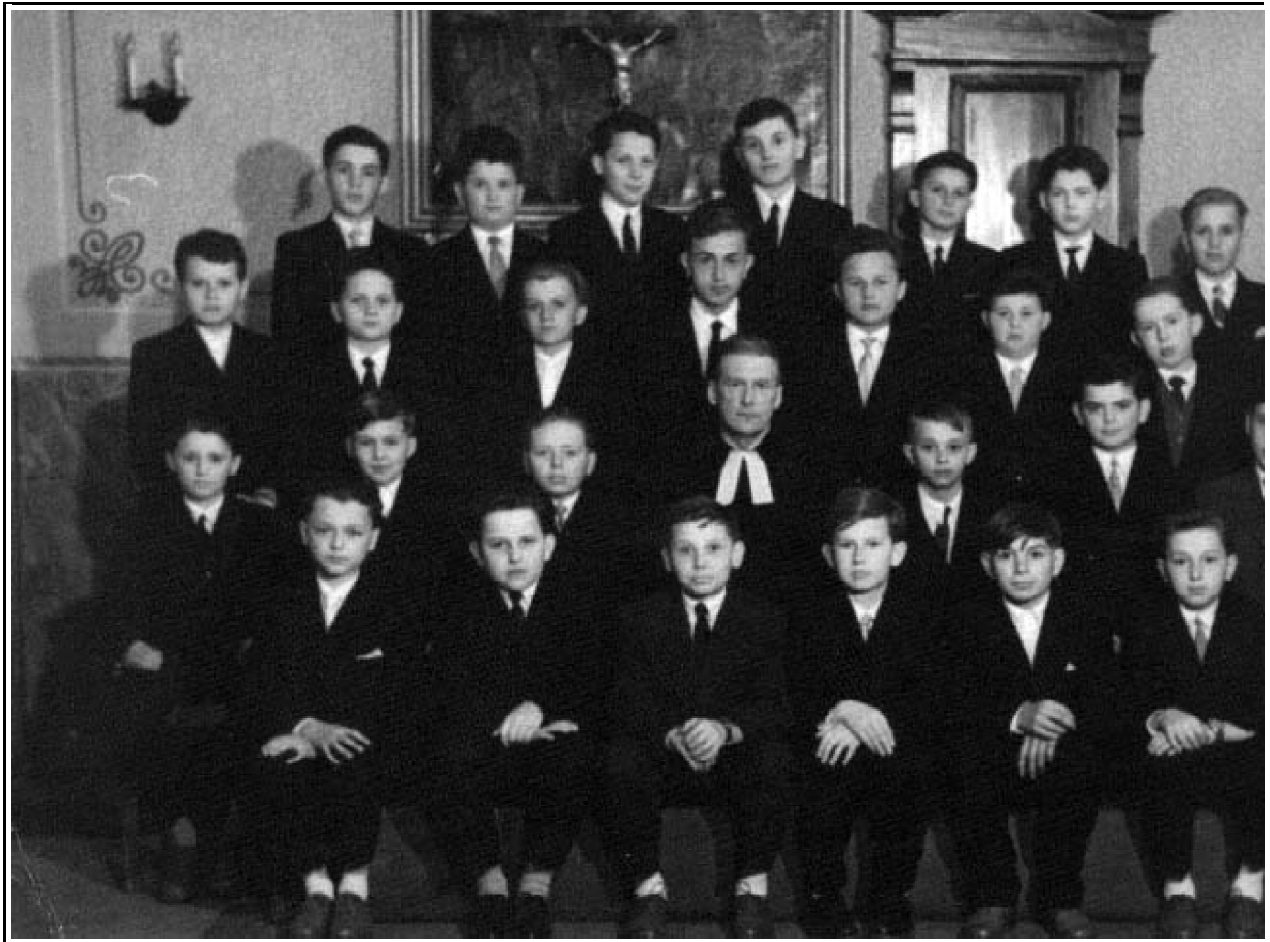
Varga Imréné: Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál evangélikus lelkészre

25 évvel ezelőtt 1974. november 29-én a soproni evangélikus gyülekezet épületén és a templom tornyán gyászlobogót lengetett a szél. A harangok zúgása adta hírül a város lakóinak Beyer Pál köztisztviselőnek és szeretetben álló evangélikus lelkésznek váratlan halálhírét. Beyer János Vilmos ezredorvos és Stettner Erzsébet gyermekeként látta meg a napvilágot Kőszegen 1909. július 20-án. Elemi és középiskoláit Kőszegen végezte, a Soproni Hittudományi Egyetemet pedig 1931. szeptember 15-én fejezte be. Ezt követően egy éven át az Erlangeni Egyetem hallgatója. 1932. november 1-től Ágfalván, 1933. október 28-tól Szentgotthárdon segédlelkészként működött. 1934. november 6-tól 1935. november 4-ig Finnországban volt tanulmányúton. A német nyelv mellett beszélt még finnül és svédül is. Hazaérkezése után segédlelkészként szolgált Somogyzil, Kőszeg, Ágfalva és Sopron gyülekezeteiben. 1938. december 31-től Ágfalvára került helyettes lelkészként, majd ugyanott lelkészi szolgálatot teljesített 1942. december 20-ig. Ekkor hívják Sopronba.

Stoltz Ödön ágfalvi esperes lelkész kiállított működési bizonyítványában e szavakkal ajánlja Beyer Pált soproni megválasztására: *„...kiváló teológiai tudományos előképzettsége alapján s annak érvényesítésével az igehirdetésben, lelkipásztorkodásban, hitoktatásban buzgó és eredményes tevékenységet fejtett ki. Megnyerő, szerény, udvarias és előzékeny modorával, tiszta jellemével teljes mértékben kiérdemelte híveim szeretetét...”* Megválasztása után 1943. március 14-én, ünnepélyes beiktatásán az alábbiakat mondotta: *„... A közelmúltban két harcot vívtam. Az egyik életre-halálra ment (alighogy megkezdte szolgálatát súlyos influenza támadta meg, ami tüdejére és később szívére is kihatott – V.I.-né), a másik, hogy a soproni gyülekezet meghívását elfogadhatom-e vagy sem. Most itt állok előttetek. Nem hozok hetedhétországra szóló bölcsességet, borotvaéles elmét, világrengető tehetséget, ékesszólást, nem hozok mást, csak szeretetet. Ki ne tudná, hogy manapság életünk az eddiginél küzdelmesebb. Vészterhes idők járnak felettünk, tengernyi a keserv, szenvedés és a bánat...”*

Soproni szolgálatát 32 éven át, önmagát sohasem kímélve, betegsége idején is önfeláldozó erőbevetéssel vállalta. Életére a szolgálat mellett a betegség is ránehezedett. Fél tüdővel és súlyos szívbajjal végezte napi teendőit. Az 1946. évi kitelepítés után nehéz feladatává vált – Ziermann Lajos és Hanzmann Károly lelkészek mellett – a megfogyatkozott gyülekezet életének újjászervezése. A szolgálatra való felkészülésben sokszor fordult elő, hogy a hajnal ébren találta. Nem kímélte magát. Szülei levelükben 410 óva intették *„ha néha napján ráérsz, menj ki a szabad levegőre, ne hanyagold el az egészségre szükséges dolgokat”*.

Az igehirdetés mellett, amelyet fontos szolgálatnak tartott a gyülekezetben, életének egy részét a szegények támogatására tette fel. Rendszeres és rendkívüli támogatásban részesítette a hozzáforduló rászorultakat igénytelen életvitele mellett megmaradt papi fizetésének nagy részéből. A rászorultak, akik a támogatást élelemre, gyógyszerre, tüzelőre kérték, havonta 50-100 Ft segélyben részesültek.

1961. április 9-én konfirmáción részt vett fiúk Beyer Pál lelkéssel: Brenner Vilmos, Farkas Pál, Györe Ferenc, Hauer Péter, Hidegh Lajos, Horváth Mihály, Kebeleí Ferenc, Kheim Pál, Kozma Alfréd, Medgyaszay Miklós, Papp Ferenc, Papp Rezső, Pfandler László, Pozsgay Kálmán, Salamon Vilmos, Schmidt István, Schneider Lipót, Sieger Ferenc, Simon Lajos, Szalay István, Szánthó István, Szepeshegyi István, Török László, Varga Zoltán, Tremmel Lajos, Weber Károly, Windisch Miklós, Wolf Gusztáv.

Lelkészi működésének 10. évfordulóján mondott prédikációjának részlete: *„...tudom, én bennem nem lakik semmi jó. Azt azonban nyugodt önérzettel meg kell mondanom, hogy a jóakarát sohasem hiányzott a lelkemből. Ha tudtam, tettem a bizalommal hozzám forduló híveimmel egyéni ügyeikben és érdekeikben is...”*

1963. március 17-én a gyülekezet Beyer Pál lelkészt 20 éves szolgálata alkalmából köszöntötte: *„...a szeretet, a jóság, a türelem példaképe. Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztogatja szét hívei között. Ha gyülekezete egy test lenne, Ő lenne benne annak a szíve...”* 1952–1965 között Ő látta el az igazgatólelkészi teendőket. Évente 500-on felül volt családlátogatásainak száma. A Budaker Oszkár által beindított gyülekezeti segélyakciót folytatta. Fizetésének maradványát minden hónap végén a gyülekezet pénztárába fizette be jótékony célra. 1945–1952-ig egyházmegyei levéltáros, 1947–1952-ig egyházmegyei gyámintézeti, 1950-től helyi gyámintézeti elnök. Betegségére hivatkozva sohasem nősült meg. Szüleit idős korukra magához vette, haláluk után újra egyedül maradt. Hosszú, de tartalmas szolgálata közben agyvérzés érte, s harmadnapra, 1974. november 28-án csendesen elhunyt. Utolsó útjára

37 lelkésztestvére kísérte el. Távozásakor hűségese személyét, mély lelkiségét dícsérték.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Katona Imre: Dr. Mikó Sándor emlékezete (1921–1998)

Katona Imre: Dr. Mikó Sándor emlékezete (1921–1998)

Pirosposzsgás arca, egyenes termete az egészségesség benyomását keltette. Ki hitte volna, hogy ő lesz az első a szűkebb baráti körből, akitől búcsút kell vennünk?

Szerette az életet, hallani sem akart a halálról. Úgy próbálta alakítani életét, mintha száz évre mérte volna ki a Sors. Igen sok tervet melengetett magában. Többek között könyvet akart írni nagy földijéről, a primási székbe emelkedett jobbágyfiúról, Pázmány Péter utódjáról, Lózs Imréről, de csak kisebb tanulmányra tellett erejéből és idejéből.

Izgatta az egyházi karrierkérdése. Feltűnt neki, hogy milyen sokan jutottak falujából viszonylag magas egyházi méltóságba napjainkig. Mintha saját meg nem valósult lehetőségeit mérlegetné a felvázolt sorsok segítségével. Őt is papi pályára szánták szülei, de a háborús évek megváltoztatták szándékát, és Budapestre, az akkor még Pázmány Péter, ma Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karára került. Klasszika filológiát hallgatott, de mint tanárszakosnak a pedagógiát is fel kellett vennie. Volt tanárai közül a görögös Moravcsik Gyulára és a pedagógus Kornis Gyulára emlékezett legszívesebben. Ez utóbbinál doktorált 1946-ban, miután a háborút sikerült hadifogság nélkül megúsznia. A Sopron megyei származású Endrédi (Hadarics) Vendel zirci főapátnak köszönhetette, hogy Egerbe, a ciszterek gimnáziumába kerülhetett latintanárnak. Itt élte át az 1956-os forradalom eseményeit, melyek majdnem az életébe kerültek. Már Egerben kezdett foglalkozni gazdaságtörténettel. Első tanulmányai az Agrártörténeti Szemlében jelentek meg. Mint ilyen cikkek szerzője, az Agrártörténeti Társaság tagja lett. Így érthető, hogy az iskolák államosítása után állástalan tanárként a Mezőgazdasági Minisztérium Mérnöktovábbképző Intézetébe került, ahonnan mint docens ment nyugdíjba. Sopron megyei származását büszkén hirdette, és örült, ha sikerült a köz- vagy magánélet területein Sopron megyeire, vagy Győrben érettségizettre bukkannia. Őket pontosan számontartotta, velük való kapcsolatát büszkén és öntudatosan vállalta. Még Csatkai Endre szerkesztősége alatt kezdett tanulmányokat írogatni a Soproni Szemlének. Kezdetben Iván története foglalkoztatta. Ivánnal még 1944 nyarán mint cséplőellenőr került kapcsolatba. Itteni adatainak publikálására utóbb még többször visszatért, de figyelme egyre inkább szülőfaluja: Lózs felé fordult. Latin iskolázottságát kihasználva többnyire forrásközlések foglalkoztatták. Az Országos Levéltárban kiváló segítőkre talált Kumorovitz Bernát, Oszvald Ferenc, [412](#)Schramm Ferenc, Fényi Ottó és nem utolsósorban Kenéz Győző személyében. Ők segítették a régi szövegek elolvasásában, tekintve, hogy paleográfiai ismeretekkel nem rendelkezett. Először középkori szövegek érdekelték, a lózsi – peresztegi csata oklevelei, de később figyelme egyre inkább az újabb korok felé fordult, és szülőfalujára, Nagylózsra koncentrált. Tevékenysége Mollay Károly szerkesztősége alatt teljesedett ki és évtizedekig tartott. Lokálpatriotizmusa sok mindenben megmutatkozott, kisebb – nagyobb helytörténeti írásain kívül jelentős szervezőmunkát is végzett, mellyel a Budapestre került soproniakat és Sopron megyeieket összefogta és baráti körbe szervezte.

Dr. Mikó Sándor (1921–1998)

Mikó Sándort továbbra is a gazdaságtörténet érdekelte elsősorban, és ennek forrásai: a dézsmajegyzékek, az urbáriumok és összeírások. Legnagyobb szabású vállalkozása a kapuvári uradalom 1597. évi urbáriumának híradása volt, mely három folytatásban látott napvilágot a Soproni Szemle hasábjain. Kár, hogy szerkesztéstechnikai okokból az urbárium széljegyzete lemaradt, pedig segítségével bepillanthattunk volna készítésébe, szerkesztésmódjába és a földesúr – a Nádasdyak – ellenőrző szerepébe.

Mikó Sándorral a megyéért lelkesedő, problémáival bátran szembenéző, jól felkészült kutatóval lettünk szegényebbek.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc

413 Soproni könyvespolc

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Németh Ildikó: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva: Levéltárak-Kincstárak Budapest–Szeged, 1998. 664.p.

**Németh Ildikó: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva:
Levéltárak-Kincstárak Budapest–Szeged, 1998. 664.p.**

1998-ban jelent meg a Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványaként a Levéltárak-kincstárak című kötet, Blazovich László, Érszegi Géza és Turbuly Éva szerkesztésében. A forrásgyűjteményben a magyar államiság és írásbeliség mintegy 700 évét átfogó dokumentumok kerültek közlésre. Időben a legelső oklevél 1001-ből, a legutolsó irat 1686-ból származik.

A forrásgyűjtemény összeállítói az általános történeti olvasókönyvek hagyományával szakítva nem a politikátörténet eseményeinek szorosán vett követését tűzték ki célul, hanem megkísérelték az egyes korszakokban az élet más területeinek bemutatását is. Így a központi igazgatás iratai mellett bekerültek a válogatásba a területi és helyi közigazgatás, a hadügy, a pénzügy, az igazságszolgáltatás és a középkori állam egyik legfontosabb pillére, az egyház dokumentumai is. Uralkodók kiváltságlevellei, rendelkezései, főméltóságok egymáshoz írt levelei mellett egyszerű köznemesek pereit vagy városi polgárok végrendeleteit is olvashatjuk, képet nyerve így az írásbeliség szinte valamennyi színterének évszázados fejlődéséről, bővüléséről.

A kötet néhány oldalas bevezetője röviden, jól összefogottan tájékoztatja az olvasót a magyarországi írásbeliség kialakulásáról, fontos központjairól, így a királyi kancellária, a hiteleshelyek, a vármegyei és városi írásbeliség szerepéről. Szól a levéltárakban őrzött írott források sokszínűségéről, főbb típusairól, bemutatja a középkori hivatalos írásbeliség formáit az oklevelektől az adományleveleken keresztül a különféle összeírásokig és végrendeletekig. Ezt követően korszakonként tagolt fejezetekben kerül közlésre a kétszázötvenhat kiválasztott dokumentum. Az egyes fejezetek élén rövid, esszézerű bevezetők tájékoztatnak az adott korszakról.

A szerkesztők – épp az általuk kitűzött cél megvalósítása érdekében – korábban már nyomtatásban megjelent forrásokat is közölnek, ugyanakkor a közreadott anyag egy részét újrarendelték, törekedvén az egységes fogalomrendszer kialakítására is. A teljes szöveggözlést rövid magyarázó szöveg követi, mely az adott dokumentum mibenlétének, jelentőségének taglalása mellett a külső formai jegyekre is felhívja a figyelmet. A közreadók minden esetben feltüntetik az irat őrzési helyét, valamint levéltári jelzetét, illetve a már kiadott dokumentumok esetében a kötet bibliográfiai adatait. Külön ki kell emelnünk az egyes dokumentumokhoz csatolt gazdag jegyzetapparátust. A kötetet az egyes iratokról készült fotók, faksimilék színesítik, a szó legszorosabban vett értelmében, mint ahogy a borító is igényes és esztétikus kiállítású munka.

414A kiadványhoz függelékként képjegyzék, irodalomjegyzék, a kötet használatát nagyban megkönnyítő, jól használható személy- és helynévmutató csatlakozik. A könyvet nem csak a történelem iránt érdeklődő olvasók forgathatják kedvteléssel, hanem az iskolai történelemtanításban is jól felhasználható lenne olvasókönyvként. A gyűjteményben számos soproni és hajdani Sopron vármegyei vonatkozású forrás is szerepel, épp ezért külön ajánljuk a helytörténet iránt érdeklődő olvasók figyelmébe.

1999. LIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Turbuly Éva: Pálffy Géza: A Győri Főkapitányság története a 16–17. században I. A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére, Győr, 1999. 331.

**Turbuly Éva: Pálffy Géza: A Győri Főkapitányság története a 16–17. században I.
A császárváros védelmében.**

**A Győri Főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való
visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére, Győr, 1999. 331.**

Pálffy Géza neve az elmúlt néhány évben vált ismerőssé a kora-újkori magyar történelem iránt érdeklődők körében. Az 1994-ben végzett fiatal történész első szócikkeit olvasva felkapta fejét a tisztelt olvasó: Hogyan lehet valaki 23 évesen ilyen merész, hogyan támadhat zöldfülűként évtizedek óta elfogadott dogmákat, neves történészek évtizedekig gyűjtött kutatásainak eredményeit. Továbbolvasva a cikkeket, kiderült: A neves történészek néha nem nyúltak a forrásokig, vagy nem kutattak fel minden elérhető dokumentumot. Pálffy érvelése logikus, olykor briliáns. Szakirodalmi és forrásismerete, paleográfiai és nyelvi tudása imponáló.

A hüledezés, hitetlenkedés mára elmúlt. Tudjuk: tehetség, megfeszített munka, spártai életmód eredménye az elmúlt évek 20 körüli szócikke és négy kötete. Pálffy tágabb értelemben vett kutatásainak középpontjában a török háborúk kora, a végvári rendszer és a végvárok társadalma, a 16–17. századi magyarországi politikai-katonai elit története áll. E kutatások egyik állomása az ismertetett munka, amely a Győri Főkapitányság 16–17. századi történetének első évszázadát dolgozza fel. A régióban élők számára külön öröm, hogy (valószínűleg Gecsényi Lajos¹⁽³⁰⁵⁾ orientálásának, tanári és kiadói segítségének köszönhetően) a szerzőnek már második kötete jelent meg Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának gondozásában.

Győr és a hozzá tartozó mintegy tucatnyi végvár a 16–17. században a török elleni védelmi rendszer alappillére volt, amely nem csak a Habsburg fennhatóság alatt álló magyar királyságot, hanem az osztrák tartományokat és a Német Birodalmat is védte. Sorsa szorosan összekapcsolódott a keresztény Közép-Európa koraújkori történetével. Az ismertetett kötet a győri főkapitányság másfél százados történetének első, a mo-hácsi csatától a vár 1598. évi visszavételéig tartó szakaszát mutatja be. Nyomon követi, miként vált szükségessé a század közepére a Habsburg katonai vezetés számára egy új védelmi övezet megszervezése, majd kiépítése, milyen nehézségek, érdekellentétek között töltötte be a győri végvidék Bécs és Alsó-Ausztria elővédjének szerepét.

⁴¹⁵Pálffy Géza a főkapitányság történetének teljességre törekvő bemutatására törekedett. Mint bevezetőjében írta, a magyar-osztrák történetírás közös hiányossága, hogy amíg a horvát- és szlavón főkapitányság történetéről több nyelven születtek monográfiák, a náluk kétségkívül nagyobb jelentőségű magyar végvidékek történetéről eddig vázlatos összefoglalás sem jelent meg. Nagy szükség lenne e téren a szisztematikus levéltári kutatásokon alapuló monografikus feldolgozásokra – írta – amelyek túllépve a hagyományos hadtörténetírás keretein új szempontokat bevonva vizsgálnák e védelmi rendszer hatásait a korabeli Magyarország és Közép-Európa politikai, gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulására. Ismertetett munkája a fentiek szellemében íródott. A szerző gondot fordított a téma teljes körű szakirodalmának megismerésére, beleértve a német nyelvű, esetenként kéziratok doktori disszertációkat is. A forráskutatást nehezítette, hogy a vonatkozó iratok „sok és eltérő jellegű” irategységben maradtak fent, jelentős részük ausztriai, németországi, szlovén és szlovák állami, tartományi, családi és szaklevéltárakban. A győri végvidék 16. századi történetét a kötet időrendben, öt szakaszra osztva mutatja be, amelyek kijelölésénél figyelembe veszi a törökellenes védelmi rendszer egészének periodizációját. A lezárást a győri

vár 1598. évi felszabadítása²⁽³⁰⁶⁾ indokolta, mint magától értetődő korszakhatár.

A főkapitányság a kötetben a Bécset oltalmazó védelmi zóna oszlopa, amelynek története szorosan összefügg a rendszer egészével, különös tekintettel a kanizsai, majd az annak helyébe lépő Kanizsával szembeni végvidékre. A kronologikus feldolgozás lehetőséget nyújt a bécsi katonai vezetés hosszútávú védelmi koncepciójának, valamint a főkapitányság működésének bemutatására a háborús évek (1576–1594) alatt. Ez utóbbit tematikus alfejezetekben (a végvári katonaság összetétele és fizetése, hadianyag-ellátás, élelmezés, erődítések, stb.) vázlatosan, fontosságukat csak jelezve tárgyalja, részletes feldolgozásukat az alap kutatások elvégzését követően tervezi.

A kötet kiemelkedő értéke a főkapitányok és a magyar főkapitány-helyettesek részletes archontológiája, valamint életrajzi lexikona, amely ugyancsak Pálffy kivételes forrás-ismeretének bizonyítéka, bizonyára sok kutató számára hoz új, hasznosítható adatokat. Az archontológia időrendben megadja minden olyan irat adatait (beleértve azok egy mondatban összefoglalt tárgyát is), amelyben az illető a tisztség viselőjeként szerepel. A lexikonban a szerző a források függvényében a teljes életút rövid bemutatására törekedett. Közölte a hadi fizetőmesterek fellelhető adatait is.

A kötetet a felhasznált forrás- (levéltári és kiadott) valamint irodalomjegyzék, hely- és személynévmutató egészíti ki. Előbbi valóban naprakész és teljeskörű tájékoztatást ad a kor és a téma iránt érdeklődőknek, a rendkívül részletes mutatók pedig a gyors és pontos tájékozódást segítik elő. Összességében elmondható, hogy Pálffy Géza munkája témaválasztását, szakirodalom- és a forrásismeretét, feldolgozását, valamint módszertanát tekintve is példaértékű munka, amely lendületet adhat a török elleni határvédelmi rendszer máig hiányos alap kutatásainak. Új, tágabb összefüggésekbe ágyazva mutatja be a török háborúk kora egyik meghatározó intézményének, a győri főkapitányságnak létrejöttét és 16. századi történetét. Reméljük, hamarosan kézbe vehetjük a második kötetet, amely a kapitányság 17. századi történetét dolgozza fel.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Ld. erről Ádám A. – Verő J. – Bencze P. cikkét a SSz. 1998/2. számában.

2 (Megjegyzés - Popup)

1 Ld. pl. Baur, Paul: Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen 31) Sigmaringen 1989; Schildhauer, Johannes: Hansestädtischer Alltag. Untersuchungen auf der Grundlage der Stralsunder Bürgertestamente vom Anfang des 14. bis Ausgang des 16. Jahrhunderts (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte 28) Weimar, 1992; Klosterberg, Brigitte: Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie. Kölner Testamente von Laien und Klerikern im Spätmittelalter (Kölner Schriften zur Geschichte und Kultur 22) Köln, 1995; Pohl-Resl, Brigitte: Rechnen mit der Ewigkeit. Das Wiener Bürgerspital im Mittelalter (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 33), Wien, 1996; Signori, Gabriela: Absolon und die anderen... Ein Beitrag zum erzieherischen Gehalt letztwilliger Verfügungen. In: Disziplinierung im Alltag des Mittelalters und der frühen Neuzeit (Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit 17. = Sb. Ak. Wien, phil.-hist. Klasse, Bd. 669, Wien, 1999. 99–119; Chiffolleau, Jacques: La comptabilité de l'au-delà (Collection de l'École Française de Rome 47) Rom 1980; Uő: Les testaments provençaux à la fin du Moyen Age: Richesse documentaire et problèmes d'exploitation. In: Sources of Social History – Private Acts of the Late Middle Ages (Papers in Medieval Studies 5) Toronto – Roma 1984, 131–152; Epstein, Steve: Wills and Wealth in Medieval Genoa 1150–1250 (Harvard Historical Studies 103) Cambridge/Mass. 1984; Howell, Martha C.: Fixing Movables: Gifts by Testaments in Late Medieval Douai. In: Past & Present 150 (1996) 3–45.

3 (Megjegyzés - Popup)

Itt mindenekelőtt Szende Katalin Sopronnal és Pozsonnyal kapcsolatos kutatásait kell kiemelni. Ld. pl. Szende Katalin: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban, Aetas 1990/3. 69–123; Uő: „es sey vil oder wenig, groß oder kehlain”. Besonderheiten und Unterschiede in der materiellen Kultur der Einwohnerschaft der königlichen Freistädte Preßburg und Ödenburg (1450–1490). In: Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn, Hrsg. András Kubinyi – József Laszlovszky (Medium Aevum Quotidianum 22) Krems 1991, 108–118. Uő: A nők szerepe a kézműiparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében In: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Turbuly Éva – Dominkovits Péter, Sopron, 1993. 169–179; Uő: Családszerkezet és örökösödési szokások a késő-középkori Sopronban és Pozsonyban, Levéltári Közlemények 68 (1997) 77–98. Csehországra ld. pl. Klassen, John: Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia. In: Materielle Kultur und religiöse Stiftung (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 12 = Sb. Ak. Wien, phil.-hist. Klasse 554) Wien, 1990, 63–82. Ausztriára ld. a későbbi lábjegyzetekben idézendő munkáimat.

4 (Megjegyzés - Popup)

Howell i.m. 45.

5 (Megjegyzés - Popup)

U.o.

6 (Megjegyzés - Popup)

Chiffolleau: Les testaments i.m. 149,

7 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Österreichische Bürgertestamente als Quellen zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters. In: Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8 (1984) 250.

8 (Megjegyzés - Popup)

Vö. uo. 252. és 8. jegyzet.

9 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 250. sk.

10 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 251.

11 (Megjegyzés - Popup)

Bratislava, Archiv Mesta Bratislavy, I.B.1,4n. Protocollum Testamentorum (a továbbiakban PT), fol. 10v (1434. ápr. 11.)

12 (Megjegyzés - Popup)

PT fol. 20r (1431. ápr. 8.)

13 (Megjegyzés - Popup)

Ld. Pohl-Resl i.m. 77–86.

14 (Megjegyzés - Popup)

Brauneder, Wilhelm – Jaritz, Gerhard (Hrsg.): Die Wiener Stadtbücher 1395–1430. I. Teil: 1395–1400 (Fontes Rerum Austriacarum III/10/1) Wien-Köln 1989, 188.

15 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Die realienkundliche Aussage der sogenannten „Wiener Testamentsbücher“. In: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2 = Sb. Ak. Wien, phil-hist. Kl. 325.) Wien, 1977 (3. Aufl. 1997) 178. skk.

16 (Megjegyzés - Popup)

V.ö. Baur i.m. 222. skk., Jaritz, Österreichische i.m. 253. skk., ld. még a 25. jegyzet.

17 (Megjegyzés - Popup)

PT fol 297r/v (1501. júl. 8.)

18 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Zur Lebenshaltung in niederösterreichischen Kleinstädten während des Spätmittelalters. In: Festschrift Friedrich Hausmann, Hrsg. Ebner, Herwig, Graz, 1977, 254.

19 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

20 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz: Österreichische i.m. 259.

21 (Megjegyzés - Popup)

Ld. erre általánosságban: Jaritz, Gerhard: „Seiden Päntel an den Knien” oder: Die Hoffart liegt im Detail. In: Ut populus ad historiam trahatur. Festgabe für Herwig Ebner zum 60. Geburtstag, Hrsg. Dienes, Gerhard – Jaritz, Gerhard und Kropac, Ingo, Graz, 1988, 63–74.

22 (Megjegyzés - Popup)

PT fol. 90r–93v (1457. dec. 13.)

23 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz: Österreichische i.m. 255.

24 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

25 (Megjegyzés - Popup)

PT fol. 110v–111r. (1463. jan. 19/jún. 15.)

26 (Megjegyzés - Popup)

Pozsonyra és Sopronra v.ö. Szende: „es sey vil...” i.m. 111., ld. még a 15. jegyzetet.

27 (Megjegyzés - Popup)

PT fol. 10.r. (1435. ápr. 10/máj. 18.)

28 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Hans von Wien soproni polgár 1466. január 10-én kelt testamentumában szolgálójára, Barbarára hagyta egy szőlőskerten, ágyon, ágynemükön és a kertben termett káposztán kívül „a háztartási edények

csekély mennyiségét is”. Vö. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II/1. Sopron, 1930. 96. sk.

29 (Megjegyzés - Popup)

Vö. ezzel szemben Schildhauer i.m. 71.

30 (Megjegyzés - Popup)

Az ónedények viszont, nagyobb értékük miatt rendszeresen előfordulnak a testamentumokban.

31 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz: Die realienkundliche i.m. 179 sk. Ld. még Baur i.m. 232. Ezzel szemben a hagyatéki leltárak pontosabb és részletesebb leírást adnak az ingóságokról, és ezek a bútordarabokat is részletesen felsorolják. Ezek a leltárak a városi gyakorlatban elsősorban a 16. század elejétől fordulnak elő. Ld. pl. a soproni Nikolaus Mautter 1500. szept. 5-én kelt hagyatéki leltárát: Házi i.m. II/1. 266. skk.

32 (Megjegyzés - Popup)

A végrendeletek felsorolása időrendben a Függelékben. A jegyzetekben nem utalok rájuk, az év és a végrendelező neve alapján a testamentum ott visszakereshető.

33 (Megjegyzés - Popup)

Werböczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve, Bp. 1990. 303-305. (II. rész, 13. cím.)

34 (Megjegyzés - Popup)

Erre példa: Kubinyi András: Egy késő középkori főrangú hölgy végrendelezésének tanulságai, in: Történelmi Szemle 39 (1997) 401-410.

35 (Megjegyzés - Popup)

Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár é.n. 262. Csak vásárolt jószág esetében nincs szükség királyi beleegyezésre.

36 (Megjegyzés - Popup)

Gerhard Jaritz: Die realienkundliche Aussage der sogenannten „Wiener Testamentsbücher”, In: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters, (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr.2. Sb. Ak. Wien, phil-hist. kl. 325. Wien 1977, 187-189.

37 (Megjegyzés - Popup)

Vagy elírás történt, vagy Drágfinak több, halállal végződő viszálya volt a Károlyiakkal. 1526-os végrendeletében ugyanis ez áll:

„A Károlyi Mátyás Pap halála eránt Attyafiait engesztelljétek meg, s minden kívánságaikat elégítsétek ki.” Előtte viszont arról írt, hogy adják vissza a Károlyi Mátyás pap jószágait rokonainak.

38 (Megjegyzés - Popup)

Drágfi Rómában járva X. Leó pápa által törvényesíttette Ferenc nevű fiát, majd ezt 1521. április 7-én Erdőd várában Várdai Ferenc gyulafehérvári (!) és Perényi Ferenc nagyváradi választott püspökök, Nagymási Somi Gáspár, Atkári Apaffy Miklós, Zsadányi Spácai Boldizsár debrői várnagy, továbbá az erdődi és sárközi plébánosok előtt kihirdette, valamint Gáspár és Boldizsár nevű fiai terhét felvállalva, átengedte neki Cseh kastélyt. A római Szt. birodalmi gróf Széki Teleki-család oklevéltára, II.k. Szerk. Barabás Samu, Bp. 1895, 448-449.

39 (Megjegyzés - Popup)

Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára, IV.k. Bp. 1993, 108.

40 (Megjegyzés - Popup)

András Kubinyi: Die Rolle der Archäologie und der Urkunden bei der Erforschung des Alltagslebens im Spätmittelalter, In: Etudes historiques hongroises publiées à l'occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois, I, Bp. 1985, 615-643. Új kiadása: András Kubinyi: König und Volk im spätmittelalterlichen Un-garn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn. (Studien zur Geschichte Ungarns Bd. I.) Herne, 1998, 227-264. – Szende Katalin: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban, In: Aetas (1990/3) 69-123.

41 (Megjegyzés - Popup)

Ld. az előbbi jegyzetet, valamint Kubinyi András: A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája, In: Aetas (1990/3) 51-68. Németül újabban: Uő. König und Volk i.m. 207-226.

42 (Megjegyzés - Popup)

Szende i.m. 77-78. Az újabb feldolgozást, a pozsonyi és eperjesi végrendeletek adatainak felhasználásával ld. Szende K. készülő PhD disszertációjában.

43 (Megjegyzés - Popup)

U.o. valamint Endrei Walter: Patyolat és posztó, Bp. 1989. 97-98. Ld. azonban még alább, 15.j. is.

44 (Megjegyzés - Popup)

Szende i.m. 78, 111. – Nem lehet véletlen, hogy ez 314 végrendelező testamentumaiból származó anyag, azaz a polgárságnál jóval ritkább a „*Schaube*”, mint a nemességnél a „*suba*”. U.o. 109.

45 (Megjegyzés - Popup)

Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, I.k. Gyula 1986. (reprint), 68-69., 96-98.

46 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig, (Nyelvészeti tanulmányok 23.) Bp. 1982, 402. – A suba szóra: u.o. 510-511. Eszerint hazai latin eredetű szó, a bajor–osztrák „*Schauben*” korai újfelnémet. Ez természetesen nem zárja ki a németes szabást, amelyre Mollay maga is hoz adatot 1551-ből.

47 (Megjegyzés - Popup)

Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und des Sächsischen Nation, I. Bd. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven, I.Bd.) Hermannstadt 1880. 191.

48 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 10.

49 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 482.

50 (Megjegyzés - Popup)

Ill. még petymegprémnek: Antonius Bartal: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, Lipsiae–Budapestini 1901, 689.

51 (Megjegyzés - Popup)

Radvánszky i.m. Ik. 101.

52 (Megjegyzés - Popup)

Szamota István–Zolnai Gyula: Magyar oklevél–szótár, Bp. 1902–1906, 396.

53 (Megjegyzés - Popup)

Szövetfajtákra ld. Endrei i.m. passim, de főként a szójegyzékét: i.m. 215-239.

54 (Megjegyzés - Popup)

Szende: i.m. 80. A másik soproni domináns szín, a „*prawn*” Szende K. újabb kutatásai szerint a szederjessel azonosítható. A pozsonyi és az eperjesi testamentumokban kisebb volt a fekete szín jelentősége.

55 (Megjegyzés - Popup)

A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai, közléteszi Solymosi László, Bp. 1997, 91-94.

56 (Megjegyzés - Popup)

Solymosi László, Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből, in: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára, szerk. Kovács Ágnes, Debrecen 1999, 202-225.

57 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 212.

58 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 219.

59 (Megjegyzés - Popup)

Conrad, Hermann: Deutsche Rechtsgeschichte, Bd. I. Frühzeit und Mittelalter. Ein Lehrbuch, Karlsruhe 1962², 420.

60 (Megjegyzés - Popup)

A testamentum kifejezésről: Sachwörterbuch der Mediävistik, Hrsg. Peter Dinzelbacher, Stuttgart 1992. 807.

61 (Megjegyzés - Popup)

Schulz, Gabriele: Testamente des späten Mittelalters aus dem Mittelrheingebiet. Eine Untersuchung in rechts- und kulturgeschichtlicher Hinsicht (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte 27, Bonn, 1976. 2.; Aders, Günter: Das Testamentsrecht der Stadt Köln im Mittelalter (Veröffentlichungen des kölnischen Geschichtsvereins 8.), Köln, 1932. 15.

62 (Megjegyzés - Popup)

Aders i.m. 2.

63 (Megjegyzés - Popup)

Schulz i.m. 3. p., Vö. Schultze, Alfred: Der Einfluß der Kirche auf die Entwicklung des germanischen Erbrechts, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 35 (1914) 75–110.

64 (Megjegyzés - Popup)

Conrad i.m. Bd. I. 420.

65 (Megjegyzés - Popup)

vö. Conrad i.m. 491–492. pp., Brandt, Ahasver von: Mittelalterliche Bürgertestamente. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte des materiellen und geistigen Kultur, Sitzungsberichte des Heidelberger Akademie der Wissenschaften Phil-Hist. Klasse 1973. 3. 5–6. ill. Bónis György: Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog. Bp. 1972. 247–248.

66 (Megjegyzés - Popup)

Chiffolleau, Jacques: La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la region d'Avignon à la fin du moyen age (Collection de l'Ecole Française de Rome 47) Roma, 1980. 35, 38.

67 (Megjegyzés - Popup)

Baur, Paul: Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz,

Sigmaringen (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, 31) a 30-31. oldalon közölt táblázatában összeállította az általa ismert testamentum-együttesek listáját és az ezekre vonatkozó kutatásokat. Ebben azonban a Bécstől keletre eső területeket teljesen figyelmen kívül hagyta. A későbbiekben hasznos lehetne országoként a helybeli szakemberek közreműködésével felmérni a teljes állományt.

68 (Megjegyzés - Popup)

Bertram, Martin: Mittelalterliche Testamente. Zur Entdeckung einer Quellengattung in Italien, in: Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, Bd. 68., Tübingen 1988. 509-545., különösen 515-521.

69 (Megjegyzés - Popup)

Zoran Ladic és Zdenka Janekovic-Römer szíves szóbeli tájékoztatása

70 (Megjegyzés - Popup)

Howell, Martha C.: Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai, Past and Present 150 (1996) 3–49., itt: 8–9.

71 (Megjegyzés - Popup)

Schulz i.m. 5–7.

72 (Megjegyzés - Popup)

Aders i.m. 18.p.; Kuske, Bruno: Quellen zur Geschichte des Kölner Handels und Verkehrs im Mittelalter, Bd. 3., Bonn, 1923.

73 (Megjegyzés - Popup)

Brandt, Ahasver von: Regesten der Lübecker Bürgertestamente des Mittelalters Bd. I–II., Lübeck, 1964. , itt: Bd.I. 5–8.

74 (Megjegyzés - Popup)

Schildhauer, Johannes: Hansestädtischer Alltag. Untersuchungen auf der Grundlage des Stralsunder Bürgertestamente vom Anfang des 14. bis zum Ausgang des 16. Jahrhunderts. (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte Bd. 28.), Weimar, 1992. 12–14. Az 1600 előtt fennmaradt 1200 testamentumból 39% esett a 14., 30% a 15., 31% a 16. századra.

75 (Megjegyzés - Popup)

Lentze, Hans: Das Wiener Testamentsrecht im Mittelalter. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germ. Abt. 69 (1952) 98–154, itt: 109., 118. és a bécsi ún. „végrendeleti könyvek” kiadásának bevezetőjét: Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430. I. Teil: 1395 – 1400, Hg. Brauner, Wilhelm–Jaritz, Gerhard (Fontes rerum Austriacarum Abt.3. Fontes iuris; Bd. 10.), Wien, 1989., az ide vonatkozó korábbi irodalommal.

76 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Zur Lebenshaltung in niederösterreichischen Kleinstädten während des Spätmittelalters, in: Festschrift Friedrich Hausmann, Hg. Ebner, Herwig, Graz, 1977.

77 (Megjegyzés - Popup)

Staub, Franz: Die Bürgertestamente der Wiener-Neustädter Rathspatente, Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 29. (1895) 463–531., itt: 463–465. és 1.j.

78 (Megjegyzés - Popup)

Krzenck, Thomas: Böhmisches Testament aus der Hussitenzeit, in: Bohemia 34 (1993) 7–28., kül. 9.o. 22–23.j.

79 (Megjegyzés - Popup)

Murphy, Margaret: The High Cost of Dying: an Analysis of pro anima bequests in medieval Dublin, in: The Church and Wealth, ed. W.J. Sheils and Diana Wood, London, 1987. 111–122.; Erslev, Kristian: Testamenter fra Danmarks Middelalder, Kjøbenhavn, 1901.

80 (Megjegyzés - Popup)

Nánásy Beniamin: Testamentom a' magyarországi törvények szerint, Pest, 1798. 34–35.

81 (Megjegyzés - Popup)

Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: A törvények szövege), Bp. 1904. 20. és 46.

82 (Megjegyzés - Popup)

Diplomata Hungariae antiquissima, ed. Georgius Györffy, Budapest, 1992. Vol.I. 225-226.

83 (Megjegyzés - Popup)

vö. Érszegi Géza: Az Aranybulla, Bp. 1990.

84 (Megjegyzés - Popup)

Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok, in: Tanulmányok Budapest Múltjából 15 (1959) 81-104., ill. Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Bp. 1981. 238-310., itt: 270-271.

85 (Megjegyzés - Popup)

Kiadása: Alexander Gál: Die Summa legum brevis, levis et utilis des sogenannten Dr. Raymundus von Wiener Neustadt, Weimar, 1926., különösen a XLIV. fejezettől.

86 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Gál i.m. bevezetés 18–19., a pozsonyi kéziratokról: Király János: Pozsony város joga a középkorban, Budapest, 1894., a budai kézitról: Kódexek a középkori Magyarországon, Kiállítási katalógus, Bp. 1985. 148. (151. tétel), az eperjesi kézitról: Iványi 586.sz. (238–239) ill. DF 282528.

87 (Megjegyzés - Popup)

Mertanová, Štefánia: Ius tavernicale. Studie o procese formovania práva tavernických miest v etapach vyvoja tavernického súdu v Uhorsku (15–17.stor.) Bratislava, 1985.

88 (Megjegyzés - Popup)

Codex authenticus iuris tavernicalis, edidit Martinus Georgius Kovachich, Buda, 1803. 221–235., vö. Wenzel Gusztáv: A tárnoki jog, Bp. 1890., kül. 13. skk.

89 (Megjegyzés - Popup)

Rudolf Schmidt: Statutum civitatis Ilok anno MDXXV (Monumenta historico-iuridica Salvorum meridionalium XII JAZU), Zagreb, 1938., fordítása: Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon, ford. Hegedős Antal, Újvidék, 1983.

90 (Megjegyzés - Popup)

ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása, Századok 1934., 510-590., kül. 577-8.

91 (Megjegyzés - Popup)

Articuli Sedis Tavernicalis 1485., Archiv Mesta Košic Suppl. H. = DF 271715, Articulus 10., vö. Mertanová, Štefánia: Die Stellung von Pressburg in dem Berufungsgerichtswesen der Tavernikalstädte (14–16. Jh.), in: Städte im Donauraum, Hg. Marsina, Richard, Bratislava 1993. 207–219.

92 (Megjegyzés - Popup)

Király i.m. 376–419, kül. 387-8, 401.

93 (Megjegyzés - Popup)

Király i.m. 164–165.

94 (Megjegyzés - Popup)

Surányi Bálint: Pozsonyi bíródinasztiák a XIII–XIV. században, Levéltári Közlemények 35 (1964) 173–185., itt: 179–180.

95 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/1. 159–160., a korábbi szabályrendeletek:uo. 2–3., 11.

96 (Megjegyzés - Popup)

DF 282528, fol. 6r skk., fol. 52r skk.

97 (Megjegyzés - Popup)

Pozsony Város Levéltára (a továbbiakban: PVLt) 108.

98 (Megjegyzés - Popup)

PVLt. 133. Az oklevélen levő három pecsét egyike a városé.

99 (Megjegyzés - Popup)

PVLt. 327 = DF 238910, 1375. január 21.

100 (Megjegyzés - Popup)

PVLt. I. B 1,4n = DF 277056. (a továbbiakban PT)

101 (Megjegyzés - Popup)

Niklas Sternin: PT 184v, Hans Artzt: PT 184r

102 (Megjegyzés - Popup)

Anna, Hans Haberknappin testamentuma, DF 243846.

103 (Megjegyzés - Popup)

PT 398v–401r

104 (Megjegyzés - Popup)

PT 407r-v

105 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/1. Bevezetés V–VII, I. városi könyv: II/1. 1–139., II. városi könyv: II/1. 140–177.; V. ö. Szende Katalin: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban, Aetas 1990/3. 69–123, itt: 70–72, 118.

106 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/1. 159. A végrendeletet 1 hónapon belül kellett a tanács előtt bemutatni.

107 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/4. 391.

108 (Megjegyzés - Popup)

A városi tanács 1522. jan. 13. után kelt kérelme Mária királynéhoz, hogy támogassa a zsidóknak Sopronból való kiűzését (közli: Pollák Miksa: A soproni zsidóság története, Bp., 1896. 277-8) mégsem ír egyértelműen járványról, pedig ezt biztosan a zsidók számlájára írták volna. A „*die ain gantz Jar mit gemain stat nicht mitleiden*” kifejezés inkább az adózásra utalhat. A forrásra Dávid Ferenc hívta fel figyelmemet.

109 (Megjegyzés - Popup)

V.ö.: Barta István: Középkori közjegyzőségeink történetéhez. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése

hatvanadik évfordulója ünnepére, Bp. 1938. 31–46.

110 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/1. 217–218. (1485) ill. II/1. 395. (1521)

111 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/1. 204-206. (1482) ill. II/1. 395. (1521)

112 (Megjegyzés - Popup)

PT 28r-v

113 (Megjegyzés - Popup)

Nicolaus condam Stir dicti Theberkas végrendelete 1380. júl. 23., Századok 1909. 291.

114 (Megjegyzés - Popup)

Seecz Gergely 1464-es rendelése tulajdonképpen örökmise-alapítvány volt. (DF 228627) Ezen kívül két egyes szám 1. személyben fogalmazott testamentum maradt fenn Eperjesről.

115 (Megjegyzés - Popup)

DF 229024, ill. DF 229028

116 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Iványi Béla: Eperjes város végrendeleti könyve, Történelmi Tár X. (1909) 438–449.

117 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Végrendeletek 1., 2. ill. 3. kötet. (XII 1c/1, XII 1c/2, XII 1c/3).

118 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Fasc. 296-299. (XII 1a/86)

119 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Fasc. 296. N° 28,808.

120 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Végr. könyve 3. köt. 662-664. o.

121 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 137-218. o.

122 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Káptalanvisi végrendeletek a XVII. századból. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 267-276. o.

123 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Nyúl község XVII. századi történetéhez. In: Arrabona 34. köt. Szerk: Domonkos Ottó. Győr, 1995. 247-268. o.

124 (Megjegyzés - Popup)

E forrásokból részletesebben ld. Horváth József: A monostorkörnyék falvainak mindennapjai a 16-17. században, 32-34. o. In: Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I-III. köt. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. II. köt. 25-37. o.

125 (Megjegyzés - Popup)

PBFL Acta Antiquioria, Fasc. 72. N° 9., 10. és 11.

126 (Megjegyzés - Popup)

CSPPML Archivum Vetus 110. VIII. 10. A CSPPML Archivum Vetus állaga 1999. okt. 8-án a levéltári törvény értelmében Csornára került.

127 (Megjegyzés - Popup)

CSPPML Archivum Vetus 53. IV. 11., 66. V. 3., sbt.

128 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL Testamenta N° 1. – N° 37.

129 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM SL, Zeke család levéltára, Lad. 2. Fasc. 2. N° 126., N° 134.; uo. Lad. 22. Fasc. 25. N° 65., N° 69. Dominkovits Péter önzetlen segítségét ezúton is köszönöm! A Zeke család történetéről ld. Dominkovits Péter: A petőházi Zeke család a 16-18. században. In: Vera (nem csak) a Városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Debrecen, 1995. 15-21. o.

130 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I., II. 1615-1836. (IV. 1. j.)

131 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 43.

132 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM ML, Halászi. Hagyatéki ügyek 1717-1779., 1780-1809.; de több tucatnyi 18. századi inventárium található az „1810-1847” feliratú iratcsomóban is. (V./14, V/15, V/16.)

133 (Megjegyzés - Popup)

Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 728. o.

134 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Tóth István György: Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. Bp., 1992. 111., 132-134. o.

135 (Megjegyzés - Popup)

Tóth István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996., 90. o.

136 (Megjegyzés - Popup)

Tóth István György: Kalendáriumokat forgató és Berzsényivel társalkodó vasi nemesek bibliotékái. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Bp., 1991. 159-171. o.

137 (Megjegyzés - Popup)

Szalay Béla: Otthonunk, Dör. Szemelvények Dör község múltjából, történetéből, a közelmúlt eseményeiből. Győr, 1994. 25-26. o.

138 (Megjegyzés - Popup)

Ágh Zsófia: Isten zászlai. Egy múlt századi testamentum Halászból. In: Arrabona 31-33. Szerk. Filep Antal. Győr, 1994. 332-344. o.

139 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631-1654. Győr, 1996. 113-115. o.

140 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600-1630. Győr 1995. 82-83. o.

141 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. 1655-1699. Győr, 1997. 18-19. o.

142 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... II., 95-96. o.

143 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Eszter: Mezővárosi címet viselő falvak a XVIII. században. In: A Dunántúl településtörténete. IX. Város – mezőváros – városiasodás. Szerk. Solymosi László, Somfai Balázs. Veszprém, 1992. 121-130. o.

144 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Fasc. 296. N. 28.809.

145 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... I., 100. o.

146 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM SL, Zeke család levéltára, Lad. 2. Fasc. 2. N° 126.

147 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 39.

148 (Megjegyzés - Popup)

Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Bp., 1941. 39-40. o.

149 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Végr. könyve 2. köt. 290. o.

150 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Végr. könyve 1. köt. 17. o.

151 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 28.

152 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 15.

153 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 23.

154 (Megjegyzés - Popup)

Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások, 737-738. o.

155 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Végr. könyve 1. köt. 22-23. o.; szövegét közli Ráth Károly: 1608. jún. 17. Zsebeházi Miklós magyar végrendelete a győri káptalan levéltárából. In: Győri Közlöny 1860. 27. sz.

156 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 43.

157 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Fasc. 296. N° 28,808.

158 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYKHL Végr. könyve 1. köt. 22-23. o.

159 (Megjegyzés - Popup)

Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961. 170. o.

160 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... I., 100.o.

161 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 8.

162 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL Testamenta N° 5., 4., 16., 6., ill. 13.

163 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 28.

164 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 12.

165 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 12.

166 (Megjegyzés - Popup)

CSPPML, Archivum Vetus 110. VIII. 10.

167 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 4.

168 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 24 ill. 27.

169 (Megjegyzés - Popup)

Csak néhány példát említve: Gyeney Demeter és házastársa, Kovinka asszony 1681-ben Komáromban tett közös rendelést (Horváth József: Győri végrendeletek ... III., 129-132. o.); Baranyai Miklós és felesége, Fazekas Ilona közös végrendelete 1795-ben Debrecenben készült (Rácz István Debreceni végrendeletek 1595-1847. Debrecen, 1983. 43-44. o.); Kiskunhalasról pedig több példát is idézhetnénk e jelenségre a 18-19. századból (vö. Horváth József: Halasi végrendeletek a XIX. század első feléből, 76. o. In: Adatok Kiskunhalas történetéhez. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas, 1996. 73-106. o.)

170 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 43. ill. 50.

171 (Megjegyzés - Popup)

Ezen legterjedelmesebb testamentumot Niczky Lázár készítette Mihályiban, 1769. január 24-én, 61 számozott tételben foglalva össze rendelkezéseit. (GYMSM, CSPKHL, Testamenta N° 26.)

172 (Megjegyzés - Popup)

Pálházi Göntz Miklós: A Romai Babylonnak Kőfalai, ... Keresztúr, 1619.; az ajánlás kelte: „*Költ Pataházán, egy nyomorult falutskában Mindszent napja estvelén, ...*”

173 (Megjegyzés - Popup)

GYMJVL, Győr város tanácsának iratai. Végrendeletek 1601-1742. N° 33. (IV.A.1001/j/1.)

174 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 24.

175 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL, Végr. könyve 1. köt. 77-78. o.; közli: Sörös Pongrác: Végrendeletek és leltárak a XVI-XVII. századból, IX. tétel. In: Történelmi Tár 1899. 323-342. o.

176 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... II., 111-112.o.

177 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 55-57. o.

178 (Megjegyzés - Popup)

CSPPML, Archivum Vetus 66. V. 3.

179 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL, Végr. könyve 2. köt. 410-411. o.; szövegét közli: Horváth József: Győri végrendeletek ... II., 150-151. o.

180 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM GYL, GYKHL Fasc. 297. N° 28,865.

181 (Megjegyzés - Popup)

Werböczy István: Magyar és Erdély országnak törvénykönyve. III. 29.

182 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 8.

183 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. 3.

184 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 30.

185 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 3.

186 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... III., 149-151. o.

187 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 26., 21., ill. 23.

188 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Nemesi birtoklás – közigazgatási határok (Adatok a nyugat-dunántúli nemesség XVIII. századi társadalomtörténetéhez). In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk: Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 321-348. o.

189 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... I., 27-28. o.

190 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 12.

191 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 25.

192 (Megjegyzés - Popup)

Ezen tapasztalatunk teljességgel „egybevág” a szakirodalom vonatkozó megállapításaival; vö. Tóth István György: Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kismesek időfogalma a 17-18. században.) In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Szerk. Zimányi Vera. Bp., 1994. 115-132. o.

193 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 12.

194 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... I., 100. o.

195 (Megjegyzés - Popup)

Kecskeméti Sana Máté, az említett pataházi prédikátor pl. egyetlen könyvet sem nevez meg konkrétan, sőt könyveinek számát sem adja meg 1611-ben kelt végrendeletében, csupán úgy rendelkezik, hogy „*egy része gazdam asonie, egy része Sz. miklosi Gergelie, egy része hugom assonj leania matkaiának hagiom.*”

(GYMJVL, Győr város tanácsának iratai. Végrendeletek 1601-1742. N° 33.); de hasonló általánosságokban beszél a többi 17. századi győri „könyvbirtokos-testáló” is. (vö. Horváth József: Adalékok a XVII. századi győri magánkönyvtárak történetéhez. In: Kisalföldi Könyvtáros 1993. 1. sz. 41-46. o.)

196 (Megjegyzés - Popup)

VML, Végrendeletek I. 12.

197 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. 15.

198 (Megjegyzés - Popup)

A 17. századi káptalanvisi végrendeletekből pl. két plébános, öt bíró és egy iskolamester nevével bővült a korábban ismert „községi archontológia” (vö. Horváth József: Káptalanvisi végrendeletek ..., 270-271. o.)

199 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ... III. 154-155. o.

200 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Káptalanvisi végrendeletek ..., 271. o.

201 (Megjegyzés - Popup)

A 17. századi győri végrendeletekből mintegy 60 Nyúlön lakozó személy vált ismertté – így a négy Nyúlön kelt testamentumban előforduló 31 névvel együtt kb. 80-90 személyt ismerünk ezen időszakból név szerint a faluból. (Horváth József: Nyúl község ..., 268. o.)

202 (Megjegyzés - Popup)

Kántor Mihály 1654-ben, özvegye 1664-ben, azonos nevű unkaöccse 1680-ban, míg annak özvegye 1690-ben tett utolsó rendelést. (Horváth József: A monostorkörnyék falvainak mindennapjai ..., 32-34. o.)

203 (Megjegyzés - Popup)

GYMSM SL, Zeke család levéltára, Lad. 2. Fasc. 2. N° 134.

204 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. 2. Fasc. 2. N° 126.

205 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. 22. Fasc. 25. N° 69.

206 (Megjegyzés - Popup)

CSPKHL, Testamenta N° 23.

207 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 21.

208 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N° 13.

209 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József: Győri végrendeletek ..., II. 150. o.

210 (Megjegyzés - Popup)

U.o. 151. o.; ebből tudjuk pl., hogy koporsó deszkára 70 dénárt, koporsó szegre 12 dénárt költött; egy lepedőt is tett alája, mely egy forintjába került; a torra 1 forint 70 dénárért vett bort; a plébánosnak pedig 35 dénárt fizetett.

211 (Megjegyzés - Popup)

Legutóbb: Horváth József: Temetkezési szokások kora újkori végrendeletek tükrében. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás. Tanulmányok. Szerk. Kisbán Eszter. Bp., 1994. 197-212. o.

212 (Megjegyzés - Popup)

Ld. *Leber, Wolfgang*: Die Puppenstadt „Mon Plaisir”. München, 1965.

213 (Megjegyzés - Popup)

Georg Hirth a német szobáról 1866-ban írt könyvében idézi Hans Sachs 1544-ben megjelent *Der ganze*

Haußrat bey dreyhundert Stücken, so ungefehrlich in ein jedes Hauß gehört című művének részleteit, (Hirth Georg: Das Deutsche Zimmer. hn. 1866.) amely a következő, leltárainkban is szereplő edényeket sorolja fel:

„Pfannholz, Löffl, Teller, Kúpferling, / Krausen, Aengster und ein Bierglaß, / Kuttrolff, Trachter und ein Salzfaß, / Ein Külkeßel, Kandel, und Flaschen... / ...Kessel, Pfannen, Häfen und Krüg, / Drifuß, Bratspieß groß und klein / Ein Rost und Bräter muß da seyn, / Ein Wurtzbuchs und ein Essigfaß, / Mörser, Stempffel, auch über das... / ...Ein Fischbret und ein Ribeißen, / Schüsselkorb, Sturtze, Spiknadel preisen, / Ein Hakbrett, Hakmesser darzu, / Salzfaß, Bratpfann, Senffschüßel zwu, / Ein Fülltrichter, ein Durchschlag eng, / Feinlöffl und Kochlöffl die meng,... / ...Schüssel und Teller mancherley.”

214 (Megjegyzés - Popup)

Askercz Éva: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. In: *Dávid Lajos* (szerk.) Arrabona Győr, 1976. 110–111. p.

215 (Megjegyzés - Popup)

Ehhez *Sternberg, Wilhelm*: Die Küche in der klasszischen Malerei. Stuttgart, 1910. műve volt segítségünkre

216 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Levéltár hagyatéki leltárainak *Tirnitz József* által a múzeum számára legévelt példányaiból dolgoztunk. A könnyebb számolás érdekében választottunk ki évszámsorrendben 100 hagyatéki leltárt, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a hagyatéki leltár gazdag vagy szegény, belvárosi vagy külvárosi, iparos, polgár, kereskedő vagy gazdálkodó személy hagyatéka volt-e. E mintavétel célja az volt, hogy regisztráljuk az előforduló tárgyakat, konyhaeszközöket, tálalóedényeket. Adatközlésünkéből ezért hiányoznak az egyes leltárakra való hivatkozások, és ezúttal, főként terjedelmi okokból, eltekintettünk a leltárak levéltári jelzetének közlésétől is. A felhasznált leltárak fond-számai a következők: Hagyatéki leltárak 1616–1638-ig (fonsz.: IV. A. 1003/k. No 2), Inventárium 1617–1620-ig (fonsz.: 1003/k-3), Inventárium de Anno 1621 (fonsz.: 1003/k-4), Inventory Buech de Anno 1621, 1622 (fonsz.: 1003/k-5), Inventarien Abmittlungen 1623–1626 (fonsz.: 1003/k-6).

217 (Megjegyzés - Popup)

Ld. *Dávid Ferenc*: Gótikus lakóházak Sopronban. In: Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Bp. 1970. 95–123. p. Megállapításai részben érvényesek a 17. században is.

218 (Megjegyzés - Popup)

A ház építészeti kutatását *Dávid Ferenc* végezte, a II. emeleti tűzhely és kemence rekonstrukcióját vele egyetértésben *Sedlmayrné Beck Zsuzsa* építész tervezte.

219 (Megjegyzés - Popup)

Benker, Gertrud: In alten Küchen. München, 1987. 115. p.. azt mondja, hogy a Kessel és Hafen azonos szerepű edények.

220 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Benker i.m. 134., 135. ábra; Klever, Ulrich: Alte Küchengeräte. München, 1979. 21. p.

221 (Megjegyzés - Popup)

A Fabricius-ház 18. századi polgári lakásának konyhájában egy szép, nyelén 1791-es évszámot viselő rostély mutatja a formát.

222 (Megjegyzés - Popup)

Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In *Füzes Endre* (szerk.): Magyar Néprajz. IV. Bp. 1997. 472–475. p.

223 (Megjegyzés - Popup)

Klever i.m. 116–117. p.

224 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Benker* i.m. 87. és 10. ábra.

225 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Klever* i.m. 102., 104., 105–106. p. mozsarai.

226 (Megjegyzés - Popup)

Mikes Ildikó: Az evőeszközök története. Bp. 1971–1972. (Az Iparművészeti Múzeum kiállítási katalógusa.) 42. p.

227 (Megjegyzés - Popup)

A 15–16. századi helyzetre vonatkozóan lásd *Szende Katalin*: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. In: *Aetas* 1990. 3.sz. 69–123. p.

228 (Megjegyzés - Popup)

Sternberg i.m. képanyaga.

229 (Megjegyzés - Popup)

Kücsán József: Hol termelt a soproni bor? *SSz.* 1999. 5–20. p.

230 (Megjegyzés - Popup)

A jelen írás korlátozott terjedelme nem engedi, hogy mindahány inventárium pontos jelzetét közöljük. Elegendőnek tartjuk a fenti időszakban képződött azon iratcsoportok megjelölését, melyekből a gyűjtés történt: SL Stattgerichts Prothocoll; SL Gerichts Prothocoll; SL Protocollum Judiciarium.

231 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanezen leltárak más szempontú elemzését ld. *Kücsán József*: Sopron északkeleti külvárosának építészeti vizsgálata a 17–18. században. In: *Cseri Miklós – Perger Gyula* (szerk.): A Kisalföld népi építészete. Szentendre – Győr, 1993. 271–282. p. A hivatkozott dolgozat bevezetőjében ismertetem az

örökhatyók foglalkozására, birtokállományára, stb. vonatkozó általános információkat.

232 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 179–181. p.

233 (Megjegyzés - Popup)

A dolgozatban előforduló dűlőneveket az egyszerűség kedvéért *Heimler Károly*: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. c. munkájának a 29–32. lapján közölt dűlőnévjegyzék helyesírása szerint közöljük. Azoknál a dűlőneveknél, amelyek nem szerepelnek az idézett jegyzéken, megtartottuk az eredeti forrás írásmódját.

234 (Megjegyzés - Popup)

Itt mondok köszönetet Szigethi Bélának a térképek szerkesztéséért!

235 (Megjegyzés - Popup)

Szerencsére a 4 dűlőbol mindösszesen 5 említés történt, ami statisztikai számításaink szempontjából elhanyagolható tétel.

236 (Megjegyzés - Popup)

Kücsán: Hol termett a ... 15. p.

237 (Megjegyzés - Popup)

A „kapa” (libra, Pfund) területmérték négyszögöltre való átszámítása nem mentes az ellentmondásoktól. Majd minden szerző más-más értéket ad meg, jellemző *Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Bp., 1987. 67. p. munkája, ahol a Fertő-vidéken honos mértékként, 60–130 nöl közti értékkel említi. Jelen dolgozatunkban a Thirring G. által meghatározott 80 nöles átszámítást használjuk, hogy adataink az általa közölt statisztikákkal összevethetőek legyenek!

238 (Megjegyzés - Popup)

Természetesen, mint minden átlagoló statisztika, ez is elfedi azt a különbséget, amely pl. a több tagban 343 kapa (17,15 kh) szőlőt birtokoló Fenessy Zsófia, illetve a mindösszesen 5 kapányi (0,25 kh) hatod osztályú parcellát magáénak mondható Gsenger Mátyás sarkantyús vagyona között volt!

239 (Megjegyzés - Popup)

A néhány szembeötlően magas, főként nemesi birtokot kivontam a számításokból.

240 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp., 1955.; a bor árának alakulására ld. *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989. 172–205. p.

241 (Megjegyzés - Popup)

Dányi – Zimányi i.m. 500–507. p.

242 (Megjegyzés - Popup)

Csőgör Csaba: Sopron a társadalmi tér változásának tükrében a XVI–XVIII. században. In *Mikó Zsuzsa* (szerk.): *Mezőváros – kisváros*. Debrecen, 1995. 123–135. p.

243 (Megjegyzés - Popup)

Thirring: Sopron városa... 94–96. p.

244 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 157–228. p.

245 (Megjegyzés - Popup)

Heimler i.m. 152–161. p.

246 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I-II., Bp., 1982.

247 (Megjegyzés - Popup)

Ld. némileg részletesebben *Kücsán*: Sopron északkeleti... 277. p.

248 (Megjegyzés - Popup)

Chernel István: Népryelv – A Barbacsi- tó vidékéről, *Magyar Nyelv* 10. (1914) 377-382.p.

249 (Megjegyzés - Popup)

Lukács Károly: Adatok a Fertő és Rábaköz halászatának történetéhez, *Ethnographia* 64. (1953) 282-290.p.

250 (Megjegyzés - Popup)

Mikó Sándor: A Barbacsi-tó halászatának történetéből, *Halászat* 61. (1970) 31.p.

251 (Megjegyzés - Popup)

CD X/1. 596-605.

252 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (továbbiakban Dl.) 39992.

253 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei, *Levéltári Közlemények* 3. (1925) 85.p. Az említett hat falu alatt a a kapuvári uradalom Hanság-széli falvait kell érteni, amelyek az 1492-es és az 1597-es kapuvári urbárium szerint hallal is adóztak. Dl. 39992. (1492); Az 1597-es

kapuvári urbarium (közreadja: Mikó Sándor) Soproni Szemle 45. (1992) 126-146.p., 213-230.p., 335-355.p.

254 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar nyelvű levelei, Levéltári Közlemények 5. (1927) 81.p., Levéltári Közlemények 6. (1928) 71.p., Levéltári Közlemények 7. (1929) 231.p.

255 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár (továbbiakban OL) S 16 No.393., 394. (1756)

256 (Megjegyzés - Popup)

Ezt egy egykorú forrás is igazolja. 1760-ban ugyanis bejárták Barbacs és Dör határát, melynek során három ásványt említettek a Barbacsi-tó délnyugati részén, holott azon a területen a térképek semmit sem ábrázoltak. OL P 108. Rep.90. Fasc. D, Nr. 83.

257 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. D, Nr.81:10.,13., 47 (1758); Fasc. C, Nr. 52, 62/a. (1753).

258 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. C, Nr. 62/a (1753)

259 (Megjegyzés - Popup)

Bárdosi János: A magyar Fertő halászata, Sopron, 1994. 93.p.

260 (Megjegyzés - Popup)

Kis József a 18.század végén vesszővarsák használatáról tudósít a Hanság környékén: Kis József: A Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása, in: Rummy Károly György: Monumenta Hungarica I. köt., Pest, 1816–1817. 347.p.

261 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. C, Nr. 51., 52. (1748)

262 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. C, Nr.51.(1748)

263 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep.90. Fasc. D, Nr. 81:69. (1758)

264 (Megjegyzés - Popup)

A rekesztéses halászat másutt is elsősorban az áradásokkal együttjáró halmazgásokat használta ki. Erre

nézve lásd: Szilágyi Miklós: Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. A tiszai halászat történeti-néprajzi elemzése (Studia folkloristica et ethnografica 29.) Debrecen, 1992. 56-63.p.

265 (Megjegyzés - Popup)

A forráshelyet Mikó Sándor idézi, anélkül, hogy bármilyen megjegyzést fűzne hozzá. Mikó Sándor, i.m.

266 (Megjegyzés - Popup)

Ennek a halászati módnak távoli párhuzamát figyelték meg századunkban a Fertőn, ahol a tóba vezető lecsapoló csatornákon tavasszal ívárra induló haltömegeket kerítéses rekesztéssel halászták le. Bárdosi János, i.m. 95.p. Lényeges különbség azonban, hogy ebben az esetben pusztán csak halfogásra használták a csatornákat, ezek az objektumok ugyanis korunk vízügyi rendszerében nem segítettek elő a víz szétterülését, hiszen éppen ellenkező céllal jöttek létre. Így a halak sem találhattak megfelelő ívóhelyet maguknak, s csak ösztönüket követve úsztak be a mesterséges medrekbe. Hogy itt a halszaporodás biztosításának semmi szerepe nem volt, jól mutatja az a tény, hogy mind az ívni készülő, mind az onnan visszatérő halakat feltartóztatták, és eltérő rekesztési eljárást használtak az egyik és a másik esetben.

267 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. D, Nr.81:233. (1758)

268 (Megjegyzés - Popup)

OL P 108. Rep. 90. Fasc. D, Nr.81:13. (1758)

269 (Megjegyzés - Popup)

A fokok szerepének részletes ismertetését lásd: Andrásfalvy Bertalan: A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban, in: Névtudományi előadások (szerk: Kázmér Miklós–Végh József) Bp., 1970. 224-228.p. Uo: A Sárköz és a környező Duna menti települések ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt (Vízügyi Történeti Füzetek 6.) A fokok és az ártéri halászat szoros kapcsolatára lásd: Szilágyi Miklós, i.m.

270 (Megjegyzés - Popup)

Bedy Vince: A gyori székeskáptalan története, Győr, 1938. 256-257.p.

271 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Lajos: Szőlőtermesztés. Kecskemét, 1998.; *Török Sándor*: Borászok zsebkönyve. Bp. 1995.

272 (Megjegyzés - Popup)

Cselőtei László – Nyujtó Sándor – Csáky Antal: Kertészet. Bp. 1993.; *Szőke*: i. m.

273 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1. Sopron, 1921. 63. p., 71. p., 181. p.; *Mühl Nándor*: A soproni szőlészet története 1845 – 1945. Sopron, 1964.

274 (Megjegyzés - Popup)

Molnár Tibor – Székely Lajos: A szőlészet és a borászat átalakulása a soproni borvidéken 1946-tól napjainkig. SSz. 1999. 45-53. p.

275 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Tamás: A Soproni Borvidék. Pannon Agrárkamara, 1998. július, 18. p.

276 (Megjegyzés - Popup)

Csepregi Pál: Szőlőtermesztési ismeretek. Bp. 1997.; Molnár – Székely: i. m.; Szőke: i. m.; Török: i. m.

277 (Megjegyzés - Popup)

Molnár – Székely: i. m.

278 (Megjegyzés - Popup)

Molnár – Székely: i. m.

279 (Megjegyzés - Popup)

Dr.Török Sándor: Borászok zsebkönyve. Második, átdolgozott kiadás. Mezőgazda kiadó, 1995.

280 (Megjegyzés - Popup)

Itt szeretnék hálás köszönetet mondani *Kátai Tibor* adat- és térképtáros úrnak, önzetlen segítségéért!

281 (Megjegyzés - Popup)

Molnár – Székely: i. m. 52. p.

282 (Megjegyzés - Popup)

Agrotopográfiai térkép, (1: 100.000) 61., 62., 71. és 72. számú lapok. A termőhelyi tulajdonságokra vonatkozó adatokat a MTA Talajtani és Agrokémiái Kutató Intézete szolgáltatta, kivéve az agyagásvány összetételére vonatkozó adatokat, amelyeket a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Talajtani Tanszéke adott meg. Készítette a Kartográfiai Vállalat az MN Térképészeti Intézete 1979. évben tervezett és lezárt térképanyagának felhasználásával, 1981-ben. Sokszorosította a Kartográfiai V. 1982-ben.

283 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits Pál: Talajtan. Bp. 1992.

284 (Megjegyzés - Popup)

Agrotopográfiai térkép ... i. m.

285 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits Pál: Magyarország talajai. Bp., 1956.; úő. 1992. i. m.

286 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits i.m. 1992.

287 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits i.m. 1992.

288 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits i.m. 1992.

289 (Megjegyzés - Popup)

Stefanovits i.m. 1992.

290 (Megjegyzés - Popup)

(Felhő Ibolya szerk: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Dunántúl Bp. 1970.),

291 (Megjegyzés - Popup)

A kötet részletes szakirodalmi bibliográfiát is közöl.

292 (Megjegyzés - Popup)

A megjelenési adatokat és a kötetek bemutatását ld. Kücsán József könyvismertetésében, e számunk 407. oldalán. (a szerk.)

293 (Megjegyzés - Popup)

A földesúr és jobbágyai közötti írásos szerződés a jobbágyok kötelezettségeiről, szolgálatairól és járandóságairól.

294 (Megjegyzés - Popup)

szerződés

295 (Megjegyzés - Popup)

szokás

296 (Megjegyzés - Popup)

haszonvételeitek

297 (Megjegyzés - Popup)

káraitok

298 (Megjegyzés - Popup)

negyed

299 (Megjegyzés - Popup)

nyolcad

300 (Megjegyzés - Popup)

tartozékait

301 (Megjegyzés - Popup)

számvevő, tisztartó

302 (Megjegyzés - Popup)

kb.

303 (Megjegyzés - Popup)

fuvarban.

304 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Péter: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767) szerk: Turbuly Éva, Sopron–Eisenstadt, 1998. 236. p.; Tirnitz József: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. II. Deutsche Bekenntnisse (1767); szerk: Felix Tobler, Sopron–Eisenstadt, 1999. 219. p.

305 (Megjegyzés - Popup)

Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának igazgatója volt, jelenleg a Magyar Országos Levéltár főigazgatója.

306 (Megjegyzés - Popup)

Győr 1594 és 1598 között volt török kézen.